

ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА
ФАКУЛЬТЕТ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТА ПРИКЛАДНИХ ТЕХНОЛОГІЙ
КАФЕДРА ПОЛІТОЛОГІЇ ТА ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

М. В. Примуш

ІСТОРІЯ ТА ТЕОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ ТА ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ

*Навчально-методичний посібник з дисципліни
для студентів денної форми навчання
галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки
спеціальності 052 Політологія*

Вінниця
2024

УДК 329.1/.6(075.8)

I-907

*Затверджено вченою радою факультету
інформаційних і прикладних технологій ДонНУ імені Василя Стуса
(протокол № 1 від 28 серпня 2023 р.)*

Укладач:

Примуш М. В., д-р політ. наук, професор кафедри політології та державного управління ДонНУ імені Василя Стуса.

Рецензенти:

Польовий М. А., д-р політ. наук, професор кафедри політології та державного управління ДонНУ імені Василя Стуса.

Корнієнко В. О., д-р політ. наук, професор, завідувач кафедри суспільно-політичних наук Вінницького національного технічного університету.

I-907 Навчально-методичний посібник з дисципліни Історія та теорія політичних партій та партійних систем для студентів денної форми навчання спеціальності галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки, 052 Політологія / укл. М. В. Примуш. Вінниця, 2024. 192 с.

Навчально-методичний посібник розроблено відповідно до вимог кредитно-модульної системи організації навчального процесу, робочої програми курсу «Історія та теорія політичних партій та партійних систем» та навчальних планів для студентів вищих навчальних закладів. Вказівки містять анотований зміст лекційного курсу, інструктивно-методичні матеріали семінарських занять, питання для залікових модульних робіт, самоконтролю, самостійної роботи студентів, тестово-проблемний питальник, глосарій, рекомендовані джерела інформації та інші методичні матеріали.

УДК 329.1/.6(075.8)

© Примуш М. В., 2024

© ДонНУ імені Василя Стуса, 2024

ЗМІСТ

РОЗДІЛ I Анотований зміст лекційного курсу з дисципліни «Історія та теорія політичних партій та партійних систем».....	5
РОЗДІЛ II Інструктивно-методичні матеріали до проведення семінарських занять	129
РОЗДІЛ III Завдання для самостійної роботи студентів з курсу «Історія та теорія політичних партій та партійних систем».....	160
РОЗДІЛ IV Питання для підготовки до іспиту з дисципліни «Історія та теорія політичних партій та партійних систем».....	177
РОЗДІЛ V Рекомендовані джерела інформації.....	179
РОЗДІЛ VI Глосарій	183

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДИСЦИПЛІНИ «ІСТОРІЯ ТА ТЕОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ ТА ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ»

Мета вивчення дисципліни: формувати у студентів сучасні теоретичні знання, практичні уміння і навички щодо організації та функціонування політичних партій як складного соціально-політичного явища; допомогти майбутнім фахівцям у різних сферах суспільної діяльності; сприяти оволодінню систематизованими науковими знаннями про політику; навчити самостійно аналізувати політичні явища та процеси, визначати своє місце в цих процесах.

Завдання вивчення дисципліни: ознайомити студентів із категоріями «політична партія», «партійна система», «громадська організація», «громадсько-політичний рух», «групи інтересів», «лобізм» та їх різноманітними видами, формами, специфікою. Вивчення цього курсу сприяє засвоєнню системи теоретичних знань, а також формуванню адекватних їм умінь і навичок політичної участі, партійної діяльності.

Найменування та опис компетентностей, формування яких забезпечує вивчення дисципліни:

- знання та розуміння нормативної та позитивної політичної теорії;
- здатність до політичного аналізу;
- розуміння порівняльної та прикладної політології.

Передумови для вивчення дисципліни: «Політологія»; «Історія української та зарубіжних політичних вчень»; «Загальна теорія політики»; «Політологічна теорія держави»; «Теорія політичних систем»; «Світова політична історія»; «Політична влада»; «Політологічні аспекти державного управління».

Результати навчання:

- вміння користуватися понятійно-категоріальним апаратом курсу;
- володіти комплексними підходами до вивчення політичних партій та партійних систем;
- набувати досвіду політичних дій, демократичної поведінки;
- розвивати конструктивно-критичне мислення, комунікативні навички, ініціативу, самостійність у прийнятті політичних рішень;
- аналізувати актуальні процеси, що відбуваються в партійній системі України та інших країнах;
- формулювати пропозиції, які дають змогу більш ефективно здійснювати політичні цілі.

Розділ I
АНОТОВАНИЙ ЗМІСТ ЛЕКЦІЙНОГО КУРСУ
З ДИСЦИПЛІНИ «ІСТОРІЯ ТА ТЕОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ
ПАРТІЙ ТА ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ»

ЛЕКЦІЯ № 1. ІСТОРІЯ І ТЕОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ

1. Предмет і структура політичних партій.
2. Структура теорії партії. Суть загальної теорії партії. Виникнення політичних партій. Поява партій у Стародавньому Римі. Виникнення перших партій в Англії. Розвиток політичних партій Великої Британії – вігів та торі.
3. Особливості становлення партійної системи у Франції та США. Ознаки, цілі та функції політичних партій. Поняття партійного апарату.
4. Класові, народні, ідеологічні партії. Поняття соціальної бази політичної партії. Головні функції політичних партій.

1. Предмет і структура політичних партій

Політика – це специфічний спосіб взаємодії держави і суспільства. З'єднуючою ланкою між ними є політичні партії і суспільно-політичні рухи. Як елемент громадянського суспільства, вони дають змогу йому ефективно впливати на політику держави. Політична партія – це організована група громадян, що виражає інтереси тих чи інших соціальних верств і прагне до реалізації своєї мети шляхом боротьби за державну владу і її використання. Партія відрізняється від інших суспільно-політичних організацій організаційною оформленістю, наявністю розгалуженої структури на загальнонаціональному, регіональному і місцевому рівнях, ідеологічністю партійних доктрин.

За М. Дюверже, партія є спільнотою людей, об'єднаних визначною організаційною структурою, яка у кінцевому підсумку визначає ідеологію та соціально-класовий склад партії, форми та методи її діяльності. Незважаючи на значний успіх спроби М. Дюверже «зробити попередній начерк загальної теорії партій», вчені досі продовжують скаржитися на відсутність цілісної теорії політичних партій. У розробці сучасної теорії політичних партій провідну роль відіграє європейська політична наука. Звичайно, серед відомих теоретиків є і американці, однак більшість дослідників політичних партій є європейцями або за походженням, або місцем праці (Я. Бадж, Ж. Шарло, М. Дюверже, М. Лейвер, П. Меїр, А. Панеб'янку, С. Роккан, Дж. Сарторі, К. Стром). Сьогодні проблематично засвоїти, розвинути і розширити поле застосування різноманітних теорій.

2. Структура теорії партії. Суть загальної теорії партії.

Виникнення політичних партій. Поява партій у Стародавньому Римі.

Виникнення перших партій в Англії. Розвиток політичних партій

Великої Британії – вігів та торі

Слово «партія» походить від лат. *pars (partis)* – частина, і позначає частину чогось цілого, а також бік якогось явища, процесу. У політичний лексикон слово «партія» увійшло ще з часів Стародавнього світу. Відомий римський політик і оратор Цицерон використовував слова «партія», «фракція» в негативному значенні для позначення «поганих», несприятливих спілок. Ще у Стародавньому Римі виділяються угруповання прихильників того чи іншого політика, а частіше – того чи іншого аристократичного роду. Саме вони стали першими формами політичних об'єднань – протопартіями. Отримали вони в літературі назву «родових партій». Грецький політичний мислитель Арістотель писав про партійну боротьбу в VI ст. до н. е. в Атиці між партіями великих землевласників, мешканців рівнини, партіями торговельно-ремісничого населення побережжя та партіями селян, жителів гористої місцевості. У Давньому Римі так само точилася боротьба між партією оптиматів (представники патриціанської знаті) та партією популяторів (представники переважно плебею, які грали на популярних та зрозумілих простому плебсу гаслах).

В Англії конкурували політичні угруповання знаті – «торі» (прихильники монархії, привілеїв державної церкви) і «віги» (прибічники верховенства парламенту). Ці аристократичні угруповання дали початок розвитку сучасних політичних партій Великої Британії, які зберегли певну ідеологічну послідовність. Торі (від ірл. *toraidh* – спадкоємець) були прихильниками короля Карла II і його брата Якова Йоркського, котрий в 1672 р. прийняв католицьку віру. Віги (від шотл. *whigs* – конокради) підтримували протестанта Джеймса (Якова) Стюарта, герцога Монмаутського, незаконно народженого сина Карла II; ця партія в травні 1679 р. подала до парламенту білль, який мав на меті не дати можливості Якову Йоркському зійти на трон. У відповідь Карл II 12 липня розпустив нижню палату парламенту, і зробив це ще раз після нових виборів, коли віги знов отримали більшість голосів. 15 листопада 1680 р. у верхній палаті парламенту відбувся ораторський поєдинок вігів і торі, який розколов англійське суспільство, чому сприяла також кампанія англіканської церкви проти єзуїтів, звинувачуваних у підготовці замаху на Карла II, з метою зведення на трон його брата. Партія вігів об'єднала заможне купецтво і пов'язаних з ними аристократів, а в партії торі провідну позицію здобули представники земельної аристократії і англіканського духовенства. Партія вігів вважається попередницею Ліберальної партії, заснованої в 1859 р. (коли вона фактично являла собою коаліцію вігів у Палаті лордів і радикалів в Палаті громад), а партія торі – Консервативної партії, заснованої в 1912 р.

3. Особливості становлення партійної системи у Франції та США.

Ознаки, цілі та функції політичних партій. Поняття партійного апарату

16 вересня 1787 р. на Конституційному конвенті у Філадельфії була прийнята Конституція США. У ній не було ні слова про політичні партії, яких на той момент у країні не існувало. Навіть більше, батьки-засновники молодій північноамериканській республіці були противниками поділу суспільства на партії. **Першою партією США** стала Федералістська партія (англ. *Federalist Party*, або *Federal Party*). Вона була створена під час першого президентського терміну Вашингтона міністром фінансів Гамільтоном та його прихильниками, переважно містянами Нової Англії, які підтримували його політику. Федералісти контролювали федеральний уряд до 1801 р. 1796 р. федераліст Джон Адамс став першим в історії США партійним президентом та першим главою держави, обраним на альтернативній основі. Партія була активна з 1792 до 1816 р. Повністю припинила існування у 1820-х рр. Головним опонентом федералістів стала Демократично-республіканська партія (англ. *Democratic-Republican Party*), створена 1792 р. Джеймсом Медісоном, колишнім соратником Вашингтона і Гамільтона, та Томасом Джефферсоном, який займав пост державного секретаря в першому кабінеті президента Вашингтона. Розкол у лавах Демократично-республіканської партії 1828 р. поклав початок **Другій партійній системі**. Внаслідок поступового розпаду домінуючої партії виникли фракції прихильників президента Джона Квінсі Адамса та губернатора Флориди Ендрю Джексона. Перша фракція еволюціонувала в Національну республіканську партію (англ. *National Republican Party*), а прихильники Джексона утворили сучасну Демократичну партію. **Третя партійна система** сформувалась у 1854 р. після створення Республіканської партії (англ. *Republican Party*), організованої як об'єднання противників рабства і тих, хто виражає інтереси північних штатів з їх промисловими містами та фермерами, на протидію елітарній Демократичній партії, традиційно пов'язаної з плантаторами Півдня. **Четверта партійна система** існувала з 1896 по 1932 рр. **П'ята партійна система** сформувалась у 1933 р., після того, як новий президент Ф. Д. Рузвельт утворив так звану «Коаліцію нового курсу» (англ. *New Deal coalition*), до якої увійшли демократичні партії штатів, так звані «політичні машини» (англ. *Political machine*), профспілки та «сині комірці», що належали до них (англ. *Blue-collar worker*), меншини (расові, етнічні та релігійні), фермери, білошкірі жителі півдня (переважно бідні), безробітні та ліберально налаштована інтелігенція. Сучасна партійна система у Сполучених Штатах характеризується панівним становищем двох партій – Демократичної і Республіканської. Ці дві партії контролювали як Конгрес Сполучених Штатів, так і Законодавчі збори всіх штатів. Крім двох провідних партій, у США діють ще 38 федеральних третіх партій, незважаючи на регіональні, але впливу на політику вони майже не мають.

Франція. У післявоєнний період у політичному житті країни конкурували дві основні політичні доктрини – голістська і соціалістична, інституційними провідниками яких відповідно були правоцентристські політичні організації і соціалістична партія. Продовжувачем голістських традицій, а саме заснованого Шарлем де Голлем у 1947 р. громадського руху «Об'єднання французького народу», став створений найближчими соратниками генерала **в 1958 р. «Союз демократів на захист Республіки»** (назва організації неодноразово змінювалася). Ідеологічним і політичним спадкоємцем цього «Союзу...» вважається засноване Жаком Шираком у **1976 р. «Об'єднання на підтримку Республіки» (ОПР)**. Ця авторитетна правоцентристська політична партія у своїй політичній діяльності ґрунтувалася на традиційних ліберальних цінностях, виступала за прискорену європейську інтеграцію, за врахування інтересів Франції. У 1995 р. лідер неоголістів Жак Ширак був обраний на найвищу посаду П'ятої республіки – президента, а **в 2002 р.** переобраний, але вже як лідер нової правої партії **«Союз за народний рух»**. Установчий з'їзд «Союзу за народний рух» відбувся в період підготовки до президентських виборів 2002 р. Створення нової потужної правої і центристської партії, в яку об'єдналися партії ліберально-консервативного спрямування («Об'єднання на підтримку Республіки», «Ліберальна демократія», а також значна частина членів правоцентристського «Союзу за французьку демократію»), мали ключове значення для суспільно-політичного життя Франції. Вперше в політичній історії Республіки відбулося реальне злиття трьох великих партій, що забезпечило перемогу на виборах і статус урядущої партії. У **2007–2012 рр.** кандидат від цієї правої партії Ніколя Саркозі був президентом Республіки. На чергових президентських виборах (травень 2012 р.) він зазнав поразки і пішов із великої політики. Соціалістична партія є однією з найстаріших політичних партій, вона веде своє походження від Французької секції робочого інтернаціоналу.

На президентських виборах **2012 р.** перемогу здобула **Соціалістична партія**, підтримана коаліцією лівих сил. У парламенті (2007–2012) переважали праві партії – «Союз за народний рух» Н. Саркозі і «Новий центр», які утворилися з колишніх членів «Союзу за французьку демократію». На крайніх правих позиціях стояло угруповання «Національний фронт», яке експлуатувало зовні привабливе, але політично небезпечне гасло: «Тільки Франція для французів». На президентських виборах 2012 р. у першому турі новий лідер цієї радикальної правої організації – Марін Ле Пен несподівано отримала високий результат – 17,9 %.

4. Класові, народні, ідеологічні партії. Поняття соціальної бази політичної партії. Головні функції політичних партій

Основні ознаки політичної партії: основна мета діяльності – завоювання і здійснення політичної влади у суспільстві; наявність детально розробленої політичної програми і статуту партії; наявність організованої структури на всіх рівнях; активна участь у виборчих кампаніях. Політичні партії виконують дуже важливі, можна сказати, незамінні функції у політичному житті: політичне представництво соціальних інтересів; розробку ідеології, політичних доктрин і програм; боротьбу за оволодіння державною владою та участь у її здійсненні; участь у розробці і здійсненні політичного курсу держави; політичну соціалізацію – сприяння засвоєнню індивідом певної системи політичних знань, норм і цінностей, залученню його до політичної системи; формування громадської думки.

Існує декілька класифікацій політичних партій за різними ознаками: **за класовою визначеністю:** буржуазні, селянські, робітничі (зокрема комуністичні), соціалістичні та соціал-демократичні; **за відношенням до суспільного прогресу:** радикальні (зокрема революційні), реформістські, консервативні, реакційні, контрреволюційні; **за відношенням до влади:** урядущі, опозиційні, нейтральні або центристські (тому що абсолютно нейтральних до влади партій не існує); **за формами і методами правління та характером політичної поведінки:** ліберальні, демократичні, диктаторські, тоталітарні; **за принципами організації та членства:** кадрові та масові; **за місцем у системі влади:** легальні, напівлегальні, нелегальні; **за ідеологічним спрямуванням:** комуністичні, соціалістичні, фашистські, неофашистські, ліберально-демократичні, націоналістичні, анархістські та ін.; **за віросповіданням:** християнські, мусульманські.

Основними функціями політичної партії в сучасному суспільстві є: політичне представництво соціальних інтересів; соціальна інтеграція – узгодження соціальних інтересів через взаємодію політичних партій; розробка ідеології, політичних доктрин і програм; боротьба за оволодіння державною владою та участь у її здійсненні; участь у формуванні й діяльності всіх ланок державного апарату; участь у розробці, формуванні і реалізації політичного курсу держави; політична соціалізація – сприяння засвоєнню індивідом певної системи політичних знань, норм і цінностей, залученню його до політичної системи; формування громадської думки; політичне рекрутування, тобто залучення на бік партії якомога ширших верств населення як її членів, прихильників і виборців; підготовка та висунення кадрів для апарату держави, партії, громадських організацій.

ЛЕКЦІЯ № 2. ЕТАПИ ІСТОРИЧНОГО РОЗВИТКУ ПАРТІЙ

1. Вплив історичних традицій, національних особливостей, правової системи, ідейно-політичних, культурних, релігійних факторів на становлення та розвиток партійної системи країн світу.

2. Демократія, державність, їх вплив на розвиток партійної системи.

3. Епоха Нового часу, її вплив на розвиток сучасних політичних партій.

4. Етапи історичного розвитку партій. Причини еволюції елітарних партій у партії масового типу.

5. Партії як аристократичні угруповання. Партії як політичні клуби. Політичні клуби континентальної Європи.

6. Виникнення політичних партій в Австралії, Канаді, Туреччині, Китаї, Японії.

7. Політичні партії в постколоніальних країнах.

1. Вплив історичних традицій, національних особливостей, правової системи, ідейно-політичних, культурних, релігійних факторів на становлення та розвиток партійної системи країн світу

Розвиток партійних систем відбувається під впливом багатьох чинників: традицій та особливостей історичного розвитку суспільства, його економічної, політичної і соціальної структури, етнічного та релігійного складу населення країни тощо. Вплив усіх цих чинників досліджується у межах двох основних підходів – соціетального та інституційного. Соціетальний підхід розглядає становлення і розвиток партійних систем через призму соціально-політичних поділів (ліній соціального і політичного розмежування). На думку німецької дослідниці А. Реммеле: «Розмежування – це довгострокові структурні конфлікти, які призводять до появи протилежних позицій, що їх представляють конкурентні політичні організації». Саме партії є важливим інструментом розробки та впровадження у політичну систему гострих, конфліктних проблем суспільного розвитку. Для вивчення формування суспільно-політичних розмежувань та їх об'єктивації на рівні партійної системи необхідно звертатися до історичної ретроспективи. Фундатори теорії соціально-політичних поділів С. Ліпсет і С. Роккан розглядали становлення та розвиток партійних систем країн Заходу у тісному зв'язку з революційними перетвореннями і суперечностями, що виявлялися між центром і периферією, між державою і церквою, між містом і селом, між власниками і робітниками. Сучасна політична наука не обмежується фіксацією лише чотирьох традиційних ліній соціально-політичних конфліктів.

2. Демократія, державність, їх вплив на розвиток партійної системи

Партійна система є результатом багатьох чинників, а саме: історичних і політичних традицій тієї чи іншої країни; особливостей економічного життя; гостроти соціальних конфліктів; економічної і соціальної структури; культурного та релігійного середовища; типу політичних режимів; чинного законодавства; електоральної бази. Серед основних інституційних факторів, які впливають на розвиток партійної системи, варто назвати: форму правління; форму державного устрою; тип політичного режиму; структуру парламенту; тип виборчої системи; норми правового регулювання.

3. Епоха Нового часу, її вплив на розвиток сучасних політичних партій

Просвітителі (Д. Локк, Ш. Монтеск'є, Вольтер, Дідро, Ж.-Ж. Руссо та інші) заперечували феодальну експлуатацію, політичний деспотизм, станові привілеї, відстоювали інтереси широких народних мас. Розвинули теорію природного права та суспільного договору англійські мислителі Томас Гоббс (1588–1679) і Джон Локк (1632–1704). Гоббс проводить аналогію між політичними реаліями та функціонуванням людського організму: верховна влада – душа держави; посадові особи – суглоби; нерви – це нагороди й покарання; справедливість і закони – це розум і воля; громадянський мир – здоров'я; непокора – хвороба; громадянська війна – смерть держави. Людина як біологічна істота – природне тіло, держава – твір мистецтва. Сама держава була створена за суспільним договором. Дещо іншу позицію займав Д. Локк, який виражав потреби більш зрілого буржуазного суспільства. Він пропонує систему стримувань і противаг – поділ влади на законодавчу, виконавчу й федеративну (союзну). Законодавча влада має бути у парламенті, виконавча – належати суду й армії; федеративна влада, що керує відносинами з іншими державами, – в руках короля. Влада короля, вважав Локк, має бути обмежена конституцією. Монтеск'є виявив себе як активний борець проти деспотизму за політичну й громадську свободу, за правову державу, в якій би панувало «правління законів». Висловлювався також і за доповнення конституційної монархії народним представництвом. Письменник, філософ і публіцист Франсуа Марі Аруе, що взяв собі псевдонім Вольтер (1694–1778), також написав цілу низку творів, де критикував вади феодального устрою, виступав проти панування церкви та релігійного фанатизму. В центрі його роздумів – обґрунтування принципу політичної свободи, яка водночас пов'язувалася із суворим дотриманням законів. Він засуджував всілякі прояви нетерпимості щодо інакодумців: інквізицію, релігійні війни, переслідування єретиків. Він гаряче симпатизував республіканській формі правління, оскільки вона більше за інших наближає людей до природної рівності. Демократичні тенденції найбільш яскраво виявилися у Жан-Жака Руссо (1712–1778). У «Суспільному договорі» Руссо наполягає на прямому та безумовному управлінні народом без будь-якого поділу влади.

4. Етапи історичного розвитку партій.

Причини еволюції елітарних партій у партії масового типу

Історично партії, в сучасному їх значенні, є утвореннями порівняно не-давніми, пов'язаними зі становленням і еволюцією буржуазної державності та демократії. Спочатку організаційно-політичний поділ громадської думки на різноманітні ідейно-політичні течії відбувався по лінії боротьби між феодалізмом та капіталізмом. У міру того, як нові соціальні класи та верстви почали брати участь у політичному житті, виникають прокапіталістичні партійно-політичні утворення. Початковою їх ціллю було не стільки отримання влади, скільки здійснення впливу на неї з метою розширення своїх політичних прав та свобод. У міру розвитку буржуазії відбувається і зміна характеру самих політичних партій, їх діяльності, функціональної спрямованості, ідеологічної орієнтації, організаційної структури. На цьому етапі трапляється поступовий перехід від «елітарних» партій до «класичних», а згодом і до «сучасних» політичних партій, які почали з'являтися з 70-х рр. XIX ст. Буржуазно-демократичні перетворення в державній і суспільно-політичній сферах радикально змінили становище партій, змусили їх змінити свої функції. Основним імпульсом такої трансформації став вихід народних мас на політичну арену і необхідність їх залучення до політичної боротьби. Ця трансформація змусила політичні партії серйозно перебудувати свою пропаганду і організацію. Потреби збільшення кількості членів партії і завоювання підтримки широких верств виборців вимагали радикальної перебудови їх організаційної структури в напрямі збільшення їх централізації і дисципліни. Перетворення традиційних «елітарних» партій у партії «масового» типу стимулювалось і прискорювалось появою масових пролетарських партій, які принципово відрізнялися від буржуазних партій як своєю класовою природою, так і характером діяльності, принципами та формами, організаційною структурою. Поява на політичній арені партій пролетаріату робить протистояння між буржуазними та пролетарськими партіями основою політичного протистояння. Прийняті в сучасній політичній науці етапи розвитку політичних партій розроблені М. Вебером. М. Вебер виділяв три основні етапи розвитку політичних партій. Перший етап – аристократична група; другий – політичні клуби; третій – сучасні масові партії. Ці етапи відрізняються класовою суттю партій, їх організаційною будовою та інтересами, змістом ідеологічного конфлікту між ними. Водночас варто мати на увазі, що ця класифікація стосується переважно країн Європи і може бути прийнята лише з певними застереженнями для США та для країн, що розвиваються. Загальновизнаними причинами виникнення сучасних політичних партій було зростання ролі парламенту в політичному житті, а також поява загального виборчого права. Скрізь, де суспільний устрій базується на застосуванні за-

гальних виборів і де існують політичні інститути, які обираються загально-народно (парламент, президент) – там виникають політичні партії як інституції, що організують виборців. Так, у світовому контексті загальними причинами виникнення політичних партій можна вважати такі:

- 1) поява загального виборчого права;
- 2) політична активізація мас (насамперед пролетаріату);
- 3) пробудження національної свідомості в колоніальних державах.

У ХХ ст. внаслідок науково-технічного прогресу (насамперед завдяки розвитку засобів масової комунікації) існування партій як інструменту організації суспільства стає необхідним навіть у недемократичних режимах.

5. Партії як аристократичні угруповання. Партії як політичні клуби.

Політичні клуби континентальної Європи

Партії як політичні угруповання, засновані на підтримці аристократичного роду, виникають ще у Стародавні часи. Класичним прикладом цього є Стародавній Рим напередодні Пунічних війн. Панівна верхівка – *nobilitas* – боролася між собою за владу та впливи. Угруповання, які створювалися тодішньою римською знаттю називалися «*factiones*» і являли собою об'єднання кількох родів навколо єдиного роду патриціїв, який виконував панівну роль у такому об'єднанні. Члени *factio* солідаризувалися між собою у боротьбі за владу і впливи. До того ж вони часто поєднувалися між собою шлюбними і родинними зв'язками. Ці угруповання не мали визначеної політичної програми, але відрізнялися тим, що шукали підтримки у різних категорій населення. Також у Стародавньому Римі зароджується і пізніша форма політичного об'єднання – аристократичні угруповання. Вже в межах Римської республіки формуються два політичні угруповання, які конкурують – популісти (*populares*) і оптимати (*optimates*). Перше угруповання мало антисенатський характер і вимагало проведення широких соціально-політичних та господарських реформ, друге – мало просенатський і консервативний характер. **Перше угруповання спиралося на підтримку незаможних римлян, друге користувалося підтримкою знаті.** Отже, про партію як аристократичну групу можна говорити ще зі Стародавніх часів.

Однак у веберівському розумінні нас цікавлять лише ті угруповання, які поклали початок формуванню сучасних політичних партій. Вони повинні мати певне представництво в парламенті, а відтак і певне представництво в політичній структурі суспільства. Тільки тоді щодо таких аристократичних угруповань ми можемо застосувати термін «партія», а їх діяльність трактувати як передісторію формування сучасних політичних партій. У такому розумінні зовсім невелика кількість сучасних партій пройшла у своєму розвитку зазначений етап. В інших випадках партії або не проходили цього етапу історичного

розвитку, або відмінність між цим та наступним етапом була надто невиразною. Яскравим прикладом партій, які повноцінно пройшли цей етап історичного розвитку, є англійські партії – торі та вігі. Перші згадки про них з'являються в кінці XVII ст. під час англійської революції 1698 р. В XVIII ст. ці назви застосовуються для характеристики двох політичних угруповань в парламенті, які конкурують; тоді ж з'являється у лексиконі слово «партія» і перші трактати, що визначали їх ідеологічні засади та цілі. Назви «торі» та «вігі» мали спочатку саркастичне значення. Шенем «торі» прозивали ірландських бунтівників, а «вігами» – шотландських дисидентів. Приблизно між 1660 та 1680 рр. ці терміни почали вживатися щодо англійських партій. Партію торі утворило аристократичне об'єднання, яке після реставрації династії Стюартів отримало більшість у парламенті й відзначилося переслідуванням прихильників революції. Вігі були противниками правління Якуба II, за якого виступали головною опозиційною силою і, зрештою, привели на англійський трон Марію і Вільгельма Оранських. Порівняно з торі, вігі були більш ліберальними. Спочатку різниця між партіями полягала в тому, що торі були католиками і прихильниками короля Якуба II, а вігі – протестантами та його противниками. До цього згодом додалися відмінності і в поглядах на майбутній соціальний розвиток – торі домагалися відновлення прав та повернення маєтків, втрачених під час революції. Вігі ж виступали проти монархії, за обмеження її влади парламентом.

Другим етапом історії політичних партій є епоха партій знаті і політичних клубів. В Англії різниця між першим та другим етапами не була різкою і тривала від кінця XVIII ст. до 30-х рр. XIX ст. Ера партій знаті припадає на 1830–1880 рр. В США та Франції початком цієї епохи стали буржуазні революції. Події Французької революції стимулюють виникнення подібних політичних клубів в усій Європі. Однак поразка революції і наступне коронування Наполеона перериває процес перетворення політичних клубів у політичні партії. І лише період так званої «весни народів» приніс у Європу нову хвилю виникнення політичних клубів. Після революційна реакція знову не сприяє їх подальшому розвитку – в більшості європейських держав вони існують підпільно або напівлегально, але ніде не зникають повністю. На їх основі в 70-х рр. починається новий етап формування політичних партій. Незважаючи на те, що рух політичних клубів, особливо у своїй першій фазі, не пов'язаний ще безпосередньо з процесом створення сучасних політичних партій, однак він мав для їх розвитку принципово важливе значення.

Порівняно з аристократичним етапом, на другому етапі формування політичних партій **з'являються якісно нові елементи**: 1. Зачатки формальної організаційної структури. Це вже не аристократичні об'єднання друзів чи однодумців, але певна організація, яка іноді робить спроби поширитися по всій країні. В парламенті формуються осередки парламентської фракції. Одночасно

починають встановлюватися певні стосунки між парламентською фракцією та політичним клубом.

2. Зростає роль ідеології та значення програми. Вони стають основою політичної організації. Особисті політичні чи фінансові інтереси перестають бути основним мотивом, що об'єднує. Клуби – це вже не клієнти і не об'єднання прихильників аристократів, а об'єднання людей на основі спільних ідеологічних поглядів.

3. Вихід на арену політичної діяльності, нового політично активного класу – міщанства. В континентальній частині Європи генеза політичних партій розвивалась не так просто. Конфлікт між аристократією та буржуазією був значно гострішим. Періоди революції змінюються періодами реакції, що ускладнює поступовість процесу формування політичних партій. Зрештою, значно гостріше, ніж в Англії, тут проявився класовий конфлікт між буржуазією та пролетаріатом.

Значний вплив на формування політичних партій здійснила Французька буржуазна революція. У французькому парламенті утворилося Товариство друзів Конституції, яке збиралося у Костелі Св. Якуба, і звідти отримало назву клубу якобінців. У 1791 р. діяло 48 паризьких і 400 провінційних якобінських клубів, які мали контакти між собою. До цього політичного угруповання належало майже 400 депутатів. Крім якобінців, виникають і інші політичні клуби, але менш чисельні. Під впливом Французької революції подібні політичні клуби, як форми політичної організації молоді буржуазії, виникають і в інших державах. Наполеонівська реакція ускладнює діяльність політичних клубів в усій Європі, які продовжують існувати як таємні організації. І лише безпосередньо перед революцією 1848 р. діяльність політичних клубів знову активізується. Основою політичної організації залишаються парламентські групи. У Франції поділ на консерваторів та лібералів стосується насамперед парламентарів. Перші – це представники знаті і іноді верхівки буржуазії, другі – це переважно представники міщанства, насамперед його середніх верств. У 1825–1830 рр. ні ліберали, ні консерватори не мали ще зорганізованих парламентських фракцій. Водночас у 30-х рр. у Франції відбуваються перші спроби організаційного оформлення політичного руху, особливо ліберального. У 1846 р. ліберали створюють виборчі комітети на чолі з Центральним комітетом. У березні 1848 р. консерватори з передвиборчою метою організовуються в Республіканський Клуб охорони свободи виборів. Однак тоді вони так і не розвинулися далі виборчих комітетів. На початку 30-х рр. XIX ст. в Італії Мадзіні організовує таємну організацію «Молода Італія». В 1833 р. вона вже мала свої відділення у всій Італії і нараховувала орієнтовно 50–60 тисяч членів. Тоді виникають і різноманітні культурні, спортивні та інші позаполітичні організації, які займалися пропагандистською діяльністю. Однак вони не створили організаційної основи

для подальшого розвитку політичних партій, вони були, імовірно, програмно-ідеологічними, ніж організаційними, осередками політичного життя. Процес створення політичних партій у Європі починається в період так званої «весни народів». У більшості європейських парламентів формуються парламентські об'єднання консерваторів та лібералів, а до того ж часами ще й радикалів та католиків. Ці організації започатковують сучасні партії. Із боротьбою за виборчі права пов'язується створення територіальних структур політичних об'єднань у вигляді комітетів виборців, а там, де немає загального виборчого права (наприклад, у Швейцарії), – комітетів боротьби за виборчі права. У Німеччині під час революції 1848 р. в парламенті виникає сильна католицька група під назвою Католицька демократична партія, яка знаходить підтримку католицької общини. В 1841 р. у Бельгії за участю масонів організовується ліберальна організація «Альянс», яка має свої територіальні філії. В 1846 р. відбувся перший з'їзд делегатів цієї організації, який можна вважати першим з'їздом лібералів. В цей же період у Франції та Німеччині з'являються перші соціал-демократичні політичні організації. Тоді ж у Німеччині виникає перша політична партія під назвою Союз Комуністів, у якому працювали теоретики комуністичної ідеології К. Маркс і Ф. Енгельс.

6. Виникнення політичних партій в Австралії, Канаді, Туреччині, Китаї, Японії

У багатьох інших країнах світу – поза Європою та США – в XIX ст. формуються політичні партії за схемою, розробленою М. Вебером. Найбільш гармонійне і наближене до Європи було формування політичних партій у державах – колишніх англійських домініонах – Канаді, Австралії, Новій Зеландії. Найшвидше, орієнтовно в середині XIX ст., цей процес розпочинається у Канаді, дещо пізніше – в інших домініонах.

В Австралії лише в 1901 р. утворилася Загальнонаціональна Австралійська Федерація як об'єднання регіональних партій. До кінця століття у Канаді не існувало робітничої партії. Дві наявні партії «ліберальних консерваторів» та «лібералів» були більш подібними до партій американського, ніж англійського зразка. Ліберальна партія виступає за більшу автономію суспільного устрою, за розширення прав регіонів, підтримує франкомовне населення і має ліберальнішу економічну програму.

Подібною була партійна організація в Новій Зеландії. В кінці XIX – поч. XX ст. існували дві партії, що конкурують – «консерватори», які представляли інтереси великих землевласників, та ліберальні партії. У 1908 р. на базі профспілкового руху створюється Лейбористська партія, що знаменує собою перехід від аристократичного етапу до етапу масових партій.

Дещо інакше відбувалося становлення політичних партій в Австралії. Початково в парламенті існували парламентські угруповання місцевої еліти – переважно багатих землевласників. Політичне життя загалом відзначається відсутністю серйозних соціально-політичних розподілів, а тому і конфліктів. У 1891 р. тут виникає Лейбористська партія, яка на парламентських виборах здобуває третину мандатів, а в 1904 р. вона формує перший федеральний уряд. Австралія ніби одразу переходить у третій етап формування політичних партій.

Серед азіатських країн найближчою до класифікації М. Вебера була історія формування політичних партій у Японії. Становлення політичних партій формується в період панування освіченого абсолютизму династії Мейдзі. Прийняття в 1890 р. конституції значно активізувало цей процес. В основі політичного життя лежить боротьба за розширення виборчих прав, а також боротьба між двома напрямками японської політики – традиціоналістами і прихильниками модернізації, прихильниками мирної еволюції та ідеологами експансії і мілітаризму. Вони поклали початок формуванню консерваторів та лібералів. Однак до Першої світової війни вплив політичних партій на політичне життя Японії (де домінувала імператорська влада, яка спиралась на воячину) був незначний.

У кінці XIX ст. осередки політичних партій виникають у Туреччині. Спираються вони на націоналістичний рух, який добивається запровадження у державі реформ західного прикладу. З цього середовища формуються дві політичні партії – комітет «Єдність і Поступ» та Ліберальна партія. Обидві ці організації мали аристократичний характер і склалися із представників молодих офіцерів, урядовців та політиків. Падіння Османської імперії в 1918 р. зумовлює виникнення нового національного руху, очолюваного Кемаль Пашею. Першою його організаційною формою став Союз охорони прав Анатолії та Руменії, який виник у 1919 р. і мав характер широкого народного руху. В 1923 р. Союз був перейменований у Народну партію, а з 1924 р. – в Республіканську народну партію, яка і була першою турецькою партією масового типу.

Подібною була ситуація і в Китаї, де політичні партії виникали як форми організації національної та революційної буржуазії. Провідником цього руху в Китаї був Сунь Ятсен, який виступив засновником двох перших політичних партій Китаю «Союзу відродження Китаю» (1895 р.) і «Ліги Соратників» (1905 р.), які проіснували до буржуазно-демократичної революції 1911 р. У 1912 р. на основі Ліги формується Народна партія, яка стала справді масовою партією. Остаточне її організаційне оформлення відбулося на з'їзді в 1924 р. У 1923 р. у Китаї виникає Комуністична партія. В 1823 р. виникають Консервативна та Ліберальна партії в Чилі.

Із II половини XIX ст. до 1860 р. відбувається активний процес виникнення політичних партій у Латинській Америці. Однак процес формування політичних партій у Латинській Америці відбувається у складних умовах існування,

а саме в антидемократичному диктаторському режимі, відсутності парламентаризму.

7. Політичні партії в постколоніальних країнах

Певні специфічні функції виконують політичні партії у постколоніальних державах. Вони стосуються як мети, так і характеру їх діяльності. На відміну від політичних партій розвинених держав, основними функціями партій у постколоніальних країнах є інтеграційна та мобілізаційна. Це не означає, що ці партії не виконують виборчої функції чи функції керівництва, однак після здобуття незалежності та приходу до влади ці функції політичних партій відходять у постколоніальних державах (на відміну від розвинених демократичних країн) на другий план. Пов'язано це часто із фактом переходу цих держав у розряд однопартійних систем.

У державах, де існує однопартійна система, вибори набирають радше характеру мобілізації населення на підтримку панівного режиму, ніж справжньої політичної конкуренції і відбору кандидатів. Тому інтеграційна та мобілізаційна функції для цих партій є визначальними. Під інтеграційною функцією необхідно розуміти діяльність, яка спрямована на ліквідацію наявних племінних, мовних, релігійних суперечностей. Тут партія виступає головним інструментом виховання мас. Партія формує у населення почуття національної єдності, культивує і підтримує його шляхом загальнонаціональної пропаганди та агітації, політичного виховання, різних загальнонаціональних акцій. Щодо мобілізаційної функції, то вона виконує важливу роль у модернізації соціальних відносин у цих державах. Руйнуючи старі архаїчні структури, партія виходить на їх місце як новий соціальний інститут, що займається опікою над населенням, піднімає і намагається вирішувати місцеві проблеми. Вона здійснює важливі акції у галузі освіти, культури, господарського життя. Партійна робота тут ведеться в напрямі боротьби з безграмотністю, племінними пережитками, за емансипацію жінок.

ЛЕКЦІЯ № 3. ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ ТЕОРІЇ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ І ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ

1. Зародження теорії політичних партій.

2. Трактатування політичних партій в англо-американській політичній традиції. Проблема партій в англійській політичній філософії XVII–XVIII ст. Погляди Ф. Бекона, Т. Гоббса, Д. Юма, Е. Берка на політичні партії.

3. Концепції партій у політико-правовій думці США.
4. Проблема партії і революційно-демократичні вчення про державу у Франції XVII–XVIII ст.
5. Формування сучасної теорії політичних партій і партійних систем.

1. Зародження теорії політичних партій

Політичне протистояння в революції сприяло визріванню політичних ідей і чіткішому розмежуванню партійно-політичних сил. Ідейним та теоретичним підґрунтям нового політичного режиму стали праці Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, Е. Сієса та інших французьких теоретиків державно-політичної думки. Першим кроком на шляху розробки загалом стриманого ставлення до політичних партій як до певного політичного інституту стали численні спроби представників революційної політичної ідеології і засновників ідейно-визвольного руху розвінчати національні політичні угруповання і позитивно охарактеризувати приклад англійських парламентських партій.

Залежно від наявності у державі політичних партій Ш. Монтеск'є визначає якість і рівень свободи в ній. За приклад він використовує представницьку монархію у Великій Британії, де партійні фракції на той час досягли найвищого ступеня розвитку. Виводячи партії з певного рівня природного спілкування між людьми, Ш. Монтеск'є вважав, що політичні партії існували і будуть існувати вічно, незалежно від рівня розвитку суспільних стосунків, їх антагоністичності, форми державного правління і політичного режиму, особливостей соціально-класової структури суспільства. Він намагався класифікувати партії за інтересами, яким вони слугували. Учений виступав категорично проти корисливих угруповань, які відстоювали лише власні потреби. На його думку, партійні союзи повинні бути демократичними і виражати загальну волю. Їх характер і форми діяльності він пов'язував із характером політичного режиму.

За монархічної форми правління діяльність політичних партій обмежена, і лише республіканська форма правління сприяла діяльності політичних партій. Ж.-Ж. Руссо (1712–1778), як один із революційних ідеологів буржуазної демократії, вважав політичні партії чужим елементом у державному ладі. Він стверджував, що громадяни підкоряються лише закону, в реалізації якого вони беруть участь голосуванням. Цього закону загального волевиявлення повинен дотримуватися кожен громадянин, приносячи в жертву свої особисті, суспільні, корпоративні інтереси. А це зумовлює необхідність скасування всіляких об'єднань, які мали окремі інтереси. У факті існування політичних партій Ж.-Ж. Руссо вбачав загрозу існуванню загальної волі громадян. Однак він не заперечує закономірності виникнення партій як результату досягнення певного рівня розвитку суспільних відносин, визнаючи утопічність думки про наявність у розвиненій людській спільноті лише загальної волі і про відсутність у ній

приватних інтересів. Ж.-Ж. Руссо зазначав, що коли у демократичному суспільстві виникають політичні партії і приватні асоціації, то воля кожної з них стає загальною відносно держави. На підставі цього він дійшов висновку, що в такому випадку голосуючих вже не стільки, скільки людей, а лише стільки, скільки асоціацій. Однак загалом Ж.-Ж. Руссо був противником політичних партій.

Інший відомий французький теоретик Е. Сієс (1748–1836) загалом поділяв погляди своїх попередників на політичні партії. Він відстоював ідею верховенства загальної волі над приватними інтересами в суспільстві, але, на відміну від Ж.-Ж. Руссо, вважав можливим і необхідним народне представництво, яке виражає інтереси єдиної, неподільної нації. Внаслідок об'єктивно-історичних особливостей розвитку партійно-політичної сфери Німеччини в центрі уваги дослідників перебував переважно не політико-практичний, а ідеологічний аспект діяльності партійних угруповань. Це відображалось і у певному ототожненні партійних угруповань із політичною опозицією політичному режиму.

Антипартійному клімату в політичній теорії Німеччини сприяла фетишизація держави, обґрунтована у філософії Г. Гегеля (1770–1831). За Г. Гегелем, держава була виразником «народного духу», «вищої нейтральної влади», уособленням загального блага, а всілякі опозиційні політичні рухи, тим паче інституційно чи організаційно оформлені, вважалися суспільним злом. З погляду суб'єктивного ідеалізму, Г. Гегель визначає і суть політичного феномену, яким є політичні партії. Він дає їм негативну оцінку, визначаючи їх як союзи, засновані на суто суб'єктивних відносинах і приватних інтересах. Це визначення Г. Гегеля помітно вплинуло на формування теорії політичних партій у Німеччині. Перші спроби створення і поширення фундаментальної теорії політичних партій належать лівому крилу гегельянців. Одним із засновників цієї теорії був А. Руге, який вивчав зв'язок між ученням про партії і проблемою критики та опозиції уряду. Молодий К. Маркс, який займався проблемою революційної партії пролетаріату, теоретично обґрунтовував практичні принципи організації політичної партії як політичного центру пролетарської революції, рішуче вимагаючи переходу від філософської критики до політичної практики. На інших позиціях стояв А. Руге, який вважав партію засобом запобігання революції. Німецькі прототипи політичних партій почали реально виникати лише після революції 1848 р., що вплинуло на розвиток самої теорії політичних партій. Відтоді політичні партії починають сприйматися не лише як певні ідеологічні течії в суспільному житті, а як історичні утворення, важливі елементи політичного життя. Від періоду розкладу феодально-абсолютистського ладу, ранньобуржуазних революцій і аж до буржуазно-демократичних революцій XIX ст. формувались історичні передумови, сприятливі для сприйняття, визнання, хоча і доволі стриманого, партій у теорії держави та політичній думці загалом.

2. Тракткування політичних партій в англо-американській політичній традиції. Проблема партій в англійській політичній філософії XVII–XVIII ст. Погляди Ф. Бекона, Т. Гоббса, Д. Юма, Е. Берка на політичні партії

У британському парламенті (історично першому державному органі буржуазного типу) партії знайшли не лише своє ідеологічне місце, але й свою легітимізацію та інституалізацію. В Англії, де раніше, ніж в інших країнах, сформувались буржуазні протопартії, прихильники світсько-прагматичного погляду на державну владу належали до політичних партій та міжпартійних суперечностей як до джерела внутрішніх криз. За допомогою так званої політики «гойдалка», творцем якої можна по праву вважати лорда Галіфакса, відбувалося погашення взаємно протилежних амбіцій, конкуруючих партійних угруповань, завдяки чому послаблювалась тенденція до заперечення ролі партій в ранньобуржуазній англійській державі. Однак самому лорду Галіфаксу політичні партії здавалися «своєрідними таємними злочинними змовами проти решти нації».

Родоначальник англійського матеріалізму Ф. Бекон (1561–1626) розглядав партії як природне утворення, спричинене боротьбою різних політичних сил за владу. Водночас у нього знаходимо елементи нового, більш поміркованого підходу до політичних партій, необхідності вмілого використання їх королівською владою для зміцнення своєї позиції у боротьбі з політичними опонентами. Він наполегливо радить «государям» не ставати на сторону жодної з наявних політичних партій, бути над ними. Ф. Бекон висловлює також думку про те, що політичні партії є корисними тим, що дають можливість розвиватися простим людям.

Д. Юм (1711–1776) розглядає політичні партії як об'єктивно наявне явище, що розвивається історично. У процесі своєї еволюції вони здійснюють руйнівний вплив на державні структури, у межах яких виникають. Коли розвиток партійних структур досягає свого апогею, це призводить до руйнації тої системи правління, в межах якої вони існують. Д. Юм розводить на два протилежні полюси: правову систему та державний механізм – з одного боку, і партійну систему – з іншого. Д. Юм робить також спробу класифікації політичних партій. Він розрізняє два типи партійних угруповань – «особисті» і «реальні». Перші засновані на особистих стосунках серед її членів, другі на спільності поглядів чи інтересів.

Одна з перших спроб порівняно широкої легітимації політичних партій належить відомому англійському теоретику Е. Берку (1729–1797). Він автор відомого визначення політичних партій, згідно з яким «партія – це стійке об'єднання людей, яке намагається спільними зусиллями на основі власних

загальних принципів служити загальнонаціональним інтересам». Е. Берк зазначав, що діяльність депутатів у парламенті є неможливою без існування тісних зв'язків із своїми однодумцями як всередині нього, так і поза його межами, що можливе лише в межах певної політичної організації, якою і є партія. Цей поворот у позитивній оцінці ролі і місця політичних партій у політичному житті держави відіграв вагомий вплив на наступний розвиток теорії політичних партій. Саме в англосаксонських країнах вперше в доволі завершеній формі відбулося становлення позитивного ставлення до політичних партій, яке пройшло складну еволюцію від визнання їх як «необхідного зла» до визнання позитивного суспільного явища, інституту демократичного правління.

3. Концепції партій у політико-правовій думці США

У США розвиток партійної системи і теорії партій відбувався специфічно. Північна Америка, на відміну від європейського континенту, не знала такого жорстокого протистояння між феодалізмом та капіталізмом, що значно полегшувало процес виникнення і сприйняття політичних партій. До того ж процес виникнення політичних партій у США не знав періоду передісторії буржуазних партій, у процесі якого вони б сформувались у повному обсязі. Самі партії загалом були націлені на дуже практичні, переважно локальні, проблеми. США з моменту свого виникнення зароджувались як держава дрібних буржуа, що сприяло становленню тут ідеології лібералізму з її культом приватної власності. Тому значний вплив на формування американської політичної теорії здійснили праці відомих англійських та французьких мислителів: Ф. Бекон, Т. Гоббс, Дж. Локк, Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо та інші. Через це американська теорія політичних партій також зазнає на собі впливу європейської традиції упередженого ставлення до політичних партій. І хоча американська політична теорія, безперечно, використовувала європейський досвід, однак практична діяльність американських «батьків-засновників» радше ґрунтувалась на конкретному американському досвіді. Б. Франклін вважав, що «хоча в деяких штатах і існують партії та суперечності... вони існують скрізь, де є свобода, і, можливо, саме вони допомагають її зберігати». Він розглядає партії як ідеологічні течії, які переслідують єдину мету – «суспільне благоденство» – і відрізняються лише методами його досягнення.

Дж. Адамс, А. Гамільтон, Д. Медісон виступали з обґрунтуванням законності поділу американського суспільства на конкуруючі соціально-політичні угруповання. Д. Медісон пояснював ці суперечності звичайною людською природою, нерівністю майнового становища людей у суспільстві. Д. Медісон доволі чітко акцентує на проблемі співвідношення діяльності політичних партій та діяльності уряду. Зокрема, він вважає, що формування політичних партій

відбувається через різні підходи соціальних верств до теоретичних та практичних аспектів державного правління. Він також однозначно визнає присутність та вплив політичних партій на рівні державних органів.

Інша особливість ставлення до політичних партій в американській політичній теорії зумовлена специфікою державно-територіального устрою та форми держави у США. Європейська схема розвитку партій – це послідовна зміна протистояння між феодальними та пробуржуазними політичними силами, а згодом між самими пробуржуазними угрупованнями. Логіка ж міжпартійної боротьби у США розвивалася спочатку під впливом суперечностей між окремими штатами, а згодом під безпосереднім впливом громадянської війни між Північчю та Півднем. Особливе значення для формування національних політичних партій США, зародження і становлення двопартійної системи мали суперечності у «верхах», насамперед між двома головними групами буржуазії – торгово-фінансовими групами Півночі і плантаторами Півдня. Формування партійної системи в умовах «створення національної держави» сприяло доволі швидкому поширенню в США інституту політичної системи, як-от політичні партії, що, безперечно, знайшло своє відображення в американській політичній теорії. Формально організоване, легітимне протистояння конкуруючих партійних угруповань спричинило почергову зміну домінуючих партій і формування двопартійної політичної системи США, заснованої на принципі існування «відповідальної», конституційно закріпленої партійно-політичної опозиції.

4. Проблема партії і революційно-демократичні вчення про державу у Франції XVII–XVIII ст.

В умовах французької буржуазної революції суперечностей різних верств переросли у напружену боротьбу партій. Політичне протистояння у революції сприяло визріванню політичних ідей і більш чіткому розмежуванню партійно-політичних сил. Ідейним та теоретичним підґрунтям нового політичного режиму стали праці Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, Е. Сієса та інших французьких теоретиків державно-політичної думки. Першим кроком на шляху розробки загалом стриманого ставлення до політичних партій як до певного політичного інституту стали численні спроби представників революційної політичної ідеології і «засновників ідейно-визвольного руху» розвінчати наявні національні політичні угруповання і позитивно охарактеризувати приклад англійських парламентських партій. Критика партій у політичній та державно-правовій теорії цього часу пояснюється низкою причин. Це насамперед потреби ліквідації феодальних пережитків, формування єдиної нації, захист держави від зовнішніх і внутрішніх ворогів, тобто ті завдання, які потребували об'єднання політичної енергії всієї нації, не допускали існування окремих, розрізнених груп,

що конкурують між собою у формуванні політичної волі. І все ж таки саме такими «генераторами» та «провідниками» енергії широких мас, необхідними для перетворення держави і досягнення політичної єдності, ставали якраз політичні партії та клуби. Порівняно з англійською партійною теорією, яка започаткувала позитивне ставлення до політичних партій, французькі мислителі обґрунтували той незаперечний факт, що внаслідок взаємного поборювання конкуруючих угруповань може скластися рівнодіюче, направлене на встановлення і поширення у суспільстві свободи та демократії.

5. Формування сучасної теорії політичних партій і партійних систем

Незважаючи на те, що дослідження політичних партій дуже близьке до дослідження партійних систем, концептуальні та теоретичні засоби, які застосовуються, є різними. У класичній праці М. Дюверже ці відмінності відображені в поділі книги на дві частини «Структура партій» і «Партійні системи». Праця Дж. Сарторі «Партії та партійні системи» також поділена на дві частини. Саме тоді, коли партії вивчають спеціалісти з різних країн, яких цікавлять партії як політичні інститути, партійні системи частіше привертають увагу тих вчених, які займаються порівняльним аналізом політики. Література з партійних систем переважно стосується демократичних країн Заходу. Хоча були спроби розробити і типологію латиноамериканських партійних систем. Попри різницю між базовими одиницями аналізу, яка виражається у відмінностях понятійних апаратів в однопартійних системах, поняття партії та партійної системи в багатьох моментах ідентичні. Поняття «партійна система» доволі широко вживалося як незалежна змінна під час порівняльного аналізу ефективності політичних систем. Здійснений аналіз 28 партійних систем, які функціонували у 1965–1975 рр., Дж. Б. Пауеллом (молодшим) виявив кореляцію між високим рівнем підтримки екстремістських партій і урядовою нестабільністю та масовим безладом. Найдосконалішою теорією, яка розглядає партійні системи, є теорія виборчих систем, згідно з якою партійні системи найчастіше виступають як залежні змінні. Основи цієї теорії закладені у другій частині книги М. Дюверже, де був сформульований так званий «соціологічний закон Дюверже», за яким одномандатні округи та вибори за системою звичайної більшості породжують двопартійну систему, а пропорційна виборча система веде до формування багатопартійності. Докладний огляд дискусії про виборчі системи дає також А. Бле, доповнюючи його моделями, які пояснюють її наслідки. Крах комунізму і поява міжпартійної конкуренції у Східній Європі привели до того, що проблема впливу виборчих систем на партії набула особливої актуальності.

ЛЕКЦІЯ № 4. ЕЛЕМЕНТИ ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ

1. Суть критерію організованості політичних партій. Чинники, які роблять партію демократичною. Внутрішньопартійна демократія.

2. Членство в партії. Вступ у партію та вихід з неї. Стимули партійної діяльності. Визначальні фактори участі у внутрішньопартійному житті.

3. Проблемна орієнтація (ідеології) партій. Лівो-права шкала.

4. Поняття класовості політичної партії. Соціальна база партій.

5. Партійна програма. Функції партійних програм. Партійні програми та партійні лідери.

6. Стратегія і тактика. Види стратегій.

7. Урядущі та опозиційні партії.

8. Історична еволюція законодавства про політичні партії. Правова інституалізація політичних партій. Легітимація політичних партій.

9. *Етнічні партії. Релігійні партії. Кланові партії (на самотійне опрацювання).*

1. Суть критерію організованості політичних партій. Чинники, які роблять партію демократичною. Внутрішньопартійна демократія

Організованість. Цей елемент визначення політичної партії треба виокремити особливо, бо саме він відрізняє політичну партію від тих утворень, що історично їй передували і не були пов'язані з формальною організацією. Власне, цей критерій визначає основну різницю між сучасними політичними партіями та протопартіями. Аж до другої половини XIX ст. угруповання, що діяли на політичній сцені, були найчастіше вільними угрупованнями політиків, позбавленими формальної організації, а відтак тривалості і спадкоємності. Такі організації не мали постійного членства і були, ймовірно, групами однодумців, які підтримували особисті зв'язки між собою. Вони ніколи не творили сталої організаційної структури. Це були групи, пов'язані навіть не програмою, а спільним прагненням здобути (або вплинути на) владу. Часто вони старалися законспірувати свою діяльність; діяли як певні кліки при королівських дворах чи представницьких органах. У XVIII ст. до них найчастіше застосовують термін *faksja*. Про партію йдеться лише тоді, коли організаційна структура набуває у житті партії щораз більшого значення.

М. Дюверже вважає організацію найважливішим елементом поняття політичної партії і розрізняє політичні партії за їх організаційною будовою. *Порівнюючи сучасну політичну партію з політичними клубами, треба виокремити дві ознаки: наявність формальної організаційної структури; ширша і розвинутіша членська база.* Наявність цих двох характеристик зумовила появу феномену «тривалості існування партії у часі». Під наявністю формальної

організаційної структури розуміється факт існування в цій групі встановленого на основі приписів статуту мінімального поділу праці і розподіл ролей в організації. Сюди ж належать місце і роль первинних партійних організацій і партійного керівництва різного рівня, процедура прийняття партійних рішень. Метою кожної партії є створення певної організаційної структури, її тривале існування.

Щодо організаційної структури партій, то тут необхідно наголосити на таких моментах: по-перше, її організація повинна найадекватніше відображати структуру потенційного електорату, а також тих сегментів суспільства, які партія намагається залучити на свій бік у процесі виборчої кампанії; по-друге, організація повинна гарантувати ухвалення рішень, особливо в розумному часовому відрізку. За організаційною будовою політичні партії поділяються на дві категорії. Перша має вільну структуру, орієнтацію на виборчу активність, переважання партійних урядових лідерів. Друга, навпаки, має розвинену структуру, масове членство, постійну партійну діяльність, спрямовану на залучення нових членів, організаційних лідерів (функціонерів), які змагаються за владу з партійними урядовими лідерами (політиками). М. Дюверже називає першу – кадровою, а другу – масовою партією.

Політичні партії повинні самі бути демократичними для того, щоб сприяти їх становленню. Якщо партії не мають демократичного досвіду та поваги до цінностей демократії, то вони не матимуть їх, коли переможуть на виборах і почнуть керувати державою. Становлення демократії в державі неможливе без демократичного устрою політичних партій. Політичні партії, урядуші чи опозиційні, якщо вони справді прагнуть становлення демократичного устрою у своїй державі, зобов'язані підтримувати та захищати демократичні цінності та права людини насамперед у своїх організаціях. Загалом жодна політична партія не заявить, що вона не демократична. Демократія стала такою привабливою ідеєю, що навіть військові та диктаторські режими бажають заявити про свою відданість демократичним принципам. Але демократія в політичній партії не процвітатиме лише в результаті заяв про неї. Побудова демократичних інститутів та розвиток демократичної практики є безперервним динамічним процесом. В кожній країні шлях до демократії формується низкою політичних та історичних факторів.

2. Членство в партії. Вступ у партію та вихід з неї. Стимули партійної діяльності. Визначальні фактори участі у внутрішньопартійному житті

В американському розумінні поняття партійного членства є практично безпідставним, але воно важливе для з'ясування проблеми залученості. Як зауважив М. Дюверже, підпис у відомості про прийом у партію водночас символізує і зміцнює відданість партії. Для М. Дюверже поняття «людини з

партійним квитком» відображало його уявлення про сучасну масову (зазвичай ліву) партію. Вчений запровадив поняття «коефіцієнт членства» – як відношення кількості членів партії до кількості тих, хто за неї голосує.

С. Бартоліні висунув низку гіпотез (наприклад, про те, що членство в партії більш стабільне, ніж голосування за неї), перевіряв їх на матеріалі соціалістичних партій деяких європейських країн і дійшов висновку, що ступінь відповідності цих гіпотез істинному стану речей був вищим до війни, ніж у повоєнний період. Положення щодо вступу в партію або виходу з неї є важливими в теорії політичних партій, оскільки безпосередньо стосуються питання можливостей участі в політичній діяльності. Щодо виходу з партії важливо зазначити, що член партії може будь-коли вийти з неї. У політичних партіях встановлення певних термінів для попередження про вихід, як це робиться у спілках, неприпустимі. Вихід із партії може відбутися в будь-який час і без попередження шляхом подання односторонньої заяви (зокрема усного повідомлення) члена партії. Стимулами участі у партійній діяльності є прагнення до досягнення особистої вигоди, до втілення в життя партійної програми чи до спілкування з однодумцями. Дотепер бракує емпіричних досліджень, які б систематично аналізували весь спектр специфічних стимулів партійної організації, вивчали б їх вплив на внутрішньопартійну участь членів партії та намагалися б на цій підставі дати оцінку співвідношення специфічних стимулів участі і внутрішньопартійної демократії.

3. Проблемна орієнтація (ідеології) партій. Ліво-права шкала

Ліві, центристські і праві партії. Такий поділ був започаткований у часи Великої французької революції XVIII ст., коли в залі засідань Національної асамблеї – парламенту Франції – праворуч від голови розташовувалися консерватори (прихильники монархії), ліворуч – радикали, які обстоювали ідеї загальної рівності, а помірковані займали місця в центрі зали – посередині між консерваторами і радикалами. Відтоді правими стали називати прихильників збереження наявного ладу, а лівими – прихильників радикальних змін. Соціальною базою лівих партій (комуністичних, соціалістичних, соціал-демократичних) є здебільшого наймані працівники, правих (ліберальних, консервативних, націоналістичних, фашистських тощо) – власники. Такий поділ відносний. Основні цінності та орієнтації правих і лівих, особливо в останні десятиліття, часто перетинаються.

4. Поняття класовості політичної партії. Соціальна база партій

Особливості соціальної бази політичних партій є основою для такої класифікації. **За класовою належністю членів:**

а) класові партії (тобто партії певних соціальних класів, наприклад, буржуазії, робітничого класу, селянства);

б) партії тих чи інших прошарків конкретних класів (скажімо, великої, середньої або дрібної буржуазії);

в) партії маргінальних верств суспільства (люмпенів);

г) міжкласові.

Під час комплексної класифікації політичних партій, з огляду на особливості їх соціальної бази, **потрібно враховувати такі аспекти:**

а) хто входить до складу партії та на кого вона спирається у своїй діяльності;

б) з якими соціальними групами пов'язані керівники партії;

в) які соціальні кола мають найбільшу користь від її діяльності.

За політикою щодо певних соціальних груп серед своїх прихильників:

а) з власними молодіжними, жіночими та іншими організаціями (що виступають або самостійно, або як відповідні філії партії);

б) без таких безпосередньо зв'язаних з партією громадсько-політичних організацій.

За ступенем впливу в суспільстві:

а) впливові;

б) маловпливові;

в) майже / зовсім непомітні.

5. Партійна програма. Функції партійних програм.

Партійні програми та партійні лідери

Важливим елементом сучасного розуміння політичної партії є сповідувана нею програма політичної діяльності. Програма є головним фактором, який об'єднує членів партії. Програма не повинна бути ні широко розписаною, ні занадто конкретною, ні тим паче об'єктивно раціональною. Достатньо, коли вона формує певні цілі діяльності, які схиляють людей до вступу в партію, і спільної праці над їх реалізацією. Програма партії може змінюватися залежно від історичних умов. Варто також зауважити, що між тим, що робить партія, та її програмою може бути суттєва різниця. Так само можуть різнитися мотиви, з яких люди вступають у партію: частина з ідейних переконань, а частина для реалізації своїх особистих намірів.

Якщо партія має на меті втриматися на політичній арені тривалий час, вона повинна розвивати свою програму, збагачувати її. Програма набуває універсального характеру. Наявність програми, яка намагається охопити всі найважливіші сфери життя суспільства, є характерною ознакою сучасних політичних партій. Це відрізняє політичну партію від груп тиску чи груп інтересів, оскільки в їх діяльності домінує один або кілька конкретних інтересів. Універсальність

програми партії пов'язана з її політичною функцією управління цілим суспільством, усіма його сферами. Програма політичної партії є важливим засобом інтеграції членів партії та певної частини суспільства. Програми партій можуть відрізнятися між собою політичною основою. Партія формулює свою програму на основі відповідної ідеології і трактує її як застосування ідеологічних підходів до конкретно-історичних умов. Програма партії зазнає змін частіше, ніж ідеологія.

6. Стратегія і тактика. Види стратегій

Існують партії, зацікавлені у здобутті абсолютної більшості голосів виборців, іншим вистачає отримати більшу кількість голосів, ніж їх конкуренти, а є такі, які задовольняються кількістю голосів, яка лише забезпечує їм представництво в парламенті. Подібною є різниця прагнень партій (рівнів аспірації) щодо публічних посад. Деякі політичні партії виступають лише за формування чисто партійного уряду, інші ж допускають можливість створення коаліційного уряду, зберігаючи за собою право домінування в урядовій коаліції (т. зв. ініціативні партії). Є також партії, які, хоч і представлені в парламенті, однак за рішенням своїх лідерів відстоюють статус ізольованих організацій. Існують також групи партій, які взагалі не беруть до уваги можливості участі в процесі здійснення влади (це так звані антисистемні, або екстремістські партії). Значна частина з них усвідомлює, що їх шанси на підтримку виборців є мізерними, а тому трактує себе лише як інструмент привернення суспільної уваги до певних політичних проблем (т. зв. допоміжні партії).

Якщо йдеться про межі програмних прагнень, то поширюються вони від партій, що прагнуть безумовної та повної реалізації своєї програми через організації, зацікавлені в реалізації основних її положень, до угруповань, які очікують, що політика уряду принаймні не буде суперечити основним програмним засадам партії. Варто зауважити, що рівень прагнень (аспірації) політичної партії як політичного актора – явище ситуативне. Він може зазнати змін разом зі зміною соціально-політичного оточення, міжнародної ситуації тощо. Ці зміни можуть зробити партії більш конкурентними, однак можуть стати і причиною їх політичної маргіналізації.

Широке визначення політичних партій складене на підставі як стримувальних і підривноїх, так і змагальницьких організацій. Замість того, щоб класифікувати партії відповідно до стратегій, які вони застосовують, можна як самостійну змінну розглядати саму стратегію. Оскільки теорія партійної стратегії найбільш розвинена саме щодо змагальницьких партій, до того ж більшість наявних у світі партій використовують повністю чи переважно змагальницькі стратегії, Е. Даунс припускав, що партії змагаються не лише за здобуття посад,

але і за збільшення кількості голосів, поданих за них на виборах. Як доводив учений, партії формулюють свої політичні цілі, щоб вигравати вибори, а не виграють вибори, щоб формулювати цілі.

Виділяють виборчі стратегії, які застосовуються у виборчій кампанії: партійності, сильного контрасту, ідеологічної різниці, вибору одного гасла, створення позитивного враження про кандидатів власної партії, створення негативного враження про кандидатів – конкурентів, побудови коаліції, розбудови організації. Вибір тієї чи іншої виборчої стратегії залежить від місцевої специфіки.

7. Урядущі та опозиційні партії

У демократичній політичній системі процес управління розуміють як конкурентну боротьбу різних політичних сил, з яких одна нині виконує керівництво державою, а інша водночас критикує і контролює органи влади. Функція керівництва в такому розумінні є невіддільною від функції опозиції контролю та критики. Отже, процес керівництва – це не лише саме керівництво, але керівництво разом із контролем зі сторони опозиції. Опозиційні партії впливають на рішення, які приймаються політичним керівництвом, стараються ці рішення уточнити, вплинути на їх зміст чи принаймні спосіб їх виконання. Таке розуміння опозиційної діяльності не стосується діяльності антисистемних політичних партій, які беруть участь у виборах, але у своїй наступній парламентській діяльності відстоюють позицію тотальної критики уряду.

Опозиція (від лат. *oppositio* – «протиставлення, заперечення») – протиставлення одних поглядів чи дій у політиці іншим, партія або група, що виступає врозріз з думкою більшості або з панівною думкою і висуває альтернативну політику, інший спосіб вирішення проблем.

Політична опозиція – необхідний елемент політичної системи, що сприяє її ефективному функціонуванню. Опозиція полягає у двох елементах: протиставлення своєї політики політиці інших політичних сил; виступ проти думки більшості у законодавчих, партійних та інших структурах.

Розрізняють опозицію помірковану, радикальну, лояльну, конструктивну, деструктивну (руйнівну). Важливим механізмом забезпечення альтернативності, багатоваріантності у прийнятті рішень органами влади є інститут політичної опозиції, існування якого визнається органічним явищем та необхідною характеристикою демократичної політичної системи. Проте виникнення та функціонування цього інституту можливе лише за умови забезпечення права громадян на протест, де опозиція виступає однією з його форм. Зважаючи на це, різними є й підходи до класифікації опозиції.

Так, опозицію як форму суспільного протесту **можна поділити за сферами життя** на політичну, економічну, соціальну, духовно-культурну тощо.

За відношенням до системи влади виокремлюють системну (яка поділяє основні цінності, принципи та цілі наявної політичної системи, але заперечує методи здійснення політики) та позасистемну (яка не згодна не лише з діями владних структур, а й із самими підвалинами суспільно-політичного ладу в країні); **за характером вимог** визначають радикальну опозицію (застосовує як парламентські, так і позапарламентські методи тиску, та зазвичай відкидає будь-які компроміси з чинною владою), помірковану (застосовує переважно методи парламентського тиску, вдається до «політичного торгу» з принципових питань) та лояльну опозицію (готова підтримувати владу, може дійти згоди з нею і навіть піти на поступки); **за характером дій** виокремлюють конструктивну опозицію (дії опозиції спрямовані на поліпшення якості політичного управління, стимулювання влади до реформ) та деструктивну (її дії спрямовані на створення перешкод у діяльності владних структур); **за місцем у спектрі політичної сили** опозицію характеризують як ліву, праву, центристську.

8. Історична еволюція законодавства про політичні партії.

Правова інституалізація політичних партій.

Легітимація політичних партій

Н. Макіавеллі, Г. Моска, В. Парето, М. Вебер, А. Шумпетер, Дж. Бернхам виводять походження партії із поняття «політика», «політична». Інші ж автори – Д. Юм, І-К. Блунчлі, А. Зігфрід, Р. Міхельс, М. Дюверже – вважають, що пояснення терміна необхідно шукати в загальному принципі «партійності», «партійне об'єднання». Через це проблема походження поняття «партія» є доволі дискусійною. Звичайно, такий вузьколінгвістичний підхід є далеко не достатнім для вичерпного визначення такого складного феномену, яким є політичні партії.

Лінгвістичне пояснення цього терміна як частини цілого наводить низка авторів до сприйняття поняття «партії» лише в контексті існування багато-партійності, багатопартійної (як мінімум двопартійної) політичної системи, що загалом не відповідає сучасному їх розумінню. З цього погляду єдина партія (монопартія) є такою ж партією, як партії, що існують у межах багатопартійності. Між ними може бути різниця в їх організаційній будові, цілях, функціях та іншому, однак всі вони належать до того самого роду соціальних організацій, оскільки для всіх них є спільними інші характеристики, що визначають політичну партію. Монопартії відрізняються від плюралістичних партій, але ця конкретно-історична специфіка монопартій не знімає з них загальних ознак політичної партії. Дослідження політичних партій, які відіграють важливу роль у державно-політичній системі сучасних держав, є однією із найактуальніших

проблем цілої низки сучасних суспільних наук – філософії, державознавства, політології, соціології та суспільствознавства.

Правова інституціоналізація стосується не тільки конституційного врегулювання статусу політичних партій. Прийняті й чинні спеціальні закони про політичні партії, які визначають статус і права політичних партій, дають визначення поняття політичних партій, закріплюють порядок їх утворення, припинення діяльності тощо. Важливим моментом є те, що такі закони регламентують не лише участь політичних партій у формуванні органів влади, а й участь їх у подальшій діяльності цих органів. Це і представництво членів політичних партій у складі обраних органів, участь у виробленні державної політики, у формуванні політичних поглядів громадян, сприяння їх політичній освіті, у підтримці зв'язку між народом та органами держави.

ЛЕКЦІЯ № 5. ФУНКЦІЇ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ

1. Визначення функцій партій та їх типологія.
2. Партійне керівництво державою.
3. Функції партій у недемократичних і постколоніальних державах.

1. Визначення функцій партій та їх типологія

Поняття «функції партій» є центральним елементом теорії політичних партій. Функції, які виконують політичні партії в політичній системі суспільства, дають нам уявлення про генезу політичних партій, їх тип. Під партійною функцією політичної партії є завдання, які виконує політична партія у політичній системі держави. Йдеться насамперед про ті завдання, які виконують лише (або переважно) політичні партії. До того ж треба розрізняти функції партій, які закладені в певних нормативних актах, що регулюють діяльність політичних партій, і фактичні функції, які виконують політичні партії. Політичні партії можуть виконувати не передбачені законом функції і не виконувати формалізованих функцій, або виконувати їх у специфічний спосіб.

Реалізація важливих політичних функцій є головною метою створення і діяльності політичних партій. З. Нейманн стверджує, що найбільш загальною функцією політичних партій є посередництво між народом і державною владою. Вони дають людям можливість впливу на владу, а панівній еліті – можливість здійснювати вплив на населення. Крім функціонального та системного підходів, існують і інші класифікації функцій політичних партій. Загалом у науковій літературі їх поділяють на дві великі групи:

- функції політичних партій *sensu largo* (у широкому значенні);

- функції політичних партій *sensu stricto* (у вузькому значенні).

Перший підхід визначає найбільш загальні функції політичних партій, які впливають з їх природи та місця в політичній системі. До таких функцій найчастіше належать функції артикуляції соціальних потреб, політичного рекрутування, виборча функція та функція керівництва.

Другий підхід функції політичних партій визначає як функції доволі спеціалізованих утворень, а тому і розглядає їх детально та скрупульозно. До функцій належать такі: формування в державі панівної еліти; легалізація наявної в державі влади, мирне врегулювання наявних суспільних суперечностей; формування громадської думки; формування певної політичної доктрини і програми; забезпечення зв'язку між панівною елітою і масами; інтеграція суспільства; формування загальних основ політичної системи, її елементів. Кожна із зазначених функцій може мати ще свій внутрішній поділ.

2. Партійне керівництво державою

Керівництво державою від початку було головною метою кожної політичної партії. Протягом тривалого часу вони мали конкурента в особі монарха і призначуваного ним уряду. Після Першої світової війни у більшості держав світу цього конкурента вдалося усунути, і партії, за невеликими винятками, стали єдиними і безпосередніми виконавцями державної влади.

З правового погляду, безпосередніми виразниками влади в державі є вищі державні органи, яким належить право ухвалення політичних рішень і призначення виконавчої влади. Отже, на перший погляд, можна стверджувати, що політична влада належить політичним партіям, оскільки саме вони призначають своїх людей у певні органи. Однак справедливе положення має дещо спрощений вигляд.

По-перше, треба мати на увазі, хто саме в межах партії приймає рішення і, по-друге, сама політична партія теж перебуває під впливом інших організацій, груп інтересів, які активно впливають на процес ухвалення рішень. Керівництво партії іноді буває цілком залежним від зовнішньої групи у прийнятті рішень – армії, організації підприємців, церкви, профспілок, – вплив яких може бути надзвичайно сильним.

Наступною проблемою партійного керівництва є проблема відносин між державними службовцями і політичною партією, що їх рекомендувала на ці посади. Значною мірою це залежить від типу організаційної структури партії, типу політичної системи (в парламентській, інакше у президентській). Не останню роль відіграють і особисті стосунки. Можна підсумувати, що загальною є тенденція делегування у вищі державні органи людей з партійного керівництва.

Якщо провідники партії безпосередньо обіймають найвищі державні посади в державі, це свідчить про те, що партія бере участь у керівництві державою.

Якщо ж партія не делегує своїх провідників до влади, це значить, що вона уникає повної відповідальності за процес керівництва. У сучасних демократичних державах особливо виразною є тенденція до «захоплення» партійними лідерами ключових посад у виконавчих органах; загалом парламент вважається менш поважним органом, часто він трактується як політична школа для майбутніх партійних керівників. Зростання значимості виконавчої влади свідчить про місце цієї гілки влади у політичній системі суспільства.

3. Функції партій у недемократичних і постколоніальних державах

Під недемократичними системами розуміють такі політичні устрої, в яких ліквідовані основні демократичні права, як-от право на об'єднання або вільні демократичні вибори. Колись до таких режимів зараховували деспотичні монархії. Сьогодні до них належать фашистські, напівфашистські, військові диктатури. Найбільшу кількість таких держав сьогодні маємо в країнах Латинської Америки. Існують серед них такі диктатури, за яких діяльність політичних партій заборонена. Влада в цих державах належить адміністративному апарату, військовим та поліції.

Однак у більшості недемократичних режимів діяльність політичних партій у визначених межах допускається. Опозиційні партії, легальні чи нелегальні, в недемократичній системі націлені на повалення наявного політичного устрою, але оскільки в легальний спосіб зробити цього вони не можуть, то виборча функція для них не є суттєвою. Легальні партії часто є осередками інтелектуального опору режиму, і для суспільства виступають лише символом демократичних можливостей здійснення влади. Дуже часто вони слугують лише прикриттям для нелегальних радикальних організацій руху опору режиму. Партії ж, які ведуть підпільну боротьбу з наявним політичним режимом, готуються або до перевороту, або до революції. Звичайно, вони прагнуть не зміни уряду, а зміни всього суспільного устрою. Партія в недемократичних режимах виконує у відповідному сенсі функцію добору еліти, оскільки саме через партію відбувається рекрутування на відповідні державні посади. Звичайно, це не єдиний, але доволі важливий канал формування правлячої еліти режиму.

Інші функції в умовах недемократичного режиму монопартія виконує подібно, як і в демократичних режимах. Насамперед вона реалізує функцію керівництва, призначаючи своїх представників на керівні державні посади. У реалізації цієї функції монопартія випереджає політичні партії в демократичних державах. У деяких диктаторських системах, особливо в устроях класичного фашизму (Італія, Німеччина), спостерігаємо ще одну особливість – партійні організації стають одержавленими і виконують державні функції, хоча одночасно і не втрачають свого партійного характеру. Державні функції перебирають

на себе військові формування. Так було в Німеччині з СС, яка початково була внутрішньопартійним формуванням, а потім трансформувалася в державну поліцію. Подібне сталося і з політичною поліцією в Італії. Звичайні межі між державним та партійним апаратом стираються, державну владу перебирає на себе монопартія.

У специфічний спосіб тоталітарні партії реалізують і інтеграційну функцію – здійснюючи контроль над всіма сферами життя суспільства і громадянина, включно з його сімейним, приватним, інтимним життям. Вони організують систему, в якій в інтересах справи всі доносять один на одного, навіть на найближчих родичів.

Певні специфічні функції виконують політичні партії в постколоніальних державах. Вони стосуються як мети, так і характеру їх діяльності. На відміну від політичних партій розвинених держав, основними функціями партій у постколоніальних країнах є інтеграційна, мобілізаційна. Під інтеграційною функцією необхідно розуміти діяльність, спрямовану на ліквідацію наявних племінних, мовних, релігійних суперечностей. Тут партія виступає головно інструментом виховання мас. Партія формує в населення почуття національної єдності, культивує і підтримує його шляхом загальнонаціональної пропаганди та агітації, політичного виховання, різного роду загальнонаціональних акцій. Що стосується мобілізаційної функції, то вона виконує важливу роль і в модернізації соціальних відносин у цих державах. Руйнуючи старі архаїчні структури, партія виходить на їх місце як новий соціальний інститут, що займається опікою над населенням, порушує і намагається вирішувати місцеві проблеми. Вона здійснює важливі акції в галузі освіти, культури, господарського життя. Партійна робота тут ведеться як боротьба з безграмотністю, племінними пережитками, за рівноправність жінок.

ЛЕКЦІЯ № 6. ПАРТІЙНЕ КЕРІВНИЦТВО

- 1. Суть поняття «партійне керівництво».**
- 2. Типи партійного керівництва.**
- 3. Партійні коаліції.**
- 4. Теорія коаліцій.**
- 5. Теорія «кризи партійного керівництва» та її інтерпретації.**

1. Суть поняття «партійне керівництво»

Р. Катц стверджує, що партійне керівництво є синонімом представницької демократії. Загалом принцип партійного керівництва означає, що:

1) у межах політичної системи існує конкурентна партійна система, яка є результатом існування свободи створення і діяльності політичних партій. Ця конкурентна модель системи пов'язана з цінностями ліберальної демократії чи, як вважає Дж. Смітт, є механізмом, що її наповнює;

2) конкурентна партійна система інститує свободу політичного вибору, здійснюваного в межах суспільства, та право опозиції пропонувати альтернативні рішення;

3) результатом партійної конкуренції є те, що переможець переймає цілковитий контроль над процесом керівництва (часто необхідним є формування партійних коаліцій, хоча традиційний принцип партійного керівництва насамперед акцентує на формуванні однопартійного керівництва);

4) створена в такий спосіб влада має демократичну легітимність. Процес прийняття рішень контролюється політичною партією (чи партіями), яка спирається на волю масового суверена, висловлену ним у виборчій кампанії;

5) державна влада є відповідальною перед суспільством, бо виникла завдяки організованим у політичні партії суспільним групам, які пройшли свою апробацію через участь у загальних виборах;

б) існує група політиків, лояльних до партії і відповідальних перед електоратом, яка займає особливе місце в процесі суспільно-політичних переговорів та прийнятті рішень. Ці принципи існування партійного керівництва стосуються демократичного оточення партійної системи і мають загальний та системний характер. Більшість політологів, які підтримують принцип партійного керівництва, в контексті теорії демократії вважають, що модель партійного керівництва уможливорює існування перед суспільством політично відповідального уряду через те, що в ньому беруть участь представники партії, які так само, як і партія, своїм становищем завдячують виборам.

2. Типи партійного керівництва

Отже, найближчою метою партії стає здобуття нею певних визначених публічних посад, а перспективною – забезпечення впливу на зміст державної політики. Тип однопартійного керівництва здебільшого з'являється в умовах існування біполярної структури партійної конкуренції, де домінують дві великі партії (двопартійність).

Класичним прикладом цього типу є Велика Британія. Виборці визначають не лише партійний склад парламенту, силу наявних у ньому фракцій, але опосередковано і склад наступного уряду та його лідера. Урядуша партія користується майже необмеженими засобами, які гарантують впровадження її програми в життя.

За коаліційного керівництва на виборах жодна з партій (чи панівна коаліція) не здобуває парламентської більшості, необхідної для формування однопартійного уряду. Жодна з партій не домінує, бо існує багато політичних сил,

які опонують владі. Успіх партії на виборах ще не означає автоматичної її участі у правлячому уряді. Урядові коаліції швидше формуються за підсумками виборів, ніж у процесі виборчої кампанії. Керівник уряду також призначається за підсумками виборів. Уряд і його програма визначаються внаслідок міжпартійних домовленостей.

Типовим прикладом цього типу партійного керівництва є Данія. Панівне керівництво передбачає наявність партії, яка відіграє головну роль у процесі міжпартійних переговорів з приводу формування панівної коаліції – так званої ініціативної партії. Звичайно, це партія, яка контролює в парламенті найбільшу кількість мандатів. Склад партійної коаліції, політична програма (ліва чи права) можуть змінюватися, однак ініціативна партія залишається основою для наступних міжпартійних переговорів. Без її участі міжпартійні домовленості неможливі, а відтак неможливе і формування уряду. Часто обрання глави уряду є також наслідком міжпартійних домовленостей (часом і внутрішньо-партійних, як у випадку з Італією), найчастіше після виборів.

3. Партійні коаліції

У політичному житті партії дуже часто змушені вдаватися до співпраці між собою, формуючи різні партійні коаліції. Сам термін «коаліція» означає об'єднання, спілку, блок (від лат. *coalescere* – «рости разом»). Партійна коаліція є вибором такої партійної конфігурації, яка, спираючись на наявні можливості та умови, в найбільш оптимальний спосіб слугує реалізації поставленої мети.

Залежно від розміру партії, які формують партійну коаліцію, поділяються на коаліції великих партій, малих і середніх. **Залежно від мети формування коаліції** вони поділяються на виборчі (для спільної участі у виборах), тимчасові (для досягнення якихось тимчасових цілей), а найчастіше вони формують парламентські коаліції (для формування і діяльності уряду або опозиції йому). **Парламентські коаліції**, які мають на меті формування уряду, **складаються за таких умов:**

1) наявності вільної конкуренції політичних сил, за якої вони намагаються отримати максимальний доступ до влади, але неспроможні здійснювати її самостійно;

2) розпорошення політичних сил, яке виражається у тому, що жодна партія і жоден політичний блок неспроможні отримати абсолютну перевагу;

3) поляризації політичних сил у парламенті на тлі бажання одних партій сформувати блок більшості з метою залучення інших до співучасті у здійсненні влади.

Формування панівної коаліції вимагає від її учасників дотримання таких умов:

а) пошуку основними політичними блоками природних союзників для спільного формування парламентської більшості;

б) порозуміння між союзниками щодо основних напрямів та цілей майбутньої діяльності;

в) розподіл посад у коаліційному уряді та узгодження програми його діяльності.

4. Теорія коаліцій

У літературі існує чимало моделей пояснення процедури формування коаліцій. Ефективне пояснення цього процесу пропонує теорія ігор. Серед інших теоретичних концепцій, що намагаються пояснити формування коаліцій, є т. зв. теорія мінімально переможних коаліцій і теорія максимально закритих коаліцій.

Теорія мінімально переможних коаліцій трапляється найчастіше серед пояснень процесу побудови коаліцій. Вона ґрунтується на тому, що основним мотивом діяльності політиків є бажання здобути максимальну кількість публічних посад, і це становить мету «саму в собі». Теорія намагається визначити конфігурацію партійної системи. Переможною коаліцією визнається та, яка контролює більшість місць у парламенті, а мінімальною та, у складі якої не було партії (партій), які не є обов'язковими для досягнення цієї більшості. Автори цієї теорії – Дж. Фон Нейманн і О. Моргенштерн, запропонували представити процес формування панівних коаліцій як гру зі значною, але постійною кількістю гравців. Головною метою коаліції є створення найсильнішої команди гравців, здатної здобути перемогу і поділити її результати між переможцями. Поведінка учасників гри залежить від їх здатності задовольнитися частковою перемогою, оскільки ті, хто бажає отримати все, обмежують свої шанси і прирікають себе на поразку. Учасники гри, зрозуміло, не бажають ділитися результатами своєї перемоги з більшою кількістю учасників, ніж це потрібно для перемоги. Для отримання перемоги гравцям потрібна більшість у парламенті, яка може бути сформована в різних конфігураціях. Зі збільшенням кількості учасників панівної коаліції частка кожного з них у розподілі результатів перемоги зменшується. Тому ідеальними є ті коаліції, які дають можливість здобувати парламентську більшість меншою кількістю учасників. Це і є мінімально переможні коаліції.

Автор так званої теорії торгів Н. Лейзерсон звернув увагу на те, що в процесі формування коаліції домінує найсильніша політична сила. Якщо партія-переможець не здобуває абсолютної більшості в парламенті, то вона може її здобути за допомогою одного чи двох союзників. Партії-переможці водночас змушені будуть поступитися частиною своїх результатів на користь союзників. Так, партії-переможці зацікавлені в торгах із меншою кількістю їх учасників, які

можуть забезпечити їй бажаний результат за мінімальних поступок у максимально короткий термін. Однак на практиці ця теорія часто не спрацьовує з огляду на невисоку схильність сильних партій до компромісів.

Під час формування парламентських коаліцій важливе значення мають також малі партії, які Д. Ремі назвав партіями-обгортками. Вихід з коаліції такої партії спричиняє розпад однієї коаліції і формування нової, ідеологічно альтернативної попередній.

5. Теорія «кризи партійного керівництва» та її інтерпретації

Багато дослідників, які займаються демократіями Західної Європи, часто використовують тезу про кризу партійного керівництва. Перший тип аргументів, що мають на меті підтвердити факт існування кризи партійного керівництва, можна назвати виборчими. Йдеться про переоформлення взаємних зв'язків, які налагоджуються між партіями та електоратом. Трансформація моделі партії означає, що виборча партія перестає ефективно виконувати свої функції, а особливо мобілізаційну. У такому разі послаблюється її зв'язок з електоратом, він стає менш структурованим, менш послідовним у своїх політичних симпатіях. Це, очевидно, повинно впливати на стабільність державної влади. Центральним аргументом стає явище зміни виборчої лояльності електорату. Зменшення рівня лояльності має свідчити про кризу стабільних партій. З'являються сумніви щодо того, чи зростання розміру змінності виборчих уподобань доводять тезу про кризу партійного керівництва. Величина цього індексу зростає, але не критично, особливо в ситуації, коли в Західній Європі не існує сильних антисистемних партій. Тому складно говорити про дестабілізацію політичної системи. Водночас зауважено, що змінність виборчих настроїв безпосередньо стосується індивідуальних партій, але в межах того ж самого ідеологічного блоку (лівий чи правий). Це є внутрішньоблокова плинність виборчих уподобань (наприклад, у межах лівих партій), і рідко коли міжблокова (наприклад, зміщення симпатій від лівих партій до виразно правих).

Другий тип аргументів з'являється у 70-х рр., внаслідок зауваженого соціологами явища інфантильності громадян до політичних механізмів ліберальної демократії. Р. Рос пише про громадянську інфантильність (що можна було б трактувати як відвернення суспільства від політичної активності), виділяючи те, що вона безпосередньо спрямована проти конкретної державної влади (яка спирається на певну партійну формулу), але не порушує легітимації політичної системи. Питання про кризу партійного керівництва має сьогодні радше теоретичний, аніж практичний характер.

ЛЕКЦІЯ № 7. ІДЕОЛОГІЇ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ

1. Ідеологія та її роль у житті політичних партій.
2. К. Поппер, М. Дюверже про суспільство та партії.
3. Поняття традиціоналізму. Фундаменталізм. Християнська демократія.
4. Екологізм (еквіроументалізм).
5. Фемінізм. Пацифізм.

1. Ідеологія та її роль у житті політичних партій

Ідеологія (від грец. *ιδέα* – ідея, форма, вид, уявлення; та *λογος* – слово, поняття, вчення) – система поглядів та ідей, у яких виражене відношення до наявної дійсності. Термін «ідеологія» запровадив французький вчений та філософ, автор праці «Елементи ідеології» (1796), Антуан де Трасі. Ідеологічні уявлення, боротьба між ними – це доволі давнє явище. У XVII ст. з'являються провідні політико-ідеологічні течії, частина з яких відчутно впливає на політичне життя і сьогодні. Прикладом цього може бути традиціоналізм, який виник у XVII ст. й існує сьогодні у вигляді класичного консерватизму. У XVIII ст. з'являються початкові форми найбільш впливової ідеології сучасності – лібералізму, а в XIX ст. спектр політичних ідеологій поповнюється соціалістичною, анархістською, соціал-демократичною, марксистською, фашистською та іншими видами ідеологій. Процес формування політичних ідеологій триває і сьогодні, оскільки кожна політична подія, явище економічного, культурного життя можуть зумовити виникнення нової, стійкої чи тимчасової, ідеологічної течії. Ідеологія може, і часто є, інституційно оформлена у відповідних політичних (а також неполітичних) угрупованнях, союзах, об'єднаннях, партіях, які відстоюють її положення в політичному житті. Ідеологія та політика, як специфічні явища соціального життя людини, надзвичайно тісно пов'язані між собою.

2. К. Поппер, М. Дюверже про суспільство та партії

«Відкрите» суспільство в розумінні К. Поппера повністю демократичне. Воно не необмежене капіталізмом, але й не засноване на марксизмі або анархії: це самостійний варіант демократії. Поппер ставить завдання обмеження вільного ринку й одночасно завдання зменшення впливу держави; видиму суперечність між цими завданнями він називає «парадоксом держави». Для зменшення сваволі державних структур він пропонує перевести суспільство на наукову організацію, а для цього треба реформувати соціальні науки так, щоб вони були відкриті для критики й опиралися на соціальний досвід. Водночас передбачається, що всі зміни потрібно робити поступово й що держава

повинна займатися запобіганням стражданню й несправедливості, але не повинна примушувати громадян «до чого-небудь, навіть до щастя».

Відкрите суспільство К. Поппер розглядав як найкращу форму громадського життя. Основу такого суспільства становить приватна власність; недоторканість власності є першим і головним правилом його організації й самоорганізації. Концепція К. Поппера надзвичайно цікава й актуальна тому, що допомагає відповісти на головне запитання, яке стоїть перед відкритим суспільством – як можна організувати маси у співтовариства без зайвого обмеження свободи особи під владою суспільства, без втрати цієї волі повністю в лабіринтах бюрократичних структур.

Аналізуючи процес становлення політичних партій, М. Дюверже зазначає, що формування політичних партій (у сучасному розумінні цього терміна) починається з виникнення загального виборчого права як єдино можливого демократичного способу легітимації політичної влади. Суть політичної партії Дюверже вбачає в її організаційній структурі, яка й визначає її соціальний склад, доктринальну єдність, принципи й методи діяльності.

На особливостях організаційної структури заснована і класифікація партій, яку пропонує Дюверже. Учений виділив кадрові та масові партії, розходження між якими зумовлене соціальною і політичною інфраструктурою. Історично це пов'язано із заміною обмеженого виборчого права загальним (адже раніше за умов існування великої кількості виборчих цензів, які обмежували реалізацію виборчого права, партії мали чітко виражену кадрову форму). Діяльність кадрових партій, які характеризуються відсутністю фіксованого членства і членських внесків, спрямована насамперед на організацію та проведення виборчої кампанії. Мета такої партії – за допомогою залучення до агітації відомих і впливових осіб отримати голоси максимальної кількості виборців і забезпечити перемогу на виборах. Кадровими партіями є, наприклад, республіканська і демократична партії в США, а також більшість європейських консервативних партій. Масові партії, навпаки, мають складну внутрішню структуру – розвинену мережу партійних організацій, фіксоване членство, а задля мобілізації широких мас зазвичай спираються на певну ідеологію. Масовими партіями є, наприклад, європейські партії соціалістичної орієнтації.

Дюверже виділив також два різновиди масових партій, що виникли в ХХ ст.: партії комуністичної та фашистської орієнтації, для яких загалом властиві більш розвинена централізація (порівняно з соціалістичними партіями), ієрархічна система вертикальних зв'язків (що унеможливує можливість створення фракцій і забезпечує беззаперечну дисципліну в лавах партії), а також опора на жорсткі тоталітарні доктрини.

Дюверже зазначає, що цей розподіл політичних партій, безумовно, не є вичерпним або єдино можливим – він, звичайно, не охоплює все різноманіття

партій, що існують у сучасному світі. Багато партій не укладаються в запропоновану схему – це насамперед християнсько-демократичні партії, які займають проміжне місце між кадровими та масовими; лейбористські партії, що створені за принципом непрямой структури; аграрні партії; партії архаїчного і передісторичного типу, які зустрічаються в країнах Сходу й Африки. Головним фактором формування певної партійної системи вчений вважав тип виборчої системи.

3. Поняття традиціоналізму. Фундаменталізм. Християнська демократія

Традиціоналізм – світогляд і соціально-філософський напрям, що відстоює збереження культурних, соціальних, історичних чи релігійних традицій. Тотальний традиціоналізм характерний для традиційного суспільства. Вчення традиціоналізму двояке і має негативну (заперечувальну) та позитивну (підтверджувальну) сторону. Негативна сторона полягає у фундаментальній і масштабній критиці сучасного світу в усіх його проявах, позитивна – в утвердженні думки.

Фундаменталізм (від лат. *fundamentum* – основа) у найзагальнішому значенні – це переконання, що існує деяка тверда основа, на якій має ґрунтуватися розуміння реальності, істини, добра, Бога. Відповідно можна говорити про різновиди фундаменталізму – метафізичний, епістемологічний (пізнавальний), етичний, культурний (цивілізаційний, національний), релігійний.

Термін «фундаменталізм» вперше був вжитий в християнському світі для позначення консервативного руху в євангелічній церкві США. Фундаменталізм часто є реакцією на процеси глобалізації і секуляризації, які відбуваються в сучасному суспільстві. Одним із варіантів цієї течії є релігійний фундаменталізм. Юдейський фундаменталізм проявляється в діяльності організацій і політичних партій Ізраїлю, які виступають за організацію всього життя в державі відповідно до релігійних законів юдаїзму.

В Індії діє кілька впливових і численних фундаменталістських організацій, заснованих на індуїстській релігії. Хоча початково релігійний фундаменталізм був течією у християнстві, після Іранської революції цей термін стали вживати також щодо радикальних течій в ісламі. До таких течій належить, зокрема, ваххабізм – офіційна ідеологія Саудівської Аравії.

Ісламський фундаменталізм має яскраво виражений антизахідний, антиамериканський характер. На відміну від християнського фундаменталізму, представники ісламського фундаменталізму свою ідеологію так не називають. Ісламський фундаменталізм характеризується поверненням до первинної «чистоти» ісламу, очищенням від нашарувань, що ввібрав у себе іслам протягом історії (саме це відрізняє фундаменталістів від традиціоналістів, адже останні дотримуються захисту багатьох пізніших звичаїв), і проголошує відновлення конкретних соціальних, політичних інститутів та норм, що були наявні за часів

пророка Мухаммада і перших чотирьох пророків. Ісламський фундаменталізм є однією з течій, разом з ісламським традиціоналізмом і ісламським модернізмом.

Видатні представники християнського націоналізму переконували, що християнська традиція підтримує середню позицію, яка стоїть над лібералізмом своїм зацікавленням робочим класом і бідними, над соціалізмом – своїм акцентом на «допоміжній» ролі держави та сприянні проміжних груп, над націоналізмом – своїм схваленням ширших міжнародних структур. Цей рух спирався на студентство та інтелектуальну еліту як творчий відгук сучасності, який все ще підтримував зв'язки із західними релігійними та філософськими традиціями. Заперечуючи класовий підхід, християнські демократи прагнуть представляти всі верстви населення, отримуючи свої голоси, по суті, від усіх соціальних груп, хоча їх електорат серед промислових робітників порівняно невеликий.

4. Екологізм (еквіроументалізм)

Екологізм можна визначити як світоглядну та ідеологічну надбудову над екологією. Проте він не підміняє екологію, яка й надалі зберігає свій статус комплексної наукової дисципліни, що поєднує теоретико-фундаментальні та практично-прикладні напрями досліджень, і не ототожнюється з нею. Відмінність екологізму від екології полягає в тому, що він не лише прагне пояснити явища та процеси, що відбуваються в навколишньому середовищі, а й шукає відповіді на гострі проблеми, що постають перед людиною та суспільством через глобальну екологічну кризу, спричинену деградацією водних і земельних ресурсів, втратою біорозмаїття, скороченням площ, вкритих лісами, накопиченням шкідливих відходів, глобальними змінами клімату, стоншенням озонового шару тощо, а також через гуманітарну кризу як наслідок дисгармонії між людиною та світом, що її оточує. Варто також зауважити, що у своїх намаганнях проаналізувати проблеми сучасності екологізм спирається не лише на наукові знання, а й на позанауковий досвід (буденне знання, вірування, традиції, міфи тощо).

Екологізм пронизує всі сфери сучасної суспільно-політичної діяльності, економіки, культури, етики. Сучасний екологізм не є однорідним феноменом, він вирізняється значним розмаїттям вчень, концепцій і рухів, об'єднаних під загальною «парасолькою» ідейних засад і світоглядних настанов щодо тлумачення відношень «людина – природа» та «суспільство – довкілля».

5. Фемінізм. Пацифізм

Фемінізм (від лат. *femina* – «жінка») – низка політичних, суспільних рухів та ідеологій, які поділяють спільну мету: визначити, встановити і досягти політичної, економічної, культурної, особистої та соціальної рівності жінок із чоловіками. Це включає прагнення встановити можливості для жінок у сфері

освіти та праці, рівні з такими для чоловіків. Феміністські рухи виступали та продовжують виступати за права жінок, включно з виборчими правами, правом займати державні посади, працювати та отримувати за працю справедливу (рівну з чоловіками) платню (а також іншими трудовими правами), володіти власністю, отримувати освіту, укладати договори, рівними правами у шлюбі, репродуктивними правами (зокрема правом планувати сім'ю та контролювати народжуваність) та декретною відпусткою.

Фемінізм також займається сприянням фізичній недоторканності і цілісності жінок (наприклад, свободі від насильницького калічення геніталій) та захистом жінок і дівчат від зґвалтувань, сексуальних домагань, насильства в сім'ї та інших форм насильства проти жінок. Феміністські кампанії зазвичай вважаються головною рушійною силою великих історичних соціальних змін для захисту прав жінок та подолання гендерної нерівності і дискримінації за статями, особливо в західній цивілізації, де їм майже повсюдно приписують досягнення виборчого права для жінок, гендерної нейтральності в англійській мові, репродуктивних прав для жінок (зокрема доступ до протизаплідних засобів і абортів, право укладати контракти і володіти майном).

Пацифізм (лат. *pacificus* – «миротворчий»; від лат. *paх* – «мир» і *facio* – «роблю») – ідеологія осуду будь-якої війни, відмови від неї як інструменту зовнішньої політики. Пацифізм засуджує всіляку війну в будь-якій формі, заперечуючи доцільність будь-яких воєн. Представники цієї ідеології, які стоять на позиції морального осуду усяких війн і наполягають на необхідності мирного вирішення конфліктів між державами і народами, називаються пацифістами. Вважається, що перші пацифістські організації виникли у Великій Британії та США після наполеонівських війн.

ЛЕКЦІЯ № 8. БАЗОВІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПОЛІТИЧНИХ ОБ'ЄДНАНЬ

- 1.** Політична ідеологія, її типи. Поняття «ідеологія».
- 2.** Характеристика комунізму, неоконунізму як ідеології.
- 3.** Головні складники ідеології сучасної соціал-демократії.
- 4.** Характеристика головних цінностей ідеології лібералізму. Розвиток класичного лібералізму. Особливості неолібералізму.
- 5.** Характерні риси ідеології консерватизму. Суть сучасного неоконсерватизму.
- 6.** Характерні ознаки фашизму як ідеології. Розвиток сучасного неофашизму у Європі.

7. Поділ політичних сил на «правих», «лівих» та поміркованих.
8. Поняття «політичної платформи». Поняття «електорату».
9. Поняття «партії влади» на прикладі України. Шляхи та механізми виникнення «партії влади».

1. Політична ідеологія, її типи. Поняття «ідеологія»

Поняття ідеології має давні корені. Ще Платон у своїх працях, присвячених державі, вирізняв *епістему*, як «істину, точне знання», і *доксу*, чи *думку*. Саме слово «ідеологія» вперше було вжито у 1796 р. французьким філософом Антуаном де Трасі. Він розумів ідеологію як «нову науку, що вивчає людську свідомість в усіх аспектах». У XIX ст. К. Маркс і Ф. Енгельс виробили ідеологію наукового комунізму, яка у XX ст. стала державною ідеологією протягом майже 70-річного існування СРСР. Характеризуючи політичну ідеологію загалом, канадські дослідники М. Дікерсон і Т. Фленейджен акцентують на тому, що «ідеологія, обіймаючи як раціональні погляди (знання), так і моральні настанови, є не приватною думкою, а соціальним поглядом, визнаним великою кількістю людей». Більшість сучасних дослідників розрізняють типи політичних ідеологій, як-от комунізм, неоконунізм, соціал-демократія (демосоціалізм, соціальна демократія), лібералізм, неолібералізм, консерватизм, неоконсерватизм, фашизм, неофашизм. Кожна з цих ідеологій має багато різновидів.

2. Характеристика комунізму, неоконунізму як ідеології

Характерними ознаками комунізму як ідеології є: планування – регламентація з боку держави процесів виробництва і розподілу продукції; публічна власність – існування лише колективної (державної, колгоспно-кооперативної) форми власності, заборона приватної власності; рівність умов – декларування беззастережно рівного права громадян на отримання матеріальних і духовних благ.

Джерела комунізму як політичної ідеології виходять з «Утопії» Т. Мора (1478–1535) і «утопічного соціалізму» Р. Оуена (1771–1858). Класичне формування і цілісне викладення ідеології наукового комунізму було подано К. Марксом і Ф. Енгельсом у «Маніфесті Комуністичної партії», К. Марксом у «Капіталі» та в інших працях. Перша невдала спроба втілення ідей комунізму на практиці відбулася під час повстання паризьких комунарів у 1871 р. У XX ст. соціалістичні революції перемогли в Росії, країнах Східної Європи, на Кубі, в Китаї, Північній Кореї, деяких країнах Африки та Азії.

3. Головні складники ідеології сучасної соціал-демократії

Головними складниками ідеології сучасної соціал-демократії є: свобода – можливість робити все, що не завдає шкоди іншим людям; справедливість – рівність стартових можливостей для усіх громадян; солідарність – можливість для людини, яку внаслідок життєвих обставин спіткала невдача, розраховувати на допомогу суспільства і держави.

Соціал-демократія як політичний рух зародилася в Німеччині у ХХ ст. Спочатку ідеологія соціал-демократії збігалася з ідеологією комунізму (соціал-демократія і комунізм до 20-х рр. ХХ ст. фактично були тотожні). Еволюція соціал-демократії почалася з 20-х рр., коли Соціалістичний Інтернаціонал засудив насильство і політичні репресії комунізму. Після 1951 р., коли Франкфуртський Конгрес Соцінтерну визнав право на приватну власність як необхідну передумову свободи, соціал-демократичні партії більшості європейських країн виходять із кризи і перемагають на виборах. У 80-х рр. соціал-демократичні партії повернули у бік класичного лібералізму, до політики більш вільної конкурентної економіки й почали акцентувати на зростанні виробництва, а не на переміщенні прибутків від одних груп населення до інших. Саме таким шляхом пішли соціалістичні партії Франції, Іспанії, Австрії, інших країн, де перемагає ідея соціальної демократії, основаної на принципі соціального партнерства між роботодавцем і найманим робітником.

4. Характеристика головних цінностей ідеології лібералізму.

Розвиток класичного лібералізму. Особливості неолібералізму

До головних цінностей ідеології лібералізму відносять: свободу особи – свободу слова, релігії, приватної власності і право на політичну опозицію; лімітовану участь держави – участь лише у виконанні тих специфічних функцій, які суспільство не може виконувати ефективно; рівність прав – надану законом можливість самореалізації особи.

Класичний лібералізм виник у Європі у XVIII–XIX ст. у період боротьби буржуазії, що народжувалася, проти абсолютизму. Ідеологами класичного лібералізму були Дж. Локк (1632–1704), А. Сміт (1723–1790), Т. Джеферсон (1743–1826) та інші.

Неолібералізм, або «реформований лібералізм», виник у першій половині ХХ ст. на тлі розвитку буржуазного суспільства від домінування вільного підприємництва до державно-монополістичного регулювання економіки. Ці тенденції, починаючи з політики «нового курсу» Ф. Рузвельта, були обумовлені значною мірою фактором науково-технічної революції, яка викликала значне зростання державних капіталовкладень в основні фонди невиробничої сфери, що забезпечує освіту, охорону здоров'я, підвищення кваліфікації персоналу.

Неоліберальна ідея «відповідальної держави» в багатьох аспектах збігається як з відповідними неоконсервативними ідеями, так і з деякими цінностями соціальної демократії, що свідчить про певну прозорість кордонів між цими трьома ідеологіями на сучасному етапі розвитку політичних процесів.

5. Характерні риси ідеології консерватизму.

Суть сучасного неоконсерватизму

Для ідеології консерватизму характерні такі риси: інтегративна свідомість і традиційна мораль як основа збереження нації, природна нерівність людей і ієрархічність побудови суспільства, антиетатизм в економіці (мінімальне втручання держави) у разі сильного державного контролю за політичною сферою. Витоки класичного консерватизму як політичної ідеології беруть початок у глибині віків. У німецькому навчальному посібнику «Політичні ідеології» консервативний світогляд схематично визначається як «комплекс принципів, головні з яких – традиція, релігійність, авторитет, свобода і відповідальність, природна нерівність людей, скептицизм».

Сучасний неоконсерватизм ґрунтується на принципі знаходження «золотої середини» між деструктивністю необмеженої ринкової стихії і неефективною тоталітарною державною регламентацією. Для нього характерні антигегемоністські тенденції, антипротекціоністська і монетаристська економічна стратегія, вимоги збереження законності і порядку.

6. Характерні ознаки фашизму як ідеології.

Розвиток сучасного неофашизму у Європі

До характерних ознак фашизму як ідеології відносять такі: ієрархічність побудови суспільства і тотальний контроль з боку держави за політичною сферою, інтегративна свідомість і зверхність інтересів нації, створення «образу ворога» і пріоритет зовнішньої політики над внутрішньою. Фашизм виник в Італії у 1919 р., а вже у 1922 р. італійські фашисти на чолі з Б. Муссоліні прийшли до влади. У 1933 р. перемогла Націонал-соціалістична партія Німеччини на чолі з А. Гітлером. Після закінчення другої світової війни на Нюрнберзькому процесі фашистська ідеологія була засуджена і заборонена.

Сьогодні у більшості країн Європи і світу діють партії і політичні угруповання, які можна віднести до неофашистських за ідеологією. Серед найбільш відомих можна назвати Національний фронт на чолі з Ж. ле Пеном у Франції, Республіканську партію у Німеччині, Італійський соціальний рух – національні праві сили. Ідеологія сучасного неофашизму проявляється у вимогах перегляду кордонів, обмеження імміграції, збереження «чистоти нації», «наведення порядку».

7. Поділ політичних сил на «правих», «лівих» та поміркованих

Традиційний поділ політичних сил на «лівих» і «правих», як відомо, веде родовід із часів Французької революції 1789 р., коли на засіданнях Національної Асамблеї праворуч від спікера розташовувалися консерватори, які виступали за збереження монархії, ліворуч – радикали, котрі обстоювали ідеї загальної рівності, а помірковані займали місце у центрі залу. Після того правими стали називати послідовників збереження наявного ладу, а лівими – прихильників радикальних змін. Відтоді в якості критерію класифікації став використовуватися політичний темперамент. Залежно від конкретного політичного контексту «ліві» можуть стати «правими» і навпаки.

8. Поняття «політичної платформи». Поняття «електорату»

Політична програма – документ, у якому викладені основні цілі та методи досягнення цих цілей політичної партії, суспільно-політичного руху, окремого діяча, іншого об'єднання громадян; виклад політичної платформи партій або державних інститутів, основних положень цілей їх діяльності та способів їх реалізації, гарантій виборцям тощо. *За змістом політичні програми є:* короткими; концептуальними; деталізованими. Загальні, концептуальні програми зазвичай називають стратегічними.

Всі політичні програми можна розділити на опозиційні і діючі. В опозиційних програмах партії, які прагнуть до влади, викладають свої позиції. Такі програми спрямовані на електорат, їх основна мета – забезпечити перемогу на виборах. В основі подібних програм – критика влади, своїх політичних суперників і обіцянки в бік виборців.

Електорат (лат. *elector* – «виборець») – сукупність громадян, яким надано право брати участь у виборах певного органу, політичної партії чи конкретної особи. Прихильники політичної партії, які голосують за висунутих нею кандидатів на виборах. В організаційно неоформлених партіях відсутнє членство. За таких вважаються виборці, що голосують за партію на виборах, тобто її електорат.

9. Поняття «партії влади» на прикладі України.

Шляхи та механізми виникнення «партії влади»

Категорія «партія влади» набула в Україні принаймні трьох значень, водночас всі ці значення суттєво відрізняються від тих змістів, які можуть бути надані цьому поняттю як у тоталітарному, так і в демократичному режимах.

У тоталітарному режимі «партія влади» – це партія-держава, партійно-державний механізм, який зберігає формальну розбіжність партійних та державних структур, але водночас здійснюється монополія однієї партії (точніше, владної верхівки) на владу.

У ліберально-демократичному режимі під «партією влади» можна умовно розуміти домінуючу або домінуючі нині партії, що здобули перемогу на парламентських або президентських виборах. Характерно, що під час цього не відбувається ані фактичного, ані формального поєднання структур держави, її бюрократичного апарату, який зберігає позапартійність (за винятком вищих політичних посад), і апарату партійного. Тому, власне, термін «партія влади» не притаманний демократіям, у яких партії, як організації громадянського суспільства (з усім її бюрократизмом), і держава, як раціонально-бюрократичний механізм реалізації загального суспільного інтересу, залишаються окремими феноменами і не можуть бути інтегровані в єдине поняття.

Отже, перше значення вислову «партія влади» – це згуртована самою державною владою, а не партійною організацією, номенклатура. Другого значення категорія «партія влади» почала набувати з середини 90-х рр., точніше – з других президентських виборів 1994 р. В цей період держава (тобто владна бюрократія) ще не бачить великої потреби у партійно-організаційному закріпленні своєї влади, хоча й не відмовляється від можливої пропагандистсько-ідеологічної підтримки з боку окремих партій. З іншого боку, партії усвідомлюють свою нездатність в умовах нерозвиненого громадянського суспільства досягти поставленої мети – здобуття влади – без того, щоб знайти безпосередні контакти із владою, довести саме владі, а не суспільству, свою необхідність і значимість.

Так з'являються «партії влади», які усім своїм виглядом демонструють підтримку наявній владі, можна сказати, – стають добровільними і відданими слугами цієї влади, але саме – слугами, адже влада водночас зберігає дистанцію, тримає свою (чи свої) «партію влади» на відстані від самої влади або максимально дозує і обмежує її участь у владі, весь час підкреслюючи, що ця участь є платою не партії, а особистостям, тобто є результатом особистої, а не партійної відданості.

Фактично вперше в новітній історії України зіткнулись із ситуацією, коли влада більше була зацікавлена в партії, аніж партія – у владі, коли влада сама створювала партію для забезпечення своїх інтересів у полі партійної боротьби. Так, на відміну від тоталітарного (поєднання партії авангардного типу з державою) і демократичного (тимчасове знаходження при владі партій парламентського типу) змістів терміна «партія влади», в Україні це поняття поступово пройшло три етапи.

По-перше, «партією влади» називали (і продовжують називати) безпартійну владну верхівку, яка свідомо дистанціюється від партійної приналежності, одночасно у своїй корпоративній згуртованості, нагадуючи партію (фактично – партію влади в її тоталітарному розумінні). **По-друге**, «партіями влади» намагаються стати деякі політичні організації, які знайшли для себе за краще

не стільки шукати підтримки неструктурованого громадянського суспільства, скільки покластись на підтримку влади, яка, втім, ще не вважає за потрібне повністю ідентифікувати себе з цими партіями, і тому тримає їх на певній відстані. Нарешті, *по-третє*, сама влада дійшла думки, що потрібно не обмежуватись конкретно державно-адміністративними методами впливу, а створити організацію, яка б поєднувала в собі риси та функції політичної партії і передвиборчого фонду із силою державної влади, яка б стала дійсним партійним обличчям влади.

ЛЕКЦІЯ № 9. ЛІБЕРАЛІЗМ ТА НЕОЛІБЕРАЛІЗМ

1. Історія появи та розвитку лібералізму у Флоренції та Венеції в епоху Ренесансу та Просвітництва.

2. Особливості англійського лібералізму.

3. Поняття революційного лібералізму.

4. Основні принципи лібералізму. Політичний лібералізм. Економічний лібералізм. Культурний лібералізм. *Соціальний лібералізм (на самотійне опрацювання)*.

5. Сучасний лібералізм у США, Великій Британії, скандинавських країнах.

6. Лібералізм в Україні. Погляд українських лібералів на економічні реформи.

1. Історія появи та розвитку лібералізму у Флоренції та Венеції в епоху Ренесансу та Просвітництва

Лібералізм (франц. *liberalisme*) – філософська, політична та економічна теорія, а також ідеологія, яка ґрунтується на тому, що індивідуальні свободи людини є правовим базисом суспільства та економічного ладу. Він зародився як ідеологія буржуазії у XVII ст. і остаточно сформулювався як ідейна доктрина до середини XIX ст. Лібералізм проголошує, що ініціативна (активна), вільна, тобто неконтрольована діяльність осіб, в основному економічна й політична, є справжнім джерелом поступу в суспільному житті. Він спрямований на утвердження парламентського ладу, вільного підприємництва, демократичних свобод; обстоює абсолютну цінність людської особистості («особа важливіша за державу») та рівність усіх людей щодо прав особистості.

Метою лібералізму є максимальне послаблення («пом'якшення») різних форм державного і суспільного примусу щодо особи (контролю особи тощо), обстоювання шляху мирного, реформаторського здійснення соціальних перетворень. Лібералізм почав формуватися наприкінці XVII ст., його джерелом

була філософія та соціально-політична думка епохи Просвітництва, а саме щодо того, що кожна людина наділена певними правами та ідеями гуманізму; розквіт «класичного» лібералізму припав на першу половину XIX ст.

2. Особливості англійського лібералізму

Оригінальну концепцію права і держави запропонував родоначальник теорії утилітаризму Ієремія Бентам (1748–1832). Він проголошує принцип корисності основним збудником людської діяльності (лат. *utilitas* – «користь»). Принцип користі лежить в основі розуму і закону. Цей принцип визначає сенс дій людини, яка прагне до задоволення, уникнення страждання. І. Бентам воліє вести мову не про свободу особистості, а про її інтерес і безпеку. Він визнає реальним правом лише те, яке встановлене державою. Єдина мета законодавця – задоволення і безпека особистості. Безпеку, засоби до існування він ставив на перше місце серед інших прав особистості. Турбота про отримання задоволення має бути в основному надана самому індивіду. Головне призначення уряду – захищати індивіда від страждань, сприяти щастю суспільства. Він – прихильник вільної конкуренції, противник регламентації господарського життя.

Слідом за Бентамом Дж. С. Мілль вважав, що моральна цінність вчинку людини визначається його користю, і вищою метою людської діяльності повинно бути сприяння щастю людства. Однак, поступово відходячи від бентамівського утилітаризму (термін введений уперше Міллем), розвиває його етичну систему, вводить в етику разом із принципом егоїзму принцип альтруїзму: «Вищий прояв моральності, добротності, – наполягав філософ, – ідеальна благородність, що знаходить вираження в способі життя людини заради щастя інших, у самовідданому служінні суспільству». Цього принципу може дотримуватись лише вільна людина. Свобода індивіда, громадянська і політична – основа роздумів Мілля про правові і політичні проблеми. Коли люди керуються своїми індивідуальними поглядами, дотримується головна умова індивідуального і суспільного прогресу – «людське життя стає повнішим, більш різноманітним, оживляється», скріплюючи зв'язки кожної окремої людини з нацією. Свобода індивіда, автономність його приватного життя для мислителя первинні відносно політичних структур. Порядок у державі виступає неодмінною умовою розвитку особистості, сферою взаємної відповідальності, її свобода – наймогутніший, постійний і надійний генератор всяких покращень у суспільстві. Функції держави мають бути спрямовані не для перешкоди особистим зусиллям людей, а для заохочення і пробудження в людях цих прагнень.

3. Поняття революційного лібералізму

Ідея, що звичайні люди повинні займатися своїми справами без диктату з боку монархів, аристократії чи церкви, залишалася переважно теорією до американської та французької революцій. Усі більш пізні революціонери – ліберали тією чи іншою мірою відповідають цим двом прикладам. У колоніальній Америці Томас Пейн, Томас Джефферсон і Джон Адамс переконали своїх співвітчизників повстати в ім'я життя, особистої свободи і прагнення до щастя.

Джеймс Медісон вважав, що для забезпечення ефективного самоврядування та захисту економічних прав меншин необхідна система противаг і стримувань. Вона знайшла відображення в Конституції США (1787 р.): баланс між центральною і регіональною владою; поділ влади на виконавчу, законодавчу та судову гілки; двопалатний парламент. Над армією було запроваджено цивільний контроль і вжито заходів щодо повернення офіцерів до цивільного життя після проходження служби. У такий спосіб концентрація влади в руках однієї людини стала практично неможливою. Велика французька революція позбавила влади монарха, аристократію і католицьку церкву. Поворотним моментом стало прийняття декларації представниками Національних зборів про те, що вона має право говорити від імені всього французького народу.

Революції суттєво зміцнили позиції лібералів у всьому світі, які від пропозицій перейшли до безкомпромісних вимог. Насамперед вони прагнули створення парламентських республік там, де існували абсолютні монархії. Рушійною силою цього політичного лібералізму часто були економічні мотиви: бажання покласти край феодалним привілеям, гільдіям і королівським монополіям; бажання обмежень на власність і на свободу укладання контрактів.

Між 1774 і 1848 рр. минуло кілька революційних хвиль, причому кожна наступна хвиля робила все більший наголос на правах громадян і самоврядуванні. Замість простого визнання прав особистості вся державна влада виявлялася похідною природного права: або через людську природу, або внаслідок суспільного договору («згоди керованих»). На зміну родинній власності та феодалній традиції, згідно з якою зобов'язання сторін визначаються особистою відданістю, прийшли уявлення про добровільну згоду, комерційний контракт і індивідуальну приватну власність. Подання про суверенітет народу і про те, що люди здатні самостійно ухвалювати всі необхідні закони та впроваджувати їх у виконання, стало основою національної самосвідомості і вийшло за межі навчання просвітителів. Аналогічне прагнення до незалежності від зовнішнього панування на окупованих територіях або в колоніях стало основою національно-визвольної боротьби.

4. Основні принципи лібералізму.

Політичний лібералізм. Економічний лібералізм. Культурний лібералізм.

Соціальний лібералізм (на самотійне опрацювання)

Політичний лібералізм – переконання, що окремі особистості є основою закону і суспільства, і що громадські інститути існують для того, щоб сприяти наділенню індивідуумів реальною владою, без запобігання перед елітами. Є уявлення, що кожна людина найкраще знає, що для неї краще. Ключовим моментом є суспільний договір, згідно з яким закони видаються за згодою товариства для його блага і захисту суспільних норм, і кожен громадянин підпорядковується цим законам. Особливий акцент робиться на верховенстві закону, зокрема лібералізм зважає на те, що держава володіє достатньою силою для його забезпечення. Сучасний політичний лібералізм також містить в собі умову загального виборчого права, незалежно від статі, раси або майнового стану; найкращою системою вважається ліберальна демократія.

Економічний, або класичний, лібералізм виступає за індивідуальні права на власність і свободу контракту. Гаслом цієї форми лібералізму є «вільне приватне підприємство». Перевага віддається капіталізму на основі принципу невтручання держави в економіку (*laissez-faire*), що означає скасування державних субсидій та юридичних бар'єрів для торгівлі. Економічні ліберали вважають, що ринок не потребує державного регулювання. Економічний лібералізм стверджує, що вартість товарів і послуг мають визначатися вільним вибором індивідуумів, тобто ринковими силами. Економічний лібералізм розглядає економічну нерівність, що виникає через нерівні позиції під час укладання контрактів, як природний результат конкуренції, за умови відсутності примусу.

Культурний лібералізм зосереджує увагу на правах людини, що стосуються свідомості і способу життя, включно з питаннями сексуальної, релігійної, академічної свободи, захисту від втручання держави в особисте життя. Культурний лібералізм тією чи іншою мірою заперечує державне регулювання сфер літератури та мистецтва, а також питань діяльності наукових кіл, азартних ігор, проституції, віку добровільної згоди для вступу в статеві стосунки, абортів, використання протизаплідних засобів, евтаназії, вживання алкоголю та наркотиків.

5. Сучасний лібералізм у США, Великій Британії, скандинавських країнах

Сьогодні лібералізм є однією з провідних ідеологій у світі. Концепції особистої свободи, почуття власної гідності, свободи слова, загальних прав людини, релігійної терпимості, недоторканності особистого життя, приватної власності, вільного ринку, рівності, правової держави, прозорості уряду, обмежень державної влади, верховної влади народу, самовизначення нації, освіченої і розумної державної політики – набули найширшого розповсюдження. До ліберально-

демократичних політичних систем належать різні за культурою і рівнем економічного благополуччя країни: Фінляндія, Іспанія, Естонія, Словенія, Кіпр, Канада, Уругвай чи Тайвань. У всіх цих країнах ліберальні цінності відіграють ключову роль у формуванні нових цілей суспільства, навіть незважаючи на розрив між ідеалами і реальністю.

Одним з визначальних проявів неоліберальної економічної політики є приватизація, яскравим прикладом якої були реформи, проведені у Великій Британії кабінетом Маргарет Тетчер. Сучасні соціал-ліберали здебільшого відносять себе до центристів або соціал-демократів. Останні отримали значний вплив особливо у Скандинавії, де ряд затяжних економічних криз загострив питання соціального захисту (безробіття, пенсії, інфляція). Для вирішення цих проблем соціал-демократи постійно збільшували податки і державний сектор в економіці. Водночас багато десятиліть наполегливої боротьби за владу між право- і ліволіберальними силами привели до ефективних законів і прозорих урядів, які надійно захищають громадянські права людей і власність підприємців.

Спроби повести країну занадто далеко в сторону соціалізму спричинили для соціал-демократів втрату влади і подальшу лібералізацію. Тому сьогодні в країнах Скандинавії ціни не регулюються (навіть на державних підприємствах, за винятком монополій), приватні банки, і відсутні перешкоди для торгівлі, зокрема міжнародної. Таке поєднання ліберальної і соціальної політики привело до реалізації ліберально-демократичної політичної системи з високим рівнем соціального захисту. Схожі процеси відбуваються і в інших європейських країнах, де соціал-демократи, навіть прийшовши до влади, проводять доволі ліберальну політику.

Основними цілями своєї політики ліберальні партії найчастіше вважають зміцнення ліберальної демократії та правової держави, незалежності судової системи; контроль над прозорістю роботи уряду; захист цивільних прав та вільної конкуренції. Економічні ліберали часто виступають за єдину ставку прибуткового податку, або навіть заміну прибуткового податку подушним, за приватизацію освіти, охорони здоров'я та державної системи пенсійного забезпечення, за перехід науки на самоокупне фінансування. У багатьох країнах ліберали виступають за скасування смертної кари, роззброєння, відмову від ядерних технологій, захист навколишнього середовища.

6. Лібералізм в Україні.

Погляд українських лібералів на економічні реформи

Неуспіх поширення ліберальних ідей в Україні зумовлений обмеженням прав та свобод у Російській імперії, придушенням будь-яких проявів національного життя. Вирізняють дві спроби сприйняття лібералізму в Україні. Перша була пов'язана з намаганням М. Драгоманова впровадити західні ліберальні

ідеї в українське середовище у другій половині ХІХ ст. та поєднати їх із соціальною та національною ідеями; друга мала переважно космополітичне забарвлення і була в діяльності (переважно в науково-культурній) представників російської ліберальної течії в Україні кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Український лібералізм сповідував такі погляди: існування демократичної держави можливе лише за умови політичної свободи (М. Драгоманов); політична свобода – це сукупність конституційно закріплених прав громадян; домінантною цінністю у співвідношенні «людина – суспільство – держава» є «людина незалежно від соціального статусу конкретної особистості»; в системі політико-економічних категорій центральною є категорія приватної власності та засоби виробництва (М. Туган-Барановський); визнання верховенства права в суспільному житті, взаємозалежності права та свободи, необхідності поєднання соціальної та правової ідей (Б. Кістяківський); пріоритет загальнолюдських цінностей над соціально-класовими чи національними, необхідність раціонального влаштування суспільного життя; децентралізація держави як засіб обмеження державної влади та надання гарантій існуванню місцевого самоврядування (М. Драгоманов); популяризація етичних засад політичної діяльності. За відношенням до демократії і держави як соціальної інституції політична культура сучасних українців залишається значною мірою авторитарною, етатистською та патерналістською.

Лібералізм як суспільно-політичний рух та ідеологія поширений і в сучасній Україні, на його основі діє низка політичних партій, зокрема Ліберальна партія України (ЛПУ), Ліберально-демократична партія (ЛДП), Християнсько-ліберальна партія України (ХЛПУ), Ліберальна партія України (оновлена) (ЛПУ(о)) та інші, ліберальну ідеологію підтримували (принаймні декларативно) усі президенти України та основні потужні політичні партії демократичної спрямованості, що, однак, не означало їх намагання щиро сповідувати ліберальні цінності, а тим паче втілювати їх у життя.

ЛЕКЦІЯ № 10. КОНСЕРВАТИЗМ ТА НЕОКОНСЕРВАТИЗМ

- 1.** Поняття та особливості консерватизму.
- 2.** Суть традиціоналістської течії консерватизму.
- 3.** Суть та поняття лібертаристської течії у консерватизмі.
- 4.** Суть неоконсервативної (ліберал-консервативної) течії сучасного консерватизму.
- 5.** Доктрина неоконсерватизму.

6. Причини успішного розвитку неоконсерватизму у ФРН, Франції, Англії, США у 70-х рр. ХХ ст.

7. Характерні риси політики неоконсерватизму.

1. Поняття та особливості консерватизму

Консерватизм (франц. *conservatisme*, від лат. *conservo* – «охороняю, зберігаю») – визначення ідейно-політичних, ідеологічних і культурних течій, що спираються на ідею традиції та спадкоємність у соціальному та культурному житті. Для консерватизму характерні прихильність до усталених соціальних систем і норм, «скептичне» сприйняття ідей рівності людей, неприйняття революцій та радикальних реформ, обстоювання еволюційного органічного, максимально повільного розвитку. Ідеологічно консерватизм протистоїть як лібералізму, так і соціалізму.

Вперше термін «консерватизм» вжив у 1891 р. французький політик Франсуа-Рене де Шатобріан. У західній політиці консерватизмом часто називають школу мислення, започатковану Едмундом Берком, Бональдом та іншими мислителями. Погляди консервативних партій у світі дуже різні. Основними консервативними політичними силами у своїх країнах вважаються ліберально-демократична партія Японії, Республіканська партія США, Консервативна партія Великої Британії, Ліберальна партія Австралії. Світогляд і політика цих партій сильно різняться.

Консерватизм можна охарактеризувати як теоретичне осмислення традиціоналізму – більш-менш універсальної тенденції до збереження старих зразків, усталених способів життя, які себе виправдали. Консерватизм передбачає повагу до мудрості предків, збереження старих моральних традицій, підозріле ставлення до радикального перетворення соціальних інститутів і цінностей. Консерватор розуміє суспільство як особливу реальність, що має своє внутрішнє життя і дуже тендітну структуру. Він переконаний, що суспільство – це живий і складний організм, і його не можна перебудовувати, як машину.

2. Суть традиціоналістської течії консерватизму

Консерватизм наголошує на необхідності збереження традиційних правил, норм, ієрархії влади соціальних і політичних структур, інститутів, покликаний захищати статус, пояснювати необхідність його збереження, враховуючи реалії, що змінюються, пристосовуватись до них. Значна частина консерваторів ставить на перше місце суспільство, яке, на їх думку, значно ширше від уряду, історично, етично й логічно вище за конкретного індивіда. У другій половині ХХ ст. традиційний консерватизм вступив у суперечність із тенденціями суспільного розвитку, що зумовило його трансформацію в неоконсерватизм.

3. Суть та поняття лібертаристської течії у консерватизмі

Лібертаризм (від франц. *liberte* – «свобода») прихильний до ідей необмеженої свободи індивіда, першості його інтересів над інтересами колективу, неприпустимості державного втручання в економіку. Термін «лібертаріанство» охоплює широкий спектр політичних, економічних, соціальних ідей: від *консерватизму*, що підтримує численні самообмеження разом із заходами державного примусу, до *лібертинізму*, що відкидає будь-які моральні обмеження.

Частина лібертаріанців розглядають форми державного втручання (оподаткування та втручання держави в економіку) як крадіжки та грабунки, й тому вони виступають за їх скасування. Захист громадян від насильства, на їх думку, повинен здійснюватися приватними охоронними агенціями, й допомога незможним має здійснюватися на засадах добродійності.

Інша частина лібертаріанців (мінархісти) вважає за потрібне або необхідне існування податків, які стягує держава, єдиним завданням якої є захист життя, здоров'я та приватної власності громадян. Зазвичай більшість лібертаріанців виступають за право людини робити з собою та своєю власністю що завгодно, допоки це не заважає здійсненню аналогічного права іншими. Історично лібертаріанці відстоюють принцип «необмеженої свободи», за якого кожна людина жила б так, як сама хоче (за винятком зазіхання на свободу іншої людини). Основним правом, з якого витікають всі інші права та свободи, для лібертаріанців є право власності.

4. Суть неоконсервативної (ліберал-консервативної) течії сучасного консерватизму

Держава розцінена як царство примусу і несвободи: колективізм обмежує індивідуальну ініціативу і виношує почуття власної гідності. Уряд незмінно має руйнівний вплив на людські справи. Замість цього віра переноситься на людину і ринок. Людей треба спонукати бути впевненими в собі і робити раціональні вибори в їхніх власних інтересах. Ринок поважається як механізм, через який сума індивідуальних виборів приведе до прогресу і загальної вигоди. Ліберальний неоконсерватизм спробував також встановити перевагу лібертаріанських ідей над патерналістичними в межах консервативної ідеології. У теоріях неоконсерватизму виокремлюють дві важливі думки:

- 1) необхідність обмеження індивідуалізму сучасної людини;
- 2) ідея зміцнення політичної та духовної єдності нації, збереження її самобутності.

Неоконсерватори вважають, що пріоритетними в соціальному розвитку є інтереси держави та нації, а не окремого індивіда. Неоконсерватори виступають

проти надмірного обкладання податками великого капіталу з метою перерозподілу засобів на користь незаможних верств населення. Затяті супротивники зрівняльного розподілу, вони вимагають скорочення державних соціальних програм. Консерватори переконані, що перетворення держави в «дійну корову» розбещує людину. Індивід повинен розраховувати на власні сили, а також на солідарну підтримку своїх родичів і співгромадян.

Одне з центральних місць у поглядах неоконсерватизму займають морально-етичні проблеми. Навіть суто економічні програми розглядаються ними через призму моралі. Без відношення до праці як однієї з головних моральних цінностей не можна домогтися, на їх думку, економічного зростання. Збільшення злочинності та наркоманії, розпад сім'ї, низька якість освіти, нехтування культурними традиціями, забруднення навколишнього середовища – ось проблеми, які вимагають, на думку ідеологів неоконсерватизму, негайного вирішення.

5. Доктрина неоконсерватизму

Основні ідеї неконсерваторів: формування міцної влади, збереження в суспільстві сильної позиції держави; допуск до політичної влади лише представників елітних прошарків суспільства; сила державної влади в її професіоналізмі та моральності; у міжнародних відносинах на першому плані повинні бути національні інтереси, насамперед економічна зацікавленість. Загалом консерватизм не суперечить ідеї розвитку, а лише прагне, щоб розвиток був органічним і майбутнє не знищувало минуле.

6. Причини успішного розвитку неоконсерватизму у ФРН, Франції, Англії, США у 70-х рр. ХХ ст.

З кінця 70-х рр. ХХ ст. консерватизм знову набуває популярності. В окремих європейських країнах виникають політичні партії під назвами «консервативна», з доповненням «прогресивна», «народна», «демократична» тощо. Усі варіанти сучасного консерватизму як на національному, так і на міжнародному рівнях об'єднані певним комплексом концепцій, ідей, принципів, ідеалів, які в сукупності складають течію консерватизму як особливого типу суспільно-політичної думки.

Загалом неоконсерватизм – це своєрідний шлюб між двома ідеологічними традиціями, які контрастують. Перша з них – це класична ліберальна економіка, особливі теорії вільного ринку Адама Сміта, які були відновлені в другій половині ХХ ст. як критичний аналіз «великого» уряду й економічного та соціального втручання. Її називають ліберальним неоконсерватизмом, або неолібералізмом. Це традиційний консерватизм, соціальна теорія Дізраелі з її захистом порядку, влади і дисципліни. Її називають неоконсерватизмом. Неоконсерватизм так

намагається з'єднати економічне лібертаріанство з державним і соціальним авторитаризмом. Це також суміш радикальних, реакційних і традиційних особливостей.

7. Характерні риси політики неоконсерватизму

Передусім варто наголосити, що соціальним підґрунтям цієї ідеології є середній клас, зокрема малі і середні власники та висококваліфіковані робітники промисловості. В ідеології неоконсерватизму поєдналися старі цінності доіндустріальної доби – родина, релігія, мораль – з цінностями постіндустріальної – творча праця, унікальність кожної особистості, прискорений розвиток неринкової сфери (культура та освіта як головні джерела вкладення в так званий людський капітал). Неоконсерватори надають великого значення залученню персоналу до активної участі в управлінні підприємствами як засобу подолання відчуження праці.

Характерними ознаками неоконсерватизму є такі: *в економіці* – зміна реформістської моделі розвитку на монетаристську, орієнтовану на звільнення приватного бізнесу від надмірного державного втручання, всебічне заохочення ринкових відносин, приватне підприємництво; *у соціальній сфері* – заміна наявного гнучкого ліберально-реформістського курсу «жорсткою економією», «економічним реалізмом», скорочення витрат на соціальні потреби, природна нерівність людей та ієрархічна побудова суспільства; *у політичній сфері* – переорієнтація проблем політичної влади, демократії, функцій і прерогатив держави, бюрократії у бік посилення егалітарних тенденцій та антибюрократичних настроїв. Ставиться завдання функціонального посилення політичної системи, пошуку ідей і підходів до створення більш гнучких структур влади, зміцнення законності і порядку.

Лекція № 11. СОЦІАЛІЗМ ТА ЙОГО РІЗНОМАНІТТЯ

- 1.** Поняття «соціалізм».
- 2.** Суть марксистського вчення. Комуністичний рух. Історична «місія» робітничого класу. Вчення про диктатуру пролетаріату.
- 3.** Помилки, допущені урядущими комуністичними партіями.
- 4.** Соціал-демократичний рух. Соціал-демократія та демократичний соціалізм.
- 5.** Особливості латинського соціалізму.
- 6.** Індійський та африканський соціалізм.
- 7.** Суть соціал-демократичної ідеології.

8. Концепція політичного соціалізму. Суть економічної демократії. Соціальна демократія. Міжнародна демократія.

9. Причини успіху соціал-демократії в країнах Західної Європи.

10. Суть німецької моделі соціал-лібералізму. Англосаксонська модель соціал-демократії.

11. Особливості українського «лівого» руху.

1. Поняття «соціалізм»

Соціалізм (або комунізм) – ідеологія і практика соціальної організації, основана на колективній або державній власності на засоби виробництва та принципах розподільчої справедливості. Ці терміни застосовуються для позначення:

1) двох фаз нової соціально-економічної формації (соціалізм – перша, комунізм – вища фаза);

2) двох варіантів цієї ідеології, де соціалізм – більш м'який (або непослідовний) варіант комунізму.

Соціалістично-комуністичні ідеї з'являються вже в античності; докладно розробляються утопістами XVI – початку XIX ст. Утім термін «соціалізм» уперше був вжитий лише на початку 1830-х рр., а «комунізм» – на початку 1840-х рр. Соціалізм – поняття, що має багато значень. Під цим терміном насамперед розуміють:

– соціально-економічні ідеї, вчення та ідеології, основною ціллю та ідеалом яких є здійснення принципів соціальної справедливості, свободи та рівності;

– політичні рухи, різноманітні утворення та партії, що у Новітній час належать до «лівого» політичного спектра; в переносному значенні в політичній лексиці – політика економічного перерозподілу національного продукту країни, спрямована на соціальний захист найслабших верств населення;

– підтримка бідних за рахунок багатих, самоназва економічного, часом неправильного, суспільного та політичного ладу в СРСР та країнах, що у XX ст. були вільними або невольними сателітами СРСР.

Подолання недоліків капіталізму соціалісти вбачали в заміні приватної власності на засоби виробництва суспільною власністю, скасуванні оплачуваної праці та створенні безкласового суспільства, де замість капіталістичної гонитви за прибутком діє соціальне виробництво на задоволення потреб людини. В такому суспільстві мало б здійснюватися «соціальне» начало людини, взаємна турбота про добробут іншого, а не задоволення власних бажань, співпраця для досягнення спільних цілей, а не змагання за особисте та добродійність замість жадоби. До відомих соціалістів належать: П'єр Жозеф Прудон, Джуліус Н'єрере, Карл Маркс.

2. Суть марксистського вчення. Комуністичний рух.

Історична «місія» робітничого класу. Вчення про диктатуру пролетаріату

Карл Маркс та Фрідріх Енгельс вірили, що свідомість найманих працівників («пролетаріат», або «робочий клас» у широкому марксистському сенсі) визначається «буттям», або «платною експлуатацією», що призводить до пошуку свободи через скасування капіталістичної власності у суспільстві. Згідно з марксистською версією у викладенні Енгельса, соціалізм – історичний період, який замінить капіталізм та передуватиме комунізму.

Основною рисою соціалізму (як вважали Маркс та Енгельс після Паризької комуни 1871 р.) буде контроль пролетаріату над засобами виробництва через соціалістичну державу, яка відстоюватиме інтереси пролетарів. Економічна діяльність все ще мала б ґрунтуватись на обміні, та залишався поділ на соціальні класи, хоча й не такий сильний, як під час капіталізму.

Для ортодоксальних марксистів соціалізм є нижчим ступенем комунізму і оснований на принципі «від кожного за його здібністю, кожному – за його працею»; перехід на вищий ступінь, «від кожного за здібністю, кожному за потребами», можливий лише після того, як автоматизація та підвищення ефективності виробництва на нижчому ступені призведе до надлишку товарів та послуг. Маркс вважав, що створені капіталізмом матеріальні продуктивні сили (у промисловості та торгівлі) утворюють кооперативне суспільство, оскільки виробництво стало масовою, соціальною, колективною діяльністю класу робітників для створення товару, але з приватною власністю. Конфлікт між колективним характером виробництва та приватною власністю на отриманий товар викличе свідоме бажання робочого класу встановити колективну власність на засоби виробництва. Внаслідок цього з'явиться суспільство демократичної співпраці. Нарешті, держава, яка існувала у всіх попередніх суспільствах для придушення гноблених класів, увійде в історію.

3. Помилки, допущені урядущими комуністичними партіями

Помилки, допущені домінуючими комуністичними партіями: перемога соціалізму в усьому світі; безпомилковість ідей марксизму; торжество справедливості на всій планеті; в кінці ХХ ст. буде створено світове комуністичне суспільство; істинність обраного шляху розвитку держави; **в економіці** крайній етатизм (вплив державного апарату на соціально-економічні процеси); домінування державної / суспільної власності в економіці; ліквідація або зведення до мінімуму впливу ринку та ринкових відносин; **у політиці** однопартійність, або монополія на вищу владу з боку однієї (комуністичної / соціалістичної / робітничої) партії за номінальної багатопартійності, формально-декоративна роль законодавчих та виконавчих органів влади; **в соціальній сфері** курс на

побудову культурно та соціально гомогенного суспільства; *в суспільному та ідеологічному житті* загальна обов'язковість офіційної ідеології марксизму-ленінізму, крайній колективізм.

4. Соціал-демократичний рух.

Соціал-демократія та демократичний соціалізм

Демократичний рух розпочався як протест проти лібералізму і соціалізму. Соціал-демократія – соціальна політика та ідейно-політична течія, що виникла в межах соціалізму і згодом трансформувалася на позиції поступового вдосконалення капіталізму з метою утвердження соціальної справедливості, солідарності і більшої свободи. Сучасна соціальна демократія походить з епохи ранньої промислової революції, коли сформувалась концепція утопічного соціалізму. Соціальна демократія формувалась під впливом ідеології Французької революції 1789 р. та ідей соціалістів К. А. Сен-Симона, Ш. Фур'є, Р. Оуена. Далі істотний вплив на соціал-демократію (крім англосаксонських країн) надав марксизм, від якого вона прийняла ідеї пролетарської революції та диктатури пролетаріату, загальної рівності та ін.

В англосаксонських країнах на ідеологію лейбористських партій вплинуло фабіанство. В кінці XIX – початку XX ст. під впливом успіхів робітничого руху в індустріально розвинених країнах Заходу соціал-демократія поступово відійшла від марксизму і зосередилася на еволюційному вдосконаленні сформованого порядку. Збереження у програмах соціал-демократичних партій революційних гасел і вимоги встановлення соціалізму поєднувалося з прагматичною політичною практикою. Після Жовтневої революції в Росії соціал-демократія, що проголосила своєю метою побудову «демократичного соціалізму», і комунізм виявилися супротивниками.

5. Особливості латинського соціалізму

Наприкінці 50-х – на початку 60-х рр. XX ст. починається новий етап соціально-економічного розвитку Латинської Америки. Ресурси для проведення імпортозамінюючої індустріалізації були вичерпані, державні фінанси були переобтяжені необхідністю підтримувати величезний державний сектор економіки. Військові диктатури латиноамериканських країн виявились нездатними вирішувати назрілі проблеми (зупинити зниження середньорічних темпів зростання валового національного продукту, зупинити інфляцію, зменшити зовнішню заборгованість). Заходи економії через населення і нестримне зростання цін призвели до масових страйків і народних заворушень у багатьох країнах. До 1992 р. в усіх країнах Латинської Америки, крім Куби, встановився демократичний лад, зміцнилися конституційні форми правління.

6. Індійський та африканський соціалізм

Африканський соціалізм – форма господарювання, що передбачає можливим раціональне використання ресурсів «традиційним» африканським способом, на відміну від класичного соціалізму. Багато африканських політиків 1950-х і 60-х рр. ХХ ст. виступали з підтримкою африканського соціалізму, хоча їх визначення й тлумачення цього поняття мали значні відмінності.

Одні африканські лідери закликали до почуття єдності, джерелом якого ніколи не зможе стати капіталістична система. Інші були переконані, що розвиток Африки повинен мати плановий характер з метою попередження розтрати небагатих ресурсів і майбутніх міжкласових конфліктів. Африканська ідентичність і соціалізм часто були поняттями, що взаємно перетинались. Деякі лідери заявляли, що Африка завжди була «соціалістичною», та закликали до соціалізму як до об'єднувального культурного елементу для африканців. Але те, до чого вони закликали, не було єдиною формою африканської ідентичності; це була комбінація соціалізму й африканської ідентичності, що робила подвійний внесок до звільнення від старих імперських режимів. Соціальні революції зазвичай прямували поряд із соціалізмом. Однак більшість режимів, що йшли шляхами програм африканського соціалізму, так і не досягли економічної незалежності, процвітання й рівності (частково внаслідок посилення позицій уряду завдяки народу), що стало для багатьох причиною розчарування в африканському соціалізмі.

Соціалізм в Індії розвинув Джавахарлал Неру (14 листопада 1889 р. – 27 травня 1964 р.) – перший прем'єр-міністр Індії. Ставши керівником незалежної держави, він насаджував концепцію «змішаної економіки» за допомогою комбінування капіталізму і соціалізму. В одному інтерв'ю він говорив про «третій шлях, який буде кращим від усіх наявних систем, – російської, американської та інших – і шукає способи створити щось відповідне до своєї власної історії і філософії». У державній політиці Джавахарлал Неру був радше прагматиком, ніж романтиком. Він діяв з позиції державного регулювання економіки і упродовжував 5-річні плани. Виступаючи послідовним прихильником демократизації суспільства, Джавахарлал Неру вибрав союзником Індії СРСР, але водночас відстоював тактику «неприєднання», зберігаючи за країною свободу дій у тих чи інших обставинах. Протягом більшої частини терміну перебування Неру на посту прем'єр-міністра Індія продовжувала стикатися з серйозною нестачею продовольства, незважаючи на прогрес і збільшення сільськогосподарського виробництва. Промислова політика Неру, узагальнена в Резолюції про Промислову Політику 1956 р., сприяла зростанню виробництва у різноманітних мануфактурах і важкій промисловості, але державне планування, контроль та регулювання стали погіршувати продуктивність, якість і рентабельність. Хоча економіка Індії характеризувалася стійким темпам зростання

на рівні 2,5 % річних, хронічне безробіття та поширена бідність продовжувала турбувати населення.

7. Суть соціал-демократичної ідеології

Загалом соціал-демократи підтримують принципи справедливості, свободи, рівності і братерства, захист прав людини.

- Принцип рівних прав та можливостей (а не лише рівних можливостей, як у консерватизмі).
- Політичний та ідеологічний плюралізм.
- Соціально орієнтована ринкова економіка, на противагу абсолютизації вільного ринку.
- Обмежене державне регулювання економіки.
- Створення ефективних регулятивних механізмів у підприємстві в інтересах робітників та дрібного підприємництва.
- Принцип справедливої торгівлі.
- Рівноправність та захист усіх форм власності.
- Створення потужного державного сектора в економіці, що конкурує на рівні з приватним.
- Націоналізація стратегічно важливих підприємств, особливо у військовій, аерокосмічній, металургійній, нафтоперероблювальній промисловості та енергетиці.
- Соціальне партнерство між трудящими та роботодавцями.
- Співпраця з профспілками.
- Зменшення розриву між багатими та бідними.
- Підтримка незаможних верств населення.
- Створення «держави загального добробуту».

8. Концепція політичного соціалізму. Суть економічної демократії.

Соціальна демократія. Міжнародна демократія

Практична діяльність соціал-демократичних партій розгортається на основі соціально-політичної теорії «демократичного соціалізму». У «Декларації принципів Соціалістичного інтернаціоналу», що були схвалені XXI конгресом Соцінтерну (1999 р.), знайшли відображення нові підходи соціал-демократії до сучасного світу. Велика увага приділяється вирішенню глобальних проблем: забезпеченню миру й міжнародної безпеки, поліпшенню відносин між Заходом та Сходом, ліквідації колоніалізму й расизму, створенню нового міжнародного економічного порядку, збереженню навколишнього середовища. У Декларації поставлено питання про «нову культуру політичного діалогу», яке набуває особливого значення для забезпечення миру на Землі. Автори цієї концепції

зважають на те, що тільки внаслідок розвитку міжнародного співробітництва, створення сприятливих зовнішньополітичних умов можливе успішне здійснення концепції «демократичного соціалізму», втілення у життя тих принципів економічної, політичної та соціальної демократії, які сформульовано в Декларації Соцінтерну. Серед них особливого значення надають здійсненню спрямованого (регулюючого) розвитку економічної демократії з урахуванням специфіки тієї чи іншої країни, бо, як показала практика, економічна демократія не може розвиватися за «єдиною, або фіксованою моделлю»; у кожній із країн вона має свої особливості. Для вирішення цього завдання велике значення має «демократичний і соціальний контроль» над розвитком економіки, роль якого зростатиме в процесі її інтернаціоналізації. У такому контролі разом з державними органами мають брати участь і суспільно-політичні організації. На них покладається відповідальність за забезпечення захисту соціальних та суспільних інтересів, участі трудящих у прийнятті рішень на рівні підприємств і робочих місць, а також участі профспілок у розробці та реалізації економічної політики в масштабах країни. Політична демократія охарактеризована як така, що має надкласовий характер. Вона зумовлює здійснення політичних прав і свобод (свободи слова, думки, освіти, організації та релігії), містить також свободу вибору між різними політичними альтернативами; можливість зміни уряду мирними засобами на основі народного волевиявлення, створення судової системи, що базується на верховенстві закону, перед яким є рівними всі громадяни, усі верстви суспільства.

9. Причини успіху соціал-демократії в країнах Західної Європи

Соціал-демократія як модель не форсувалась глобально, порівняно з американською чи радянською альтернативами суспільно-економічного ладу. Однак вона стала своєрідною мовчазною альтернативою між нерегульованим капіталізмом та державним соціалізмом. Хоча в політичному вимірі соціал-демократія найбільше вкорінилася в розвинених капіталістичних економіках Європи, характеристики цієї моделі, як-от всеосяжна держава загального добробуту, прогресивне оподаткування та редистрибуція доходів, а також сильна роль держави в урегулюванні економіки («змішана економіка»). Гарантії, надані державою для забезпечення пристойного життя всіх громадян, становлять у сукупності соціальні права. На відміну від класичного ліберального концепту «держави – нічного сторожа», соціал-демократія виступає за надання як негативних, так і позитивних прав. Негативні права захищають від примусу держави чи інших індивідів, позитивні права – передбачають гарантовану підтримку громадян у вигляді страхування, доступу до безкоштовної освіти та медицини. Соціальні права повинні сприяти розвитку більш егалітарного суспільства, де би солідарність була фундаментом стабільності.

Формулу для побудови держави загального добробуту в країнах Європи та Північної Америки можна вивести з кількох компонентів, один із яких – уже згадана повоєнна економічна експансія. Іншим ключовим моментом поствоєнного «економічного буму» був поворот у економічних політиках, які імплементавались тоді в більшості країн Заходу. Ці зміни стосувались не тільки введення нових механізмів у економічній політиці, а й ідеологічної парадигми щодо ринку. Іншим важливим компонентом для побудови розвиненої соціальної держави в країнах Заходу було прогресивне оподаткування, яке передбачало вищі податкові ставки для індивідів із вищими доходами. Політики редистрибуцій доходів дали змогу знизити нерівність у доходах та володінні капіталу, а також поступово збільшити видатки на соціальну сферу. Податкова ставка для осіб із найвищим доходом сягала понад 60 % у основних економіках Заходу: США, Великій Британії, Франції та Німеччині (ФРН). У США протягом 1950-х та на початку 1960-х рр. податок для найбагатших людей (із доходами понад двісті тисяч доларів на той час) сягав 91 %.

10. Суть німецької моделі соціал-лібералізму.

Англосаксонська модель соціал-демократії

Континентально-європейська (консервативна) модель впроваджена в країнах із соціально орієнтованою ринковою економікою, зокрема Німеччині, Австрії, Італії, Франції, Голландії, характерна опора на правове регулювання системи соціального забезпечення. Вперше ця модель була розроблена наприкінці 40-х рр. ХХ ст. Християнсько-демократичною партією Німеччини, і викладена у так званих дюссельдорфських принципах, які містили в собі «природне право на роботу», «соціальне страхування як основу соціальної безпеки» та «соціальне страхування згідно з доведеною потребою із суспільних фондів поза соціальним страхуванням». Ця модель заснована на об'єднанні зусиль у розв'язанні соціальних проблем, коли відповідальність окремого підприємця замінена системою їх обов'язкової колективної відповідальності під контролем держави. Модель припускає наявність корпоративної системи соціального захисту в межах підприємств. Уряд використовує соціальне партнерство як механізм узгодження інтересів найманих робітників і роботодавців, інструмент регулювання класової боротьби з метою підвищення рівня соціальної захищеності зайнятого населення. Ця модель має обов'язковою попередньою умовою високо й добре організоване суспільство і є підсумком політичної прихильності суспільства принципам добробуту. Корпоративний тип поєднує у собі різні риси: яскраво виражена стратифікація як за рівнем доходу (особливо у Франції), так і за соціальним статусом.

Англосаксонська модель, або модель соціал-демократії, ґрунтується на наявності у суспільній свідомості віри в регулюючі можливості ринку та

розвинутої системи приватної благодійності. Її формування відбувалося в умовах домінування приватної власності, ринкових відносин і під впливом ліберальної трудової етики. Ця модель набула широкого розвитку в Австралії, США, Канаді, Великій Британії і Японії. Основними умовами функціонування ліберальної моделі було мінімальне втручання держави в ринкові відносини й обмежене застосування заходів державного регулювання. Ця модель передбачає державні обов'язки з соціального захисту лише для найбільш вразливих груп населення. Інші громадяни мають забезпечувати себе самостійно. В межах цієї моделі соціальна підтримка громадян здійснюється завдяки розвиненим системам страхування й за мінімального втручання держави, а проблеми, що виникають між підприємцями й найманими робітниками щодо соціального захисту, вирішуються переважно через профспілки.

11. Особливості українського «лівого» руху

Особливості українського «лівого» руху визначаються діяльністю таких партій: Партія «Об'єднані ліві і селяни», Соціал-демократична партія України (об'єднана), Соціалістична партія України, Блок лівих сил України.

ЛЕКЦІЯ № 12. СТРАТЕГІЯ І ТАКТИКА ПОЛІТИЧНОГО ЦЕНТРИЗМУ

1. Політичний стратегічний курс центризму. Поняття «центризм».
2. Концепція солідаризму Л. Дюгі.
3. Політична тактика центризму.
4. Поняття та механізми консенсусу.

1. Політичний стратегічний курс центризму. Поняття «центризм»

Центризм у політиці – політична позиція політичного руху або групи, проміжна між правими та лівими рухами або групами, відмова від лівого та правого екстремізму.

Центризм – ідейно-політична концепція, яка прагне уникати ідеологічно обумовлено політичної поляризації, а також конфронтаційних форм політичної боротьби; стан свідомості та діяльності політичних сил, що характеризується помірними, компромісними, заснованими на значній соціальній базі, розумними діями нерадикального, невибухового характеру. Центризм проявляється зазвичай у прагненні політичних суб'єктів прийняти ідейно проміжне положення між ворогуючими правими та лівими, демократичними та консервативними, ліберальними та комуністичними угрупованнями та течіями або зайняти формально нейтральну позицію. Однак, як показує практика, в ситуації кризи та

нестабільності суспільство також схильне до розколу та поляризації, тому центристські ідеї в більшості випадків залишаються незатребуваними.

2. Концепція солідаризму Л. Дюгі

Різновидом соціологічного напрямку є теорія солідаризму, розроблена французьким юристом Леоном Дюгі (1859–1928). Цей прихильник соціологічної юриспруденції вважав, що в суспільстві не має бути ні права колективу наказувати індивіду, ні права індивіда протиставляти свою особистість колективу чи іншим громадянам. Люди повинні бути підпорядковані обов'язковому для всіх нормативному порядку, що випливає із загальної солідарності.

У трактуванні Дюгі соціальна норма – це норма поведінки, яка додається до зовнішніх виразів суспільного життя; вона виступає джерелом людського благополуччя і стоїть вище держави. В основі солідарності через поділ праці лежить нерівність людей: люди мають різні потреби і різні здібності, і ці відмінності збільшуються з перебігом людської історії. Поділ праці є ознакою високого ступеня розвитку високодиференційованих індивідуумів, і водночас високого ступеня розвитку суспільства. Чим більше люди спеціалізуються, тим менше вони можуть прожити ізольовано, поза суспільством: ступінь соціальної інтеграції є функцією ступеня індивідуалізації.

3. Політична тактика центрizmu

Політичний центризм може бути визначений як соціально-політична позиція партій та рухів, що дотримуються народно-демократичної, соціал-демократичної, християнсько-демократичної орієнтацій, і прагнуть до зміни конфронтації та протистояння, до стилю співробітництва, досягнення угод, консенсусу й розумних компромісів.

4. Поняття та механізми консенсусу

Консенсус – загальна згода у спірних питаннях, якої доходять учасники переговорів, з'їздів, конференцій, яка характеризується відсутністю серйозних заперечень у суттєвих питаннях у більшості зацікавлених сторін та досягається внаслідок процедури, спрямованої на врахування думки всіх сторін та зближення розбіжних поглядів. Консенсус – процес знаходження, пошуку, вироблення рішення, яке б задовольнило всіх учасників переговорів до останнього, без винятків, а також саме таке рішення. Консенсус – відсутність у сторін, що домовляються, заперечень проти пропозицій, висунутих під час переговорів.

Консенсус (лат. *consensus* – «згода, однастайність»; від *cum* – «з» або «спільно» і *sentire* – «мислити» або «відчувати») – збіг думок. Принцип консенсусу –

одноголосне прийняття рішень усіма учасниками наради, конференції тощо. Знаходження консенсусу – метод прийняття такого рішення, яке схвалюють усі учасники процесу, що прагне компенсувати недоліки перебування в меншості і прийти до найбільш прийняттого рішення. Термін «консенсус» зазвичай використовується як для позначення процесу прийняття рішення, так і для самого рішення. Так, рішення-консенсус невідривно пов'язане з самим процесом.

ЛЕКЦІЯ № 13. ПАТРІЙНА СИСТЕМА. ТИПОЛОГІЯ ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ

1. Соціально-політичні поділи. Поняття «Суспільно-політичний поділ».
2. Соціально-політичні поділи на виборчій арені.
3. Формування соціально-політичних поділів.
4. Типи соціально-політичних поділів.
5. Типологія на основі кількісного критерію.
6. Типологія на основі якісних критеріїв.
7. Типологія партійних систем перехідних держав.

1. Соціально-політичні поділи. Поняття «Суспільно-політичний поділ»

Соціально-політичний поділ (або лінії суспільного розмежування) – один із найважливіших факторів, який визначає характер партійної системи. Категорія «соціополітичний поділ» хоч і доволі часто вживається в політологічній літературі, однак є далеко не однозначною.

У західноєвропейській літературі також використовують термін *cleavage*, що загалом означає «поділ, розлам». Водночас до нього часто додають означення «політичний», «соціальний», «структурний». Багато авторів вживають термін «соціальні поділи» для позначення всіляких розмежувань суспільства. До них належать конкретні суспільні групи, виокремлені на основі соціодемографічних критеріїв, як-от раса, релігія, освіта. Отже, йдеться лише про ті соціальні зміни, які мають визначальний вплив на політику.

Часто в політологічних дослідженнях вживається і термін «політичний поділ». Це вже суто політологічна категорія, яка застосовується під час аналізу різноманітних політичних проблем, що впливають на структуру політичної конкуренції та спосіб здійснення політики. Звичайно, характер і тривалість панівних політичних поділів визначає поведінка політичних еліт, зокрема партійної еліти.

2. Соціально-політичні поділи на виборчій арені

Багато політологів вживають поняття поділу, розуміючи під ним будь-яку політичну проблему, яка викликає зацікавлення електорату і впливає на характер його голосування. Часто йдеться про ті проблеми, які з'являються лише в одних або в кількох виборах, а потім зникають. Деякі далі повторюються з певною частотою, якщо виявляється, що соціальні очікування не задоволені. Тому можна погодитися, що однією з визначальних ознак соціополітичного поділу є його вплив на виборчу поведінку. Прихильники чи противники конкретної політичної проблеми формують виборчі коаліції, які й реєструють факт їх істотності у виборчому змаганні.

3. Формування соціально-політичних поділів

Процеси демократизації в державах Західної Європи найповніше аналізували С. Ліпсет та С. Роккан. Цікавили їх переважно проблеми формування в певному регіоні системи соціально-політичних поділів, характер зв'язків між соціально-політичними поділами і політичними партіями та партійними системами. Проведені дослідження переконали їх у тому, що спосіб політичної та виборчої поведінки детермінований соціально-структурними чинниками. У цьому процесі важливими є істотні політичні партії, які структурують характер масової виборчої поведінки. Обидва автори трактують факт появи соціополітичних поділів як наслідок двох революцій (соціальних зламів), які визначили темп і характер процесів модернізації і демократизації Західної Європи – національної та індустріальної. Кожна з них створила відмінний тип поділів. Вони також виокремлюють два виміри цих поділів: територіальний та функціональний.

Національна революція спричинила оформлення і поглиблення територіального конфлікту між національно орієнтованою культурою, представленою політичною елітою, і державною бюрократією та регіональними меншинами (етнічними, мовними чи релігійними), які відчували небезпеку в цих доцентрових тенденціях (конфлікт центр-периферія). Цей конфлікт був типовим для фази формування національних держав. Однак з появою загального виборчого права ця суто територіальна опозиція поступово втрачає своє домінування. Територіальний конфлікт неодноразово виявлявся в державотворчих процесах. В екстремальних ситуаціях він набував форм війни, переселень, чисток тощо. Розв'язання цього конфлікту веде до національної та територіальної консолідації та формування таких політичних структур, які об'єднували регіональні середовища й уніфікували політичний процес.

4. Типи соціально-політичних поділів

На підставі висновків багатьох західноєвропейських політологів можна окреслити чотири основні соціально-політичні поділи, які становлять основні лінії політичних конфліктів.

Соціоекономічний (класовий) поділ. Цей тип соціально-політичного поділу наявний в усіх демократичних політичних системах і найповніше відображається в структурі партійних систем. Вираженням такого типу поділу є конкуренція між партіями (блоками) лівиці та правиці. Однак останнім часом з'явилося чимало досліджень, які свідчать про зменшення впливу цього типу конфлікту на характер політичного змагання. Економічні проблеми 70–80-х рр. спричинили поглиблення соціальних відмінностей, що призвело до зростання зацікавленості дослідників цим типом поділу. Якщо навіть зростання економіки робить можливим справедливий розподіл національного доходу між різними групами та класами, їх економічні очікування все ж залишаються суб'єктивними. С. Ліпсет підкреслює, що доки певна група людей отримує більшу винагороду за інших та має вищий соціальний статус, доти люди відчуватимуть себе обділеними та скривдженими. Однак треба пам'ятати, що добробут і його розподіл значною мірою зумовлені політичними факторами. Цей факт може спричинити відмінності в економічній орієнтації правих та лівих партій, однак у певних межах. Сьогодні будь-яка економічна політика повинна узгоджуватися з ідеєю держави добробуту, функцією охорони держави за одночасного дотримання встановлених ринком правил гри. Залежно від того, яка партія (чи партійна коаліція) здійснює владу, зміщуються акценти.

5. Типологія на основі кількісного критерію

Англійський неолібералізм не відкидає повністю опікунських та соціальних функцій держави, однак намагається акцентувати на залежності між можливістю їх виконання та рівнем економічного розвитку держави.

Релігійний поділ. Організаційним вираженням цього типу поділу є конкуренція політичних партій, які представляють релігійну та світську субкультури. Це означає, що предметом конкуренції стають моральні проблеми, а також проблеми місця і ролі церкви та релігії в житті суспільства. Цього поділу немає у всіх державах Західної Європи, хоча в деяких з них він набув соціополітичного характеру з важливим значенням.

Сьогодні вважають, що релігійні поділи, подібно до соціально-економічних, втрачають свою політичну значимість. Найчастіше через це вживається аргумент про зменшення чисельності людей, які є практикуючими вірянами. Однак питання, наскільки цей аргумент поважний, доволі дискусійне. У Європі сьогодні окреслилися виразні лінії поділу, які стосуються релігійної структури.

Північна її частина є протестантською, а південна – католицькою. Головна лінія поділу простягається між Роттердамом на півночі і Венецією на півдні. На південь та захід від неї розмістилися католицькі держави (Франція, Іспанія, Бельгія, Італія, Австрія), а на північ і схід – протестантські (скандинавські держави, північна Голландія, північна Німеччина та Велика Британія).

Етнічні поділи можна трактувати як потенційне джерело політичної нестабільності. Сьогодні все частіше говорять про етнонаціоналізм як продовження націоналістичних тенденцій у повоєнній Європі. З'ясування цієї проблеми теж вимагає розуміння економічних реалій сучасної Західної Європи. Йдеться про загальний рівень і темпи процесів модернізації. Якщо цей процес доволі рівномірний у межах держави, шанси на появу етнонаціоналізму невисокі. Однак, якщо етнічні (регіональні) групи відчувають себе в небезпеці, а місцеві ресурси, які контролюються з центру, не приносять очікуваної локальної користі, шанси політизації етнічних конфліктів зростають. Культурно-етнічні поділи можна віднести до категорії територіальних конфліктів. Однак не кожен конфлікт типу центр-периферія породжений етнічними відмінностями. Цей тип конфлікту може набувати культурно-етнічного характеру тоді, коли представником цих територіально зорганізованих економічних інтересів стає певна етнічна група. Організаційним вираженням цього типу поділу є змагання між політичними партіями – представниками регіональних інтересів і партіями – прихильниками централізованої державної організації.

Це є найпростішою і найпоширенішою класифікацією партійних систем. Маємо величезну кількість різноманітних варіантів багатопартійної системи, що викликають спроби додаткової їх класифікації. Прикладом цього може бути запропонована М. Дюверже категорія домінуючої партії. Ще далі в класифікації багатопартійності просунувся Дж. Сарторі. Така класифікація партійних систем отримала поширення в теорії партійних систем і сьогодні вважається базовою. Однак деякі дослідники теорії партійних систем виступають проти надмірного дроблення категорії «багатопартійна система». Але якраз у тому і полягає завдання класифікації, щоб виділити істотні відмінності, які існують між партійними системами в межах одного типу. Важливо показати їх усіх у розмаїтті та багатстві.

Щодо загального поділу багатопартійної системи, то можна зустріти: розпорошену багатопартійність; двоблокову багатопартійність (система малої коаліції); систему кооперації партій (великої коаліції); систему домінуючої партії. Інша категорія дослідників виступає проти розгляду однопартійної політичної системи, справедливо відзначаючи суперечливість цього терміна. Однак без врахування цього типу картина наявних типів партійних систем буде далеко неповною. Тим паче, що вони становлять значну частку партійних систем

світу і, як показали дослідження, не є такими простими і однозначними, якими видаються на перший погляд.

6. Типологія на основі якісних критеріїв

Найбільш загальний поділ партійних систем – поділ їх на конкурентні системи і такі, що обмежують чи не допускають конкуренції. Партійна конкуренція є надзвичайно важливим чинником партійної системи, який впливає на характер реалізації партією її функцій, на взаємини між політичними партіями. Дуже часто конкурентна система ідентифікується з демократією, а неконкурентна – з відсутністю демократії.

Найчастіше прикладами неконкурентної партійної системи можуть бути однопартійні держави. З певними застереженнями це стосується й африканської однопартійності. Тому в межах неконкурентного типу партійних систем виокремлюють однопартійні системи недемократичного типу (фашистські, комуністичні) та неконкурентні системи постколоніальних держав.

Система конкуренції партій заснована на праві створення та діяльності політичних партій і проявляється в конкурентних виборах та конкурентному керівництві. Щодо конкурентності виборів, це означає, що партії змагаються між собою за голоси виборців. Залежно від умов і характеру політичної системи ця боротьба набуває ознак боротьби всіх проти всіх або двох-трьох блоків між собою. Необхідна умова існування конкуренції – наявність хоча б двох угруповань, що змагаються між собою за владу. Там, де їх немає, немає конкурентної партійної системи. Конкурентність у межах функції керівництва полягає в тому, що якщо одна партія чи партійна коаліція здійснює керівництво, то інша чи всі решта партій перебувають в опозиції, яка може існувати в певних зінституалізованих формах (наприклад, у Великій Британії, Канаді), а може і поза формальними інституціями. Важливо, щоб існувала реальна політична сила, яка здійснювала б функцію опозиції. Обов'язковою умовою існування опозиційної політичної сили є її справжнє прагнення стати домінуючою партією.

7. Типологія партійних систем перехідних держав

Щодо несформованих чи перехідних держав, то їм властива низька диференційованість і структуралізованість, розмитість політичного процесу, несталість форм правління. Зазначені ознаки відрізняються від характеристик нормальних та нормалізованих ситуацій, що значно ускладнює процес класифікації. Саме тому до країн, які перебувають у стані змін, застосована класифікація доволі умовна. Беззастережне перенесення західних партійних моделей, символів та механізмів на процеси, які відбуваються в несформованих державах, буде лише віддаляти нас від пошуку наукової істини. Несталі форми правління вимагають

спеціально розроблених моделей, але це не означає, що під час обґрунтування вже наявні моделі треба відкинути. Це не означає і того, що несталі форми правління не можуть бути предметом наукових досліджень.

Лекція № 14. ТИПИ ПАРТІЙ І ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ

1. Поняття масової партії. Поняття кадрової партії.
2. Суть поділу партій за характером первинних організацій.
3. Суть доктринальної, прагматичної, патронажної, харизматичної типології партій.
4. Характерні риси багатопартійної системи.
5. Особливості багатопартійної системи з однією домінуючою партією.
6. Поняття двопартійної системи.
7. Співвідношення партійної та виборчої систем.

1. Поняття масової партії. Поняття кадрової партії

Масові партії (партії масової мобілізації, англ. *mass-based parties*) – термін, запропонований Дюверже для характеристики партій зовнішнього походження. Вебер називав масовий тип партії «дітьми демократії», продуктом загального виборчого права і необхідності залучення та організації мас на виборах. Масові партії, на відміну від кадрових, зорієнтовані на вербування членів, а не на мобілізацію виборців. Характеризуються жорсткою ієрархізованою структурою, постійним апаратом із оплачуваними функціонерами, які повністю присвячують весь свій час адмініструванню. Ґрунтуються на сильній «культурі участі», вимагають від своїх членів пристрасності й лояльності. Саме в масових партіях поступово виробився «набір технологій» (за висловом Оферле) для формування та підтримки серед членів партії високого почуття гордості за приналежність до партії і відданість її ідеям (підготовка і залучення до роботи, пропагандистські кампанії, агітація, підкреслена ритуалізація з'їздів, свят тощо).

Для масових партій важливою є її організаційна структура. Незважаючи на спільність походження, у своєму розвитку масові партії змогли набути найрізноманітніших форм. Тут можна розрізнити **три основні моделі масових партій**, які мають свої специфічні особливості: соціал-демократична, комуністична або ленінська і фашистська. До них можна віднести також деякі християнсько-демократичні партії (т. зв. народні партії).

Наявність розгалуженої партійної організації, яка охоплює також і місцевий рівень, існування стійких і міцних систематичних зв'язків між загальнонаціональним центром і локальними партійними організаціями, відрізняє політичну

партію від парламентської фракції. Існує думка, що партії – це організації, які об'єднують людей разом у більш-менш формалізовану структуру. Політичні партії повинні бути конкуруючими організаціями, здатними в межах політичного ринку впливати на розподіл політичних цінностей. Тому їх метою (зрештою, характерною для існування будь-яких організацій) є їх організаційне існування в межах оточення, що динамічно змінюється.

2. Суть поділу партій за характером первинних організацій

Суть доктринальної типології партій, найвідомішої серед широкої громадськості, є **класифікація партій за критерієм місця у політичному спектрі**. Виділяють партії: ліві, праві, центристські, лівоцентристські та правоцентристські, крайні ліві та крайні праві. *До центристів* зараховують ті політичні партії, рухи та об'єднання, які: толерантно ставляться до своїх ідейних та політичних супротивників, здатні на угоди та компроміси. *Лівоцентристи* більш схильні до інноваційної діяльності (у західних країнах це ліві ліберали та права частина соціал-демократів), а до охоронної, стабілізуючої – правоцентристи (політичні сили консервативної орієнтації).

Партії і рухи, що пропонують радикальні суспільні зміни в напрямі розширення демократії, політичної і соціальної рівності, прийнято називати *лівими* (від ліволіберальних до соціалістичних і комуністичних). Ті політичні сили, що стоять на позиціях елітарності, охорони традиційних цінностей і стосунків, зокрема з відносинами нерівності (соціальної, національної, расової), вважають *правими*. Як серед лівих, так і серед правих політичних сил виділяють найрадикальніші групи й об'єднання, які називають *крайними, або екстремістами*.

3. Суть доктринальної, прагматичної, патронажної, харизматичної типології партій

Суть прагматичної типології партій. Становлення партій пов'язується з метою завоювання влади, самі вони трактують себе як групи людей, які ставлять перед собою завдання приходу до влади. Саме цей підхід домінує в сучасній ідеології.

Суть патронажної типології партій. Спочатку цей лідер є лише слугою мас. Основу організації становить принцип рівноправності всіх членів, який гарантує максимальній кількості її членів участь у прийнятті рішень. Усі мають право обирати і бути обраними. Всі посади в організації є виборними. Партійні чиновники підкоряються виконавчим органам масової волі і знаходяться в постійній залежності від усієї партії і можуть бути нею відкликані. Однак далі, в міру ускладнення завдань і зростання індивідуальних вимог до партійного

керівництва, розвиток партійної організації відбувається в напрямі обмеження природного відбору лідерів і посилення ролі останніх у житті організації. Ініціатива і здатність формувати свою думку стають у такий спосіб професією вибраних, водночас масам залишають можливість проявляти більш пасивну чесноту – дисципліну. Вожді, які спочатку були лише виконавцями волі мас, стають незалежними, звільняються від мас.

Харизматично-вождистські партії формуються навколо особи конкретного політика і діють як групи його підтримки. Ці партії також мають певну ідеологічну спрямованість, але вона визначається не стільки їх соціальною базою, скільки лідерами.

4. Характерні риси багатопартійної системи

Багатопартійність є однією з суттєвих ознак розвиненої політичної системи суспільства й існує лише в демократичних країнах із чітким правовим регулюванням соціального і політичного життя та з наявністю громадянського суспільства. У сучасному світі існує **три типи багатопартійних систем: біпартизм** (визначальну роль відіграють дві провідні партії, які, перемагаючи на виборах, по чергово перебувають при владі); **система «двох з половиною партій»** (для отримання більшості в парламенті й формування уряду одна з двох політичних партій вступає в коаліцію з третьою); **поліпартизм** (наявність багатьох приблизно рівних за силою партій).

Багатопартійна система – політична система, за якої може існувати безліч політичних партій, що теоретично володіють рівними шансами на отримання більшості місць у парламенті країни. Розподіл місць в уряді та/або парламенті проводиться відповідно до одного з двох основних принципів: **пропорційна система** передбачає, що кількість місць, одержуваних партією в органах влади, прямо пропорційна кількості поданих за неї голосів виборців; **система виборів за одномандатними округами** передбачає, що місце в парламенті отримує кандидат, який виграв вибори в цьому окрузі; так кількість місць, одержуваних партією під час виборів в одномандатних округах, не пропорційна кількості поданих за її членів голосів виборців. Така система тяжіє до утворення двопартійної системи. Можна виділити **різновиди багатопартійних систем:**

1. **Багатопартійні системи без домінуючої партії.** Це класичний варіант багатопартійності, за якого в боротьбі за владу беруть участь більш-менш рівні за силою противники. У такому випадку жодна з партій не має шансів домогтися більшості в парламенті, тому під час формування уряду неминучі «блокові союзи», «коаліційні угоди». Формування уряду завжди пов'язано зі значними труднощами й нерідко є довготривалим.

2. *Багатопартійні системи з домінуючою партією.*

3. *«Блокові» багатопартійні системи.* Мало чим відрізняючись від класичних багатопартійних систем, «блокова» система, що склалася впродовж 60–70-х рр. ХХ ст., набуває більшої специфіки під час виборчих кампаній. Для неї характерна різка поляризація політичних сил, які групуються у два великі блоки, що перебувають у конфронтації один з одним. Партії й кандидати, що залишаються поза межами блоків, практично не мають шансів на успіх, функціонування подібної системи у своїх основних рисах нагадує функціонування двопартійної системи.

5. Особливості багатопартійної системи з однією домінуючою партією

Ще одним різновидом фактично однопартійної системи є система з домінуючою партією, в якій за наявності декількох незалежних одна від одної партій під час влади постійно або майже постійно перебуває одна з них. Для системи з домінуючою партією, крім відносно довготривалого переважання однієї партії над іншими, характерні також відсутність урядових коаліцій та існування малоефективної опозиції з боку тих партій, які не беруть участі у формуванні уряду. Оскільки в такій системі домінування однієї партії є результатом згоди більшості виборців щодо здійснюваного партією курсу, то систему з домінуючою партією називають ще системою партій національної згоди.

Термін «багатопартійні системи з домінуючою партією» запропонував у 1961 р. М. Дюверже. Домінуюча партія контролює зазвичай більше 35 % голосів виборців. Займаючи провідні позиції, вона має можливість (самостійно або в союзі з молодшим слухняним партнером) контролювати парламентську більшість і відповідно формувати однопартійний уряд. Перебуваючи тривалий час при владі, така партія ототожнює себе з країною загалом. Певна перевага такої партійної системи полягає в стабільності уряду. Головний недолік – небезпека застою, відсталості через те, що довге панування однієї партії може спричинити витіснення парламентської гри, публічної політики таємною закулісною боротьбою, прихованою від виборців.

6. Поняття двопартійної системи

Двопартійна (біпартійна) система відрізняється від однопартійної тим, що в ній відбувається боротьба за владу між двома політичними партіями («партіями влади»), які мають приблизно однакові шанси виграти вибори. Зазвичай це означає, що майже всі виборні парламентські місця займаються депутатами двох партій, які одержують більшість голосів, а також те, що ці партії почергово формують уряд у парламентських демократіях або одержують президентську посаду у президентських республіках.

Двопартійна система не означає наявності у тій чи іншій країні обов'язково тільки двох партій. Приміром, у Великій Британії існує кілька партій: Консервативна, Лейбористська, Ліберальна, Соціал-демократична, Комуністична, а також низка інших політичних організацій (Кооперативна партія, Уельська націоналістична партія, Шотландська націоналістична партія, Національний фронт та ін.). Проте це країна з класичною біпартійною системою: дві потужні партії (консерватори й лейбористи), заступаючи одна одну, формують уряд і визначають основні напрями внутрішньо- і зовнішньополітичного курсу країни.

Особливо показовою є ситуація в США, де панує класична двопартійна система – Демократична й Республіканська партії. За всю історію існування цієї системи в США більше двохсот кандидатів третіх партій намагалися домогтися обрання на посаду президента країни, однак лише вісім з них зуміли завоювати понад мільйон голосів виборців. Для двопартійної моделі характерні такі основні ознаки:

- масове залучення виборців у політичний процес;
- циклічність (маятниковий характер) політичного процесу;
- зростання ролі партійних лідерів у суспільному житті;
- динамізм політичних відносин.

На відміну від інших партійних систем, двопартійна система має очевидні переваги. Вона забезпечує більшу стабільність уряду. Однопартійний кабінет вільний від нестійкості коаліційних угод.

7. Співвідношення партійної та виборчої систем

Дж. Пасквіно вказує на три види політичних інституцій, важливих для появи і стабілізації партійного керівництва – тип виборчої системи, структура парламенту та тип політичного режиму.

Тип виборчої системи. Теза про те, що правдиве партійне керівництво може існувати лише у мажоритарній виборчій системі, сформульована М. Дюверже, отримала назву «соціологічного закону». Він стверджує, що мажоритарна виборча система породжує двопартійну систему, що сприяє інституалізації принципу партійного керівництва, а пропорційна система – багатопартійну систему, що ускладнює його реалізацію. На думку М. Дюверже, в системах більшості функціонує:

а) механічний ефект виборчого права, який полягає в тому, що всі партії, які беруть участь у виборах, за винятком двох найсильніших, є перманентно підпрезентаційними;

б) психологічний ефект виборчого права, який полягає в тому, що виборці схильні голосувати за найсильніші партії, побоюючись «втрати» своїх голосів.

Однак очевидно, що характер зв'язків між двома типами систем є значно складнішим, ніж про це говорить М. Дюверже. До того ж більшість політологів звертають особливу увагу на тип партійної системи, коли йдеться про стабільні демократії. В результаті виборча система демонструється нам у демократичному політичному укладі радше як наслідок, ніж як причина. Мажоритарна виборча система зазвичай стабілізує та продовжує існування вже наявної дво-партійної конкуренції, але її не можна розглядати як виключне джерело дво-партійності, а відтак і стабілізатора партійного керівництва.

Лекція № 15. РЕГУЛЮВАННЯ ПОРЯДКУ УТВОРЕННЯ, ТИМЧАСОВОГО ЗУПИНЕННЯ Й ПРИПИНЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ

1. Міжнародний пакт про громадські і політичні права 1966 р.
2. Конституційні обмеження країн щодо діяльності та заборони партій.
3. Регулювання порядку утвердження та діяльності політичних партій.
4. Поняття явочного порядку утворення політичних партій.
5. Поняття довільного порядку утворення політичних партій.
6. Характерні риси явочно-реєстраційного порядку утворення партії.
7. Основні види та характеристика державних органів, що проводять реєстрацію партій.
8. Вимоги щодо чисельності членів партій.
9. Регулювання порядку тимчасового зупинення й припинення діяльності політичних партій.

1. Міжнародний пакт про громадські і політичні права 1966 р.

Міжнародний пакт про громадянські та політичні права – пакт Організації Об'єднаних Націй, в основу якого покладено Загальну декларацію прав людини (прийнято 16 грудня 1966 р., набув чинності 23 березня 1976 р.). Пакт є міжнародним договором і має обов'язкову силу для 167 держав-учасників станом на квітень 2010 р. Крім держав-учасників, пакт підписаний ще 7 країнами. Пакт ратифіковано Указом Президії ВР СРСР 18 вересня 1973 р. Нагляд за виконанням пакту здійснює Комітет з прав людини ООН, розглядаючи доповіді країн-учасників, публікуючи коментарі («зауваження загального порядку») до пакту та розглядаючи скарги на порушення пакту країнами-учасниками першого факультативного протоколу.

Складається з преамбули, 53 статей, дві третини яких присвячені безпосередньо правам людини, і 2 факультативних протоколів. Основна частина істотних положень документа присвячена захисту традиційних громадян, (особистих) і політичних прав, які викладені у Загальній декларації прав людини 1948 р. та закріплені у Пакті.

2. Конституційні обмеження країн щодо діяльності та заборони партій

Основою інституціоналізації політичних партій слугують відповідні положення конституції. Іноді в основному законі встановлюються обмеження щодо створення і діяльності політичних партій. У багатьох постсоціалістичних і пострадянських країнах не припускаються створення і діяльність організаційних структур партій в органах влади, крім представницьких органів, а також у визначених законом державних організаціях і установах. У конституціях Білорусі, Вірменії, Греції, Грузії, Казахстану, Киргизстану, Румунії, Словенії й Туреччини застережено види посад або службової діяльності, що виключають членство в політичних партіях.

Часто в конституції визначаються призначення, роль і цілі політичних партій. «Партії сприяють формуванню політичної волі народу» – встановлено у ст. 21 Основного закону ФРН. Більш конкретним є положення ст. 4 Конституції Франції: «Політичні партії... сприяють вираженню поглядів під час виборів». Конституцією Іспанії передбачено, що політичні партії «конкурують у процесі формування і вираження волі народу і слугують основним інструментом участі у політичному житті» (ст. 6). Подібні приписи містять і деякі інші основні закони. Призначення, роль і цілі політичних партій можуть бути визначені по-іншому. Наприклад, згідно зі ст. 5 Конституції Чехії політична система країни ґрунтується на «вільному суперництві політичних партій, які поважають основні демократичні принципи і відкидають насильство як спосіб досягнення своїх інтересів». Часто в основному законі визнається багатопартійність або політичний плюралізм. Принцип політичного плюралізму передбачає, зокрема, свободу утворення й діяльності партій. У деяких основних законах плюралізм протиставляється антидемократичному режиму, який демонстративно відкидається. «Демократія в Республіці Молдова здійснюється в умовах політичного плюралізму, несумісного з диктатурою і тоталітаризмом» – встановлено у ст. 5 Конституції Молдови. У статті 13 Конституції Польщі передбачено заборону партій, які «звертаються у своїх програмах до тоталітарних методів і практики нацизму, фашизму і комунізму». Згідно зі ст. 6 Конституції Албанії заборона може бути поширена на політичні партії, програма і діяльність яких «ґрунтуються на принципах тоталітаризму».

3. Регулювання порядку утворення та діяльності політичних партій

Політичні партії є головними інститутами політичної системи громадянського суспільства, без яких демократія не є дієздатною. У правовому розвинутому суспільстві політичні партії є інструментом здійснення цивілізованого процесу формування як законодавчої, так і виконавчої влади. Тому право на створення політичних партій є однією з базових свобод сучасних демократій.

Саме поняття існування свободи, створення політичних партій є правовою основою багатопартійної політичної системи, навіть якщо про неї ніде в правових актах не йдеться. Статтею 36 Конституції України визначається і гарантується право громадян на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав та свобод і задоволення політичних та інших інтересів.

З реалізацією права громадян на свободу об'єднання тісно пов'язано питання побудови громадянського суспільства в Україні. Важливим кроком на шляху побудови демократії та багатопартійності в нашій державі стало прийняття у квітні 2001 р. Закону України «Про політичні партії в Україні». Виборчим законодавством України партії визначені як єдині суб'єкти виборчого процесу. Через це необхідно також наголосити на тому, що діяльність політичних партій регламентується і залежить не тільки від закону про політичні партії, а й від норм, що регулюють порядок проведення виборів. Законом України «Про політичні партії в Україні» закріплюється юридичне визначення поняття політичної партії, встановлюється порядок створення та припинення діяльності партій, запроваджуються основні принципи їх організаційної побудови, форми участі в політичному житті, джерела фінансування тощо. Згідно з законом відносини між державою та політичними партіями будуються на засадах партнерства та законності. Держава визнає значимість громадської ініціативи, виступає гарантом дотримання прав, забезпечує правову, інформаційну, організаційну підтримку політичним партіям, зареєстрованим у порядку, передбаченому чинним законодавством. Політичні партії є рівні перед законом.

Розглянемо детальніше ключові положення цього Закону та пов'язані з ними проблеми, що виникають у процесі їх реалізації. Одним із центральних питань, які вирішуються конституційним і спеціальним законодавством багатьох країн, є визначення загального поняття політичних партій, їх призначення, функцій і завдань. Відповідно до Закону України «Про політичні партії в Україні» політична партія – це зареєстроване згідно із законом добровільне об'єднання громадян – прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах. Порядок створення політичної партії визначений статтею 10 Закону, згідно з якою рішення про створення політичної партії приймається на її установчому з'їзді (конференції, зборах).

Це рішення має бути підтримано підписами не менше десяти тисяч громадян України, які відповідно до Конституції України мають право голосу на виборах. Ці підписи мають бути зібрані не менш як у двох третинах районів не менш як двох третин областей України, міст Києва і Севастополя, Автономної Республіки Крим.

Статтею 11 Закону України «Про політичні партії в Україні» передбачено, що політична партія протягом шести місяців з дня реєстрації забезпечує утворення та реєстрацію у встановленому Законом порядку своїх обласних, міських, районних організацій у більшості областей України, містах Києві, Севастополі, Автономній Республіці Крим. Статутами політичних партій передбачена легалізація своїх структурних утворень у встановленому законом порядку. Розгалужена система місцевих організацій (осередків) політичних партій дає змогу забезпечити виконання політичними партіями своїх завдань, зокрема, участь у виборах. Виборчим законодавством України передбачена активна участь місцевих осередків політичних партій у висуванні кандидатів у депутати усіх рівнів та у формуванні виборчих комісій. Створення структури партійних організацій політичних партій належить до основоположних засад їх діяльності.

Відповідно до пункту 11 частини першої статті 92 Конституції України, засади утворення і діяльності політичних партій визначаються виключно законами України. Тому питання щодо визначення кількості партійних організацій районного рівня, які необхідно утворити політичним партіям, є компетенцією Верховної Ради України. Після реєстрації обласних, міських та районних організацій політичних партій вони можуть набувати статусу юридичної особи, якщо це передбачено статутом партії. Реєстрація обласних, міських, районних організацій або інших структурних утворень, передбачених статутом партії, здійснюється відповідними органами юстиції Міністерства юстиції України, які приймають рішення про реєстрацію зазначених структурних утворень протягом 10 днів з дня надходження письмової заяви від них, завіреної керівним органом політичної партії. Про своє утворення первинні осередки політичної партії повинні у вказаний строк повідомити також відповідні місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування. Політичні партії не можуть мати воєнізованих формувань. Закон «Про політичні партії в Україні» закріпив цілу низку вимог до назви та символіки партій. Діяльність політичної партії може бути заборонена лише за рішенням суду.

4. Поняття явочного порядку утворення політичних партій

Явочний порядок характеризується тим, що політична партія утворюється вільно, без попереднього дозволу державних органів, та визнається легальною вже за фактом її утворення. За явочного порядку не вимагається обов'язкової реєстрації партій якимсь органом, а отже, подання відповідних документів та

свідоцтв (достатньо простого повідомлення). Такий порядок гарантує формально необмежену свободу утворення політичних партій та діє переважно у країнах зі слабкою правовою інституціоналізацією, що не мають спеціального закону про партії. Це низка європейських держав (Велика Британія, Бельгія, Греція, Данія, Нідерланди, Норвегія, Франція, Швеція), держав-членів британської співдружності (Австралія, Індія, Канада, Нова Зеландія, США). Водночас варто мати на увазі, що явочний порядок утворення політичних партій застосовується до них тільки як до суб'єктів політичного процесу.

Для одержання статусу юридичної особи, тобто суб'єкта громадянсько-правових відносин, партії повинні зазвичай пройти процедуру реєстрації, що передбачається відповідними нормами громадянського права на об'єднання. Ця процедура містить низку вимог, які повинна задовольняти партія. Зокрема, вона має надати до реєструючого органу різні документи та відомості (статут, список засновників тощо). Реалізація одержання статусу юридичної особи залежить від самої політичної партії (вона може й не домагатися його отримання), а також від державного органу, що проводить реєстрацію та може відмовити в ній. Однак незвернення за реєстрацією чи відмова у жодному разі не впливають на статус політичної партії як суб'єкта політичного процесу. Всі партії вільно здійснюють свою діяльність у галузі політичних відносин (беруть участь у виборах на рівних підставах тощо). Явочний порядок у його «чистому» вигляді, тобто такий, що не передбачає офіційного визнання політичних партій як суб'єктів політичного процесу, існує лише у небагатьох країнах (типовий приклад – Велика Британія). У більшості країн аналізованої групи це поняття має доволі умовний характер.

5. Поняття дозвольного порядку утворення політичних партій

Дозвільний порядок полягає в тому, що для проведення заходів зі створення партій (скликання установчого з'їзду, національної конференції, на яких конститується партія) необхідно отримати попередній дозвіл державного органу. Цей порядок значно обмежує свободу утворення політичних партій, за винятком, природно, тих випадків, коли вона взагалі відсутня (у разі заборони будь-яких партій) або обмежена заборонаю утворення нових партій понад фіксовану законодавством їх кількість. Дозвільний порядок притаманний тоталітарному й авторитарному режимам.

6. Характерні риси явочно-реєстраційного порядку утворення партії

Явочно-реєстраційний порядок характеризується двома рисами: політичні партії створюються вільно, без будь-якого попереднього дозволу, але набувають легального статусу тільки шляхом реєстрації у компетентному державному

органі. Отже, з одного боку, політичні партії утворюються як за умови явочного порядку – вільно, тобто для здійснення будь-яких пов'язаних із цим дій (проведення установчого з'їзду чи конференції, виборів керівних органів тощо) не вимагається попереднього дозволу. Цей момент підкреслюється у низці конституцій, що проголошують свободу утворення партій. Явочно-реєстраційний порядок діє у більшості сучасних держав, де правова інституціоналізація здійснюється у широких масштабах. Явочно-реєстраційний порядок утворення політичних партій особливо необхідний у країнах, де, як в Україні, багатопартійна система знаходиться ще в процесі становлення і де цей процес не можна пускати на самоплив.

7. Основні види та характеристика державних органів, що проводять реєстрацію партій

До таких органів належать міністерство внутрішніх справ (наприклад, у Словаччині, Тунісі) й міністерство юстиції (Білорусь, Грузія, Латвія, Молдова, Україна). У деяких країнах реєструючими органами є інші міністерства (міністерство у справах адміністрації та територій – Габон, Конго; міністерство публічних свобод – Буркіна-Фасо). Без сумніву, кращий варіант, коли реєстрацію здійснює міністерство юстиції як орган, що стоїть на варті закону і вільний від відомчості.

У низці країн реєстрацію політичних партій проводять судові органи: суди загальної юрисдикції (Болгарія, Румунія, Португалія, Польща) або спеціальні суди – виборчі трибунали (Бразилія, Болівія, Перу, Уругвай). Суди загальної юрисдикції зазвичай є вищі судові інстанції (наприклад, верховні суди у Португалії, Сан-Томе й Принсіпі), однак у низці інших країн – нижчі інстанції (Софійський міський суд Болгарії, муніципальний суд Бухареста в Румунії, воєводський суд Варшави у Польщі).

Видається, що реєстрація політичних партій органами незалежної судової влади чи то судом загальної або спеціальної юрисдикції є найбільш демократичною, особливо у тих випадках, коли вона здійснюється не одноособово (головою верховного суду в Анголі, Португалії), а колегіально, у порядку звичайного судочинства. З огляду на те, що політичні партії виступають головними суб'єктами виборчого процесу, законодавство деяких країн доручає реєстрацію їх центральній виборчій комісії (Федеральна виборча комісія у Мексиці, Комітет з керівництва загальними виборами у республіці Корея).

8. Вимоги щодо чисельності членів партій

Вимоги до чисельності членів політичних партій передбачають встановлення мінімальної кількості осіб, необхідної для її створення та реєстрації. Як

зазначалося, право на об'єднання – це індивідуальне право громадян, але воно може бути реалізоване тільки колективно. Природно, що одна особа не може заснувати політичну партію, для цього потрібне об'єднання певної кількості осіб. Але якою має бути мінімальна кількість осіб, що є необхідною для набуття об'єднанням легального статусу політичної партії? Сучасне законодавство по-різному вирішує проблему визначення мінімальної чисельності об'єднання, необхідної для визнання його політичною партією, і реєстрації.

В одній групі країн закон взагалі не згадує ані про кількість засновників, ані про її загальну чисельність (Камерун, Сенегал). У іншій – визначається кількість членів-засновників, яка варіюється у широких межах (наприклад, у Росії – 10, у Польщі – 15, у Болгарії – 50). Водночас у низці випадків встановлення мінімальної кількості членів-засновників пов'язується з вимогою загальнонаціонального характеру партії (так, у Гані кожен округ має бути представлений щонайменше одним членом-засновником, в Анголі кожна з 14 провінцій – не менше 150). До того ж у деяких країнах, що розвиваються, закон визначає умови, за яких особа може стати членом-засновником. Зазвичай це наявність громадянства від народження, громадянських та політичних прав, проживання на національній території тощо. Нарешті, у третій групі країн закон встановлює мінімальну чисельність цілого об'єднання громадян, яка дає право на реєстрацію як політичної партії (Мексика, Португалія, Україна). Так, у Португалії петиція про реєстрацію партії має бути підписаною не менше ніж п'ятьма тисячами осіб, старших за 18 років, що володіють усією повнотою громадянських та політичних прав; в Україні, Словаччині та Чехії така петиція підписується не менше ніж однією тисячею виборців. Застосування тієї або іншої вимоги до реєстрації політичних партій залежить від конкретних умов країни і визначається різними факторами.

9. Регулювання порядку тимчасового зупинення й припинення діяльності політичних партій

Статтею 5 Закону України «Про політичні партії в Україні» визначено, що утворення і діяльність політичних партій забороняється, якщо їх програмні цілі або дії спрямовані на:

- 1) ліквідацію незалежності України;
- 2) зміну конституційного ладу насильницьким шляхом;
- 3) порушення суверенітету і територіальної цілісності України;
- 4) підрив безпеки держави;
- 5) незаконне захоплення державної влади;
- 6) пропаганду війни, насильства, розпалювання міжетнічної, расової чи релігійної ворожнечі;

- 7) посягання на права і свободи людини;
- 8) посягання на здоров'я населення;
- 9) пропаганду комуністичного та/або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та їх символіки.

Діяльність політичної партії може бути заборонена лише за рішенням суду.

ЛЕКЦІЯ № 16. ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ – СУБ'ЄКТ «ПАРТІЙНОГО ПРАВА»

1. Підходи до визначення політичної партії.
2. Партія як політичний інститут: ознаки, функції та класифікація.
3. Суть і види громадських організацій та рухів, їх функції.
4. Завдання, функції, права й обов'язки політичних партій.
5. Аналіз партійних прав і свобод політичних партій.
6. Суть майнових прав політичних партій.
7. Урядущі та опозиційні політичні партії.

1. Підходи до визначення політичної партії

На перший погляд поняття політичної партії є надзвичайно простим. Коли ми говоримо «політична партія», то загалом усі добре розуміють, про яке суспільне явище йдеться. Це поняття не викликає стільки непорозумінь і дискусій, як деякі інші поняття політичної науки – скажімо, як поняття політичної системи, державного устрою тощо. Ця зрозумілість суті поняття політичної партії загалом полегшує можливість її визначення. Однак за умови детального розгляду цього поняття з'ясовується, що за простою і зрозумілою, на перший погляд, дефініцією насправді криється чимало знаків питання і суперечностей. Деякі з них пов'язані з термінологією.

Скажімо, не у всіх власних назвах партій ми можемо знайти саме слово «партія» (як, наприклад, Французька комуністична партія чи Консервативна партія Великої Британії). Часто тут застосовуються дещо інші терміни, як-от «союз» (Союз демократичних сил), «рух» (Народний Рух України), «об'єднання» (Об'єднання в підтримку Республіки), «конгрес» (Індійський Національний Конгрес) та ін. Зустрічаються також партії, які у своїх назвах не мають цих термінів, наприклад: «Великий Ізраїль», «Вперед, Італіє!». Ці назви часто слугують визначеним політичним та програмним цілям, а часами мають на меті приховати партійний характер цієї організації.

Поняття «об'єднання», «рух», «конгрес» претендують на загальнонародний, надпартійний характер цього угруповання. Тому для партії в загальному вигляді характерна наявність двох критеріїв:

1) якісно відокремленої групи людей відносно інших членів суспільства чи суспільства загалом;

2) внутрішній взаємозв'язок, партнерство, наявність об'єднуючого начала. Порівняно з поняттям «партія», поняття «політична партія» містить вже нову якість, яка полягає в тому, що йдеться про об'єднання людей на певній ідейній основі та відповідних політичних принципах. Політична партія переслідує політичні цілі і використовує для цього політичні засоби. Основним завданням політичної партії, яка об'єднує людей навколо спільних ідейно-політичних принципів, є завоювання та використання політичної влади. На сучасному етапі політичні партії визнаються як інтегрований елемент конституційного ладу, їх діяльність у більшості випадків врегульована у конституційно-правовому порядку. Отже, очевидно, що сучасна партійна теорія не володіє єдиною загально-визнаною методикою визначення предмета свого дослідження. Дослідники цього складного суспільного феномену пропонують цілий набір різноманітних, часто суперечливих підходів до визначення суті, особливостей і призначення політичних партій. Загалом усі ці підходи можна розділити на дві великі групи, які дотримуються вузького чи широкого визначення політичних партій.

2. Партія як політичний інститут: ознаки, функції та класифікація

Історія розвитку політичних партій засвідчила, що цей політичний інститут є доволі складним суспільним феноменом. Тому, незважаючи на наявність значної кількості публікацій, присвячених партіям, у партології не вироблено єдиного загально-визнаного визначення суті політичних партій. Дослідники пропонують чимало різноманітних, часто суперечливих підходів до розуміння суті партій. Найбільш поширеними є такі підходи:

1. Класовий підхід: політичні партії – це найбільш активна і організована частина класу чи соціальної групи, що виражає його інтереси. Основною ознакою політичної партії, з погляду класового підходу, є її класова природа і соціально-економічна обумовленість інтересів її членів.

2. Ідеологічний підхід: трактування політичної партії як спільноти людей не тільки за соціально-економічним критерієм, але й об'єднаних за подібністю ідейних поглядів.

3. Інституціональний підхід: розуміння партії як організації, що діє в системі органів державної влади.

4. Функціональний підхід розглядає політичну партію з позицій виконуваних партією функцій.

Головна функція партій – прихід до влади, отже, і політичні партії трактуються як групи людей, що ставлять перед собою мету здобуття влади.

Американські науковці Ж. Ла Паломбара та М. Вайнер у праці «Політичні партії і політичний розвиток» наводять чотири основні критерії, які лежать в основі визначення політичної партії:

1) тривалість діяльності партійної організації. Партія – це структурно оформлена організація, яка засновується не на кілька років, а повинна пережити своїх засновників;

2) наявність стійких місцевих організацій, що підтримують зв'язки з центральним керівництвом. Наявність зв'язків з осередками на місцях відрізняє партію від парламентської групи, що існує тільки на національному рівні;

3) спрямованість керівників центральних і місцевих організацій на боротьбу за владу, а не лише намагання впливати на неї. Цей критерій дає змогу встановити різницю між політичними партіями і різними суспільно-політичними організаціями;

4) прагнення здобути підтримку народу через вибори чи якимось іншим способом. Це відрізняє партії від груп тиску, що, звичайно, не беруть участі у виборах: вони лише впливають на партії, уряд, громадську думку.

У сучасній демократії **діяльність політичних партій обмежується трьома основними рівнями суспільної системи.**

I. Перший з них – сфера суспільних відносин, у якій партії мають свої корені, з якої черпають свої сили і життєздатність. На цьому рівні партія виконує такі функції:

а) формування громадської думки щодо суспільно важливих питань. Партії фокусують увагу суспільства на важливих проблемах, пропонують можливі варіанти їх розв'язання;

б) функція політичної ідентифікації. Партії своєю ідеологією, своїми діями дають змогу окремій особі ідентифікувати свою політичну орієнтацію, визначити свої симпатії у масі різнорідних політичних цінностей;

в) артикуляція та інтеграція соціальних інтересів. Партії виявляють найбільш значимі соціальні інтереси, потреби і перетворюють їх у гасла, вимоги, програми і дії політичного характеру. Однак інтереси різних категорій населення є різнорідними, тому партії намагаються якщо не поєднати, то хоча б гармонізувати інтереси різних груп і досягти на цій основі суспільного компромісу навколо певної програми чи ідеї. Під час вирішення цієї задачі партії орієнтуються на інтереси великих соціальних прошарків, роблять корекцію стратегії, програмних установок відповідно до змін у суспільстві;

г) активізація політичної участі і мобілізація мас. Завдяки різноманітній діяльності (передвиборна агітація, пропаганда, масові акції тощо) відбувається залучення громадян до політичного життя, партії набувають досвіду участі у владних відносинах, партії надають громадянам ресурси для політичної діяльності;

д) формалізація та інституціалізація політичної участі громадян. Через партії і виборчу систему проходить заміна спонтанних, стихійних, неорганізованих форм політичних дій більш прийнятними конвенціональними формами участі.

II. Другий рівень – це рівень самої партії, де здійснюються такі функції:

а) *рекрутування нових членів партії і добір політичних лідерів*. Саме в партіях майбутні законодавці та керівники виконавчих структур демонструють свої політичні та організаційні здібності, в партії проходить і їх підготовка до відповідних посад;

б) *розробка партійної ідеології, пропаганда*.

III. Третій рівень партійної діяльності – це рівень інституціалізованої державності. Партії «втручаються» у сферу державних інститутів і виконують такі функції:

а) *участь у боротьбі за владу шляхом участі у виборах до представницьких структур*. Боротьба різних партій за владу забезпечує конкуренцію і плюралістичний характер політичного процесу;

б) *функція зв'язку у площині «суспільство – державна влада» і забезпечення легітимності політичної системи*. Партії через своїх представників у владі значною мірою забезпечують необхідний зв'язок між тими, хто здійснює політичне управління, та тими, на кого воно поширюється;

в) *участь у політичному управлінні*. Партія самостійно чи в коаліції з іншими партіями здійснює управління державою шляхом опанування державних органів влади, або якщо в опозиції – опосередковано впливає на органи, що приймають політичні рішення, контролює їх діяльність.

Зазначені функції партій характеризують загальну модель їх діяльності у системі ліберальної демократії. Але в кожній країні є певна специфіка функціонування політичних партій, їх місця і ролі в політичній системі. Обсяг і зміст політичних функцій значною мірою визначаються типом політико-правового режиму, нормами конституційного законодавства, а також характером сформованої в суспільстві партійної системи.

3. Суть і види громадських організацій та рухів, їх функції

Партії виростають із суспільних рухів і організацій. Суспільні рухи й організації утворюють те соціальне середовище, в якому діють політичні партії. Вони доповнюють дії партій або перешкоджають поширенню їх впливу на суспільство, створюють підґрунтя для перебудови наявних партій або появи нових, як-от: «Солідарність» у Польщі, Народний Рух початку 1990-х рр. – в Україні, Національний фронт – у Чехословаччині тощо.

Громадська організація – це добровільне об'єднання людей, яке має внутрішню структуру знизу вгору, фіксоване членство.

Громадський рух – це теж добровільне формування громадян, яке виникає внаслідок вільного їх бажання на основі спільності інтересів і не має фіксованого членства.

Різниця між організацією і рухом відносна. Кожна масова організація функціонує як суспільний рух. Характерною особливістю сучасних масових суспільних рухів і організацій є те, що вони зазвичай пов'язані безпосередньо з політикою або побічно впливають на якість діяльності політичних інститутів.

Дослідники масових демократичних рухів і громадських організацій виділяють такі причини їх виникнення: зростання кризових явищ у різних сферах суспільного життя; загроза війни та використання хімічної зброї; зростання загрози економічної катастрофи; необхідність захисту прав, свобод і життєвого рівня людини; подолання регіональних воєнних і міжнаціональних конфліктів; підвищення освітнього та культурного рівня різних верств населення.

Польський політолог Є. Вятр виділяє **чотири стадії, які проходить громадське формування у своєму розвитку**. На першій створюються передумови виникнення суспільного об'єднання й утворюється ініціативна група. Друга включає формування програмних документів, які віддзеркалюють об'єднані індивідуальні прагнення. Третя – це перевірка життєздатності громадського об'єднання, його відповідності потребам людей. Четверта – це затухання діяльності, коли завдання виконано або життя довело неможливість реалізації цілей.

Отже, громадські організації і рухи – це суспільні сили, які намагаються змінити наявні умови чи закріпити їх шляхом впливу на владні структури.

Найбільш масовою громадською організацією є профспілки. Діяльність профспілок регулюється спеціальним законодавством. Вони мають свої міжнародні організації, наприклад, Всесвітня федерація профспілок (ВФП). Спектр суспільно-політичних організацій доволі різноманітний – це спілки молоді, ветеранів війни, комітет солдатських матерів, спілки жінок тощо. Вони рішуче включаються у політичне життя, організують свої друковані видання, збори, мітинги.

Суспільно-політичні організації і рухи в демократичних країнах є невід'ємним компонентом політичного життя. Вони доповнюють раціональний плюралізм, посилюють ефективність багатопартійності, конкуренцію в середовищі різних політичних сил. Вони створюють системи груп тиску, під впливом яких формується державна політика.

4. Завдання, функції, права й обов'язки політичних партій

Нормативно встановлюються політичні, ідеологічні та виховні завдання і функції політичних партій. До політичних належать:

- 1) участь у формуванні й діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування;
- 2) рекрутування політичних кадрів; виховання громадян, здатних брати на себе відповідальність за справи товариства;

3) підготовка громадян до прийняття ними політичної відповідальності в державних органах;

4) сприяння здійсненню політичних прав громадян, забезпечення соціальної активності і демократичної участі громадян;

5) сприяння здійсненню громадянами політичних прав; здійснення зв'язку між суспільством і державою, тобто посередницька функція;

б) турбота про постійний живий зв'язок між народом і державними органами;

7) сприяння зміцненню зв'язків між народом та органами держави.

Важливе значення надається ідеологічній функції агітаційно-пропагандистської діяльності, спрямованої на формування громадської думки і політичної свідомості громадян. Характерно, що законодавство деяких країн визнає агітаційно-пропагандистську діяльність політичних партій у якості постійної функції, проводячи різницю між загальною і передвиборною агітацією.

Отже, визначаючи завдання і функції політичних партій, закордонне законодавство надає їм громадський характер. Таке трактування ролі та діяльності політичних партій обумовлює обсяг і характер законодавчо закріплених прав і обов'язків. Надані політичним партіям права повинні, з одного боку, забезпечити їм свободу діяльності та виконання передбачених законом суспільних завдань, а з іншого, – гарантувати існування і нормальне функціонування багато-партійної системи. Встановлюється юридична відповідальність політичних партій (а в низці країн – і їх керівників) за правопорушення, визначаються конкретний склад правопорушень і відповідні санкції.

5. Аналіз партійних прав і свобод політичних партій

Стаття 12 Закону України «Про політичні партії». Політичні партії мають право:

1) вільно провадити свою діяльність у межах, передбачених Конституцією України, цим Законом та іншими законами України;

2) брати участь у виборах Президента України, до Верховної Ради України, до інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб у порядку, встановленому відповідними законами України;

3) використовувати державні засоби масової інформації, а також засновувати власні засоби масової інформації, як передбачено відповідними законами України;

4) підтримувати міжнародні зв'язки з політичними партіями, громадськими організаціями інших держав, міжнародними і міжурядовими організаціями, засновувати (вступати між собою у) міжнародні спілки з додержанням вимог цього Закону;

5) ідейно, організаційно та матеріально підтримувати молодіжні, жіночі та інші об'єднання громадян, подавати допомогу у їх створенні.

Політичним партіям гарантується свобода опозиційної діяльності, зокрема:

– можливість викладати публічно і обстоювати свою позицію з питань державного і суспільного життя;

– брати участь в обговоренні та оприлюднювати і обґрунтовувати критичну оцінку дій і рішень органів влади, використовуючи для цього державні і недержавні засоби масової інформації в порядку, встановленому законом;

– вносити до органів державної влади України та органів місцевого самоврядування пропозиції, які обов'язкові для розгляду відповідними органами в установленому порядку.

6. Суть майнових прав політичних партій

Держава гарантує політичним партіям право на кошти та інше майно для здійснення своїх статутних завдань. Політичні партії є неприбутковими організаціями. Політичні партії для здійснення своїх статутних завдань мають право володіти, користуватися та розпоряджатися рухомим і нерухомим майном, коштами, обладнанням, транспортом, набуття яких не забороняється законами України. Політичні партії можуть орендувати (мати на іншому праві користування) необхідне рухоме та нерухоме майно. Надання матеріальної та фінансової підтримки політичним партіям здійснюється у формі:

1) внесків на підтримку партій;

2) державного фінансування статутної діяльності політичних партій у порядку, встановленому цим та іншими законами України.

Внеском на підтримку політичної партії є грошові кошти чи інше майно, переваги, пільги, послуги, позики (кредити), нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального або негрошового характеру, зокрема членські внески членів політичної партії, спонсорство третіми особами заходів чи іншої діяльності на підтримку політичної партії, товари, роботи, послуги, надані або отримані безоплатно чи на пільгових умовах (за ціною, нижчою за ринкову вартість ідентичних або подібних робіт, товарів та послуг на відповідному ринку), отримані політичною партією, її зареєстрованою в установленому порядку місцевою організацією, пов'язаною особою політичної партії чи її місцевої організації, висунутим політичною партією чи її місцевою організацією кандидатом на виборах народних депутатів України, виборах Президента України, місцевих виборах (шляхом перерахування або переказування до виборчого фонду на відповідних виборах) або надані політичній партії, зареєстрованій в установленому порядку місцевій організації політичної партії,

пов'язаній особі політичної партії чи її місцевої організації, висунутому політичною партією чи її місцевою організацією кандидату на виборах народних депутатів України, виборах Президента України, місцевих виборах (шляхом перерахування або переказування до виборчого фонду на відповідних виборах). Національне агентство з питань запобігання корупції встановлює визначення термінів «пов'язані особи», «спонсорство», «треті особи», що вживаються в цьому Законі.

Політична партія, а також місцева організація політичної партії, яка в установленому порядку набула статусу юридичної особи, зобов'язані відкрити рахунки в установах банків України, на які перераховуватимуться всі кошти у безготівковій формі, які набуватимуться політичною партією чи її місцевою організацією. Реквізити банків, в яких відкриті рахунки політичної партії та її місцевих організацій, які в установленому порядку набули статусу юридичної особи, і банківські реквізити таких рахунків оприлюднюються на офіційному вебсайті політичної партії (за наявності) та зазначаються у звіті про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру політичної партії.

Політичні партії, місцеві організації політичних партій ведуть бухгалтерську звітність у встановленому порядку, проводять щорічний внутрішній фінансовий аудит своєї діяльності, а також проходять зовнішній незалежний фінансовий аудит у випадках, передбачених цим Законом. Форма звіту політичної партії про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру затверджується Національним агентством з питань запобігання корупції з урахуванням вимог цього Закону. Звіт політичної партії про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру повинен містити інформацію про: 1) майно політичної партії, її кожної місцевої організації, яка в установленому порядку набула статус юридичної особи, вартість такого майна станом на кінець відповідного звітного кварталу. Ці відомості включають дані про об'єкти нерухомості, рухоме майно, цінні папери, нематеріальні активи, грошові кошти.

7. Урядущі та опозиційні політичні партії

Функціями опозиції є, за визначенням англійського політичного діяча лорда Болінброк, такі:

- 1) систематична критика діяльності уряду із зазначенням його помилок і недоліків;
- 2) пропозиція альтернативних варіантів вирішення виниклих проблем;
- 3) контроль за діями влади з погляду їх відповідності конституції, передвиборчим обіцянкам;
- 4) зміна діючого уряду на наступних виборах.

Усі політичні партії в парламентській системі беруть участь у виборах для того, щоб виграти. Однак з-поміж усіх учасників виборчих змагань переможцем

виходить лише одна партія або коаліція партій. Партії, які програли на виборах і не ввійшли до урядової коаліції, не беруть участі у процесі державного керівництва безпосередньо – виконують функції опозиції. Роль опозиції в парламентській системі трактується як явище тимчасове.

ЛЕКЦІЯ № 17. ПРАВОВА ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ: ФОРМУВАННЯ «ПАРТІЙНОГО ПРАВА»

- 1.** Поняття та етапи інституціоналізації політичних партій.
- 2.** Зовнішній метод регулювання правового статусу і порядку діяльності політичних партій.
- 3.** Внутрішній метод регулювання правового статусу і порядку діяльності політичних партій.
- 4.** Поняття правової інституціоналізації політичних партій.
- 5.** Теорія «кризи партійного керівництва» і її інтерпретації.
- 6.** Особливості правової інституціоналізації партій у тоталітарних державах.
- 7.** Форми правової інституціоналізації політичних партій.
- 8.** Поняття конституційного статусу політичних партій.
- 9.** Поняття парламентської діяльності політичних партій.

1. Поняття та етапи інституціоналізації політичних партій

Інституціоналізація політичних партій – це процес набуття партією політичної вагомості та сили, організаційної сталості та досвіду політичної боротьби у виборчих перегонах. Інституціоналізація політичних партій – це не тільки процес, але й певна властивість і стан. Як властивість – це ступінь матеріалізації партії в суспільній свідомості, внаслідок чого вона існує незалежно від своїх лідерів. Задля виміру інституціоналізації використовуються різноманітні показники: тривалість існування партії та її стабільність (залученість до розколів та злук), електоральна стабільність, стабільність представництва у законодавчих органах.

Найчастіше інституціоналізація політичних партій пов'язується з їх правовим регулюванням. Однак, враховуючи ту обставину, що партії є також політичним інститутом, їх інституціоналізація здійснюється також партійними нормами, наприклад, статутом політичної партії.

Проте серед науковців переважає думка про те, що інституціоналізація політичних партій є радше тільки правовою інституціоналізацією. Остання поділяється деякими авторами на конституційну та законодавчу. До першої належать положення про політичні партії, включені до конституцій, до другої – до

інших законів. Як відомо, цей процес пройшов кілька основних етапів розвитку, кожному з яких притаманні свої характерні риси.

Для першого етапу (кінець XVIII – початок XIX ст.) характерною є повна відсутність правової регламентації статусу політичних партій (порядку утворення, діяльності тощо). В основних законах немає жодних згадок про політичні партії. Уперше тенденція до правової регламентації політичних партій з'являється в період між двома світовими війнами XX ст. Причиною стало поглиблене втручання держави в життя суспільства, предмет конституційного регулювання розширився і, як наслідок, розширились межі конституційного регулювання. Партії визнавалися необхідним елементом функціонування демократичних державних інститутів. Найперше це стосувалося виборчого законодавства (у законодавстві штатів США, пізніше – в конституціях західноєвропейських держав).

Справді широких масштабів правова інституціоналізація політичних партій набула на третьому етапі розвитку світового конституційного процесу (після Другої світової війни до 80–90-х рр. XX ст.). Характерним для цього етапу є те, що під правову інституціоналізацію підпадають не лише окремі сторони діяльності політичних партій (виборче право), а й увесь комплекс відносин, пов'язаних із їх утворенням, організацією та діяльністю. Насамперед це майже повсюдне конституційне закріплення статусу політичних партій. Це стосується як демократичних, так і авторитарних держав. Різниця полягалає в тому, що в демократичних державах конституції визнали принцип політичного плюралізму, в авторитарних законодавчо закріплювалась монополія на політичну владу однієї політичної партії (комуністичної). З початком 90-х рр. XX ст. починається четвертий, сучасний етап конституційного розвитку. На цьому етапі процес правової інституціоналізації політичних партій досяг значного розвитку. З розпадом авторитарних режимів утворилось багато нових держав, було прийнято понад 100 нових конституцій, і практично всі вони закріпили основи правового статусу політичних партій, їх взаємини з державою. І це є виправдано, оскільки без діяльності політичних партій сьогодні неможливо вести мову про функціонування демократичного державного механізму.

2. Зовнішній метод регулювання правового статусу і порядку діяльності політичних партій

Зовнішній метод регулювання здійснюється за допомогою прийняття конституцій, звичайних парламентських законів і винесення судових рішень. У низці конституцій, прийнятих після Другої світової війни, містяться положення, що стосуються політичних партій. Ступінь деталізації та визначеності цих положень різний, але сама їх наявність є цілком визначеною специфічною рисою сучасного конституціоналізму.

У ст. 49 Конституції Італії 1947 р. вказано: «Усі громадяни мають право вільно об'єднуватися в партії, щоб демократичним шляхом сприяти визначенню національної політики». У консервативнішій Конституції Японії 1947 р. про політичні партії в ст. 21 сказано менш виразно: «Гарантується свобода зборів і об'єднань, а також свобода слова, друку та всіх інших форм висловлювання думок». Згідно зі ст. 21 Основного закону ФРН, партії сприяють формуванню політичної волі народу. Різні закони, що стосуються діяльності політичних партій, було прийнято в США (закони про контроль за комуністичною діяльністю 1954 р., про виборчі права 1965 і 1970 рр., про федеральні виборчі кампанії 1974 р.), хоча в Конституції США 1787 р. й 27 поправках до неї немає жодних натяків на створення й діяльність політичних партій. Однак варто зазначити, що в конституціях і виборчих законах окремих штатів є численні положення, які стосуються організації та діяльності політичних партій. До актів зовнішнього регулювання організації й діяльності політичних партій належать рішення судів, які мають права конституційного нагляду, що особливо типове для США й ФРН.

3. Внутрішній метод регулювання правового статусу і порядку діяльності політичних партій

Внутрішній метод регулювання здійснюється самими політичними партіями через їх центральні й місцеві керівні органи. Усі партії, незалежно від ступеня їх організаційного оформлення, мають певну внутрішню структуру, між різними партійними органами існують інституціалізовані відносини.

Особливим предметом регулювання в організаційно оформлених партіях є членство. Керівні органи партій – з'їзди, конференції, центральні й національні комітети тощо, – приймають програми, статuti, правила, інструкції з питань організаційної структури та партійної діяльності. Партійні норми, що видаються в такому порядку, не мають зазвичай правового характеру, і їх примусове виконання через суд неможливе. Необхідною гарантією дотримання внутрішньопартійних норм є різні засоби власне партійного примусу (виключення з числа членів, стягнення, відмова у висуванні в кандидати тощо).

4. Поняття правової інституціоналізації політичних партій

Правова інституціоналізація партій часто розглядалася не тільки як засіб сприяння політичній інституціоналізації партій, але і як механізм для вирішення інших завдань у сфері державного управління. Під час правової інституціоналізації політичних партій наявна і суб'єктивна компонента, що виражається в інтересах, які проявляються учасниками законодавчого процесу. У цьому плані партії, представники яких знаходяться при владі, неминуче намагаються забезпечити прийняття таких актів, які, з одного боку, за можливості сприяли б збереженню їх положення, а з іншого, – створювали б їм надійні правові

гарантії у разі зміни політичної ситуації. Перше виявляється в ініціюванні та підтримці спеціальних норм, що висуваються до новостворюваних партій, у встановленні вимог до чисельності партій, їх структури, друге – у створенні ряду преференцій і пільг, володіння якими пов'язано з наявністю у партії правового статусу парламентських партій.

Правова інституціоналізація партій насамперед спрямована на закріплення їх правового положення, нормативне регулювання їх діяльності. Водночас вона неминуче зачіпає і інші пов'язані з партіями інститути політичної системи (органи державної влади, непартійні громадські об'єднання тощо). Уточнення їх прав та обов'язків у відносинах з партіями сприяє вдосконаленню правових норм у різних галузях законодавства.

Найважливіше значення має вибір законодавцем тих сторін і аспектів суспільних відносин, які пов'язані з діяльністю політичних партій і підлягають правовому регулюванню. Залежно від того, які аспекти діяльності партії є предметом правового регулювання, можна робити попередній висновок про ступінь демократичності та відкритості партійної системи, про правові передумови ідеологічної та політичної багатоманітності і навіть про характер державно-правового режиму загалом.

Залежно від ступеня спільності статусних характеристик можна виділити:

Загальний статус – це статус політичної партії як громадського об'єднання. Він не залежить від поточної політичної кон'юнктури, має відносну статичність, є загальним для всіх партій незалежно від їх політичного та організаційного потенціалу, соціальної бази, політичного представництва;

Спеціальний статус – визначає правовий стан окремих категорій політичних партій, що виділяються за спеціальними юридично значимими ознаками, і виражається в додаткових правах та обов'язках, правових пільгах, пов'язаних із наявністю або відсутністю визначених законодавством юридичних фактів. Такий, наприклад, спеціальний статус парламентської партії;

Індивідуальний статус – фіксує правове становище партії з урахуванням персоніфікованих характеристик (найменування, момент створення, дані державної реєстрації, структура вищих керівних органів, чисельність членів, участь у виборах і представництво в органах влади).

Відносини держави та політичних партій здійснюються за кількома напрямками, які розпізнаються залежно від кола питань, за якими вказані відносини складаються. З-поміж них треба особливо виділити нормативне регулювання діяльності політичних партій, зовнішній і внутрішній контроль, державну підтримку їх діяльності, взаємодію держави та політичних партій. Зазначені напрями розрізняються не тільки предметом, а й правовим становищем органів державної влади та політичних партій як суб'єктів правовідносин.

5. Теорія «кризи партійного керівництва» і її інтерпретації

Багато дослідників, котрі вивчають демократії Західної Європи, часто використовують тезу про кризу партійного керівництва. Перший тип аргументів, що мають на меті підтвердити факт існування кризи партійного керівництва, можна назвати виборчими. Йдеться про переоформлення взаємних зв'язків, які складаються між партіями та електоратом. Трансформація моделі партії означає, що виборча партія перестає ефективно виконувати свої функції, а особливо мобілізаційну функцію. В такому разі послаблюється її зв'язок з електоратом, і тому він стає менш структурованим, менш послідовним у своїх політичних симпатіях. Це, очевидно, має впливати на стабільність державної влади.

Центральним аргументом стає явище зміни виборчої лояльності електорату. Зменшення рівня лояльності має свідчити про кризу стабільних партій. З'являються, однак, сумніви щодо того, чи зростання розміру змінності виборчих уподобань підтримує тезу про кризу партійного керівництва. Величина цього індексу зростає, але ця величина не є драматичною. Тим паче, в ситуації, коли в Західній Європі не існує сильних антисистемних партій. Тому складно говорити про дестабілізацію політичної системи. Одночасно зауважимо, що змінність виборчих настроїв безпосередньо стосується індивідуальних партій, але в межах того ж самого ідеологічного блоку (лівий чи правий).

6. Особливості правової інституціоналізації партій у тоталітарних державах

Американський політолог К. Джанда виокремлював такі моделі взаємодії держави та політичних партій:

Модель заборони – характерна для недемократичних режимів і полягає в забороні діяльності певних політичних партій, наприклад, опозиційних.

Модель захисту – характерна для недемократичних держав. Нею надаються законодавчі преференції для окремо взятої партії або групи партій.

Не наважуючись на формування однопартійної системи, держава все ж захищає певну партію шляхом пом'якшення щодо неї вимог закону або специфічного їх трактування. Від специфіки конституційно – правового регулювання діяльності політичних партій значною мірою залежить конфігурація партійної системи.

7. Форми правової інституціоналізації політичних партій

Інституціоналізація політичних партій відбувається у двох напрямках: конституційному і законодавчому. Для першого напрямку характерне визначення правового статусу політичних партій конституцією конкретної держави. Так, у ст. 6 Конституції Іспанії 1978 р. зазначено: «Політичні партії відповідно до принципу політичного плюралізму конкурують у формуванні і вираженні народної думки і є основним елементом політичної діяльності». Аналогічні

положення зустрічаються у конституціях ФРН, Італії, Франції, Португалії, Болгарії та ін. Спеціальні закони розвивають і конкретизують конституційні принципи. Такими є закон ФРН 1967 р., доповнений у 1969 і 1983 рр., закони Фінляндії 1969 р., США 1974 р., Франції 1988 р. та ін. Деякі закони дають визначення політичної партії. Закони про політичні партії приділяють велику увагу порядку реєстрації партій, визначенню умов, необхідних для цього, порядку створення партійних фракцій у парламентах тощо. Така детальна регламентація характеризує, наскільки глибоко партії інтегровані у політичний механізм реалізації влади.

8. Поняття конституційного статусу політичних партій

Конституція України (ч. 4 ст. 15) гарантує свободу політичної діяльності, не забороненої Конституцією і законами України. Згідно зі ст. 2 Закону України «Про політичні партії в Україні», політична партія – це зареєстроване згідно з законом добровільне об'єднання громадян – прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах. Політичні партії створюються за ініціативою громадян України, які досягли 18 років, не обмежені судом у дієздатності і не тримаються в місцях позбавлення волі. Членом політичної партії може бути лише громадянин України, який відповідно до Конституції України має право голосу на виборах. Громадянин України може перебувати одночасно лише в одній політичній партії. Порядок вступу до політичної партії, зупинення та припинення членства в ній визначається статутом політичної партії. Однак за будь-яких умов членство в політичній партії є індивідуальним і фіксованим. Не допускається створення і діяльність структурних осередків політичних партій в органах виконавчої та судової влади і виконавчих органах місцевого самоврядування, військових формуваннях, а також на державних підприємствах, у навчальних закладах та інших державних установах і організаціях. Політичні партії в Україні створюються тільки зі всеукраїнським статусом. Рішення про створення політичної партії приймається на її установчому з'їзді (конференції, зборах). Це рішення має бути підтримано підписами не менше 10 тисяч громадян України, які відповідно до Конституції України мають право голосу на виборах, зібраними не менш як у 2/3 районів не менш як 2/3 областей України, міст Києва і Севастополя та Автономної Республіки Крим. На установчому з'їзді (конференції, зборах) політичної партії затверджуються статут і програма політичної партії, обираються її керівні і контрольно-ревізійні органи.

Діяльність політичної партії може здійснюватися лише після її реєстрації Міністерством юстиції України. Діяльність незареєстрованих політичних партій

не допускається. Рішення щодо реєстрації політичної партії приймається протягом 30 днів з моменту подання всіх необхідних документів. Після реєстрації політична партія набуває статусу юридичної особи. Втручання з боку органів державної влади та органів місцевого самоврядування або їх посадових осіб у створення і внутрішню діяльність політичних партій та їх місцевих осередків забороняється, за винятком випадків, передбачених Законом. Політичні партії припиняють свою діяльність шляхом реорганізації чи ліквідації (саморозпуску) або в разі заборони її діяльності чи анулювання реєстраційного свідоцтва в порядку, встановленому законами України.

9. Поняття парламентської діяльності політичних партій

Політичні партії відіграють важливу роль у виборах до вищих і місцевих органів державної влади. У парламентах різних країн встановлено мінімальний кількісний склад депутатів від однієї партії, необхідний для утворення партійної фракції: у Бельгії партійну групу можуть утворити не менше 3 депутатів, в Австрії – не менше 5, в Італії і Франції – не менше 20, у ФРН – 25, в Україні – 14 депутатів. Подекуди існують певні особливості утворення парламентських фракцій. Колегіальні органи формуються з представників різних партій пропорційно чисельності їх фракцій. Партії, які не мають власних партійних фракцій, позбавлені можливості бути представленими в цих органах. На діяльність парламенту відчутно впливають комітети, комісії палат. У різних країнах вони формуються по-різному. Але їх партійний склад найчастіше визначається на основі пропорційного представництва офіційно визнаних парламентських фракцій. Попри непересічну важливість участі партій у роботі парламенту, головне їх завдання – здобуття урядової влади, вплив на формування і діяльність уряду.

За президентської системи правління застосовується позапарламентський спосіб формування уряду: глава держави є і главою уряду, призначає міністрів, незважаючи на розстановку сил у парламенті і без участі парламенту. Призначення уряду президентом без участі парламенту надає верхові партії президента значної ваги в управлінні державою. Зазвичай міністрами призначають членів партії, яка перемогла на президентських виборах, хоч у США цієї традиції дотримуються не завжди. Формуючи кабінет, президент віддає перевагу групам і особам, які зробили суттєвий внесок у його обрання. За розколу партії, національної кризи президент може залучити до свого кабінету представників опозиційної фракції або партії.

За парламентської системи правління глава держави не завжди є виборною особою (у деяких країнах – монарх), він позбавлений права призначати міністрів на свій розсуд, а тільки осіб, які мають підтримку більшості депутатів парламенту, і мусить звільнити їх, як тільки вони втратять цю підтримку. На

практиці це означає, що глава держави призначає міністрами представників партії або партій, що мають більшість місць у парламенті (часто лише більшість у нижній палаті парламенту). Залежно від співвідношення і розстановки партійних сил у парламенті формуються різні типи урядів – однопартійний, коаліційний (водночас у парламенті можуть виникати центристські, право- чи лівоцентристські коаліції). Інколи виконавчу владу здійснюють «уряд меншості» або «службовий уряд» (утворений на позапартійній основі), які теж спираються на підтримку парламентської більшості, до якої належать не представлені в уряді партійні фракції.

Парламентська партія – це політична партія, яка (за умови пропорційної або змішаної виборчої системи) брала участь у виборах до вищого законодавчого органу країни і пододала встановлений законодавством показник відсотка виборців, що проголосували за партійний список кандидатів у члени вищого законодавчого органу. В Україні парламентською партією стає тоді, коли за результатами загальнонаціональних виборів вона долає встановлений законодавством 5 %-вий поріг відданих за неї голосів виборців.

ЛЕКЦІЯ № 18. ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ ТА ЇХ ВЗАЄМОДІЯ З ІНСТИТУТАМИ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ

1. Парламентські фракції.
2. Поняття імперативного та вільного депутатського мандата.
3. Поняття політичних і неполітичних громадських об'єднань.
4. Участь політичних партій у міжнародних організаціях.

1. Парламентські фракції

Партійні об'єднання депутатів найчастіше називаються партійними фракціями, але можуть називатися й по-іншому. Якщо у ФРН використовується класичне найменування – фракція, то у Франції, Італії та інших країнах партійні фракції прийнято називати парламентськими групами. У Великій Британії вони офіційно називаються парламентськими партіями. В Австрії, Польщі, Хорватії – партійними клубами. Іноді застосовуються дві назви, наприклад, партійна фракція і депутатська група. Термінологічної тотожності в цих двох поняттях немає: партійна фракція складається з депутатів, які обиралися за списками однієї партії й представляють цю партію в парламенті, а депутатська група є, наприклад, об'єднанням депутатів, що утворилося вже після виборів, скажімо, з безпартійних депутатів або депутатів, які вийшли з партійних фракцій.

Порядок утворення партійних фракцій доволі докладно визначається регламентами палат. У деяких випадках порядок і спосіб утворення фракцій дуже прості й нічим не обмежуються. Наприклад, у Нідерландах один депутат може оголосити себе фракцією, якщо яку-небудь партію представляє в палаті він один. В інших країнах можуть бути формальні вимоги до утворення фракції. Наприклад, відповідно до вимог бундестагу ФРН необхідно, щоб фракція включала тільки депутатів, які є членами однієї партії, фракція повинна налічувати не менше 6 % усього складу бундестагу, тобто не менше 25 депутатів. Регламенти інших парламентів також закріплюють ці питання. Депутати, об'єднавшись, можуть назвати себе якоюсь фракцією або представниками партії. Деякі фракції можуть приєднувати до себе так званих «гостей» – депутатів, які солідарні з цією партією. Думка цих гостей іноді враховується у вирішенні деяких питань, а іноді – ні. У мінімум, необхідний для утворення фракції, вони не включаються. Вони доповнюють фракції вже після її утворення.

Фракції беруть участь у формуванні керівних органів палат. Комісії та комітети палат утворюються зазвичай на основі пропорційного представництва від фракцій, і більші фракції мають більше представництво в комісіях і комітетах. Фракції дуже впливають на роботу парламенту. Вони вносять питання до порядку денного, беруть участь у спорах і дебатах. У деяких парламентах (наприклад, у Нідерландах) голосування проходить у фракціях, тобто під час голосування встає керівник фракції й повідомляє, «за» чи «проти» фракція. Тому питання вирішується здебільшого заздалегідь, а голосування у фракціях має практично формальний характер.

Фракції використовують свій вплив, контролюючи діяльність уряду. Якщо фракція має абсолютну більшість у парламенті, то вона й створює Уряд, якщо чисельність замала, то фракції об'єднуються й утворюють коаліційний уряд. У низці країн парламентські фракції фактично є керівним ядром і реальним керівництвом тієї або іншої партії. Лідер парламентської фракції – це одночасно лідер всієї партії. Він визначає політику партії й представляє її в парламенті. Друга за чисельністю фракція є офіційною опозицією. Фракції мають керівництво. Керівництво може бути ідеологічним і процедурним.

Лідер партії завжди є загальним керівником фракції, але низка фракцій має також процедурних керівників. В англосаксонських країнах вони називаються «батоги» (*whips*). Вони наглядають за порядком голосування, за тим, щоб члени фракції правильно голосували, не спізнювалися на голосування, ведуть підрахунок голосів, сповіщають про робочі моменти своїх членів тощо. Вони підпорядковуються такому фактичному лідеру й допомагають йому. Керівним органом фракції зазвичай є загальні збори депутатської групи. Вони можуть називатися по-різному: «конференція», «збори». В Америці застосовується термін «кокус». На цих зборах виробляються загальні напрями діяльності фракції,

вирішуються організаційні питання, питання про те, як голосувати за конкретним законопроектом. Потім ці рішення неухильно виконуються. У низці країн роботою фракції керує (координує) спеціальний орган. У ФРН це «виконавчий комітет» фракції, у Франції – «бюро», у Швеції – «довірча рада», що є керівним органом фракції. У більшості західних країн партійна дисципліна всередині фракцій дуже сувора. Якщо депутат її не дотримується, він виключається з фракції.

Варто зазначити, що є дві моделі відносин парламентаріїв усередині фракції – британська й американська. Британська модель передбачає дуже жорстку дисципліну й підпорядкування депутатів партійним рішенням. Американська модель – це значна свобода депутатів і слабка партійна дисципліна, хоча там теж є так звані «батого». Ці системи склалися історично. Британська (канадська, австралійська та ін.) специфіка пояснюється тим, що за такої системи парламент фактично підлеглий уряду й відіграє роль законодавчого органу при кабінеті. У США Конгрес – це дуже сильний самостійний орган, і конгресмени відчують себе впливовими політиками. Природно, члени однієї партії узгоджують свої позиції, але партійною дисципліною вони зв'язані не дуже жорстко.

2. Поняття імперативного та вільного депутатського мандата

Принцип вільного депутатського мандата прямо не закріплюється в Конституції України, але він впливає із загального принципу парламентаризму, який отримав визнання в ст. 75 Конституції України. До того ж Конституція України не передбачає складників ознаки імперативного мандата, як-от накази виборців та відкликання народного депутата України виборцями. Цей принцип має велике значення та обумовлює характер мандата народного депутата України.

Конституції «радянського» періоду закріплювали імперативний характер депутатського мандата, що обґрунтовувався на основі положень доктрини народного суверенітету, сформульованої Жан-Жаком Руссо у XVIII ст. Доктрина Ж.-Ж. Руссо базується на ідеї неподільності і непередставництва народного суверенітету: представляти можна не сам суверенітет, а лише владу.

Конституції демократичних держав здебільшого закріплюють принцип вільного депутатського мандата. Суть цього принципу полягає в тому, що парламентарій є представником усього народу (нації), ніхто не може відкликати його або давати обов'язкові накази. До основних положень вільного депутатського мандата, зокрема, належать:

1) мандат є загальним (тобто хоча депутати і можуть обиратися по виборчих округах, вони представляють усю націю);

2) мандат – не імперативний, а факультативний (його здійснення вільне від примусу, депутат не зобов'язаний робити щось конкретне, зокрема брати

участь у парламентських засіданнях, не зобов'язаний враховувати думку своїх виборців);

3) мандат не підлягає відкликанню;

4) мандат за його здійснення не потребує схвалення дій мандатарія (презумпція відповідності волі депутатів волі народу не підлягає запереченню).

3. Поняття політичних і неполітичних громадських об'єднань

Після партій найпоширенішою формою політичної участі в політичному, економічному житті є громадські організації, рухи, спілки та асоціації. Громадські об'єднання функціонують у певній атмосфері, яка формується суспільством. Ця атмосфера стимулює або гальмує розвиток громадських об'єднань.

Громадсько-політичні організації – це об'єднання громадян, які виникають за їх ініціативою для реалізації довгострокових цілей, упорядковують суспільне життя, мають статут і характеризуються чіткою структурою. За видами діяльності громадські організації поділяються на такі групи (за В. Бебиком):

- професійні; економічні (спілки підприємців, кооператорів, селян та ін.);
- конфесійні (православні, католицькі, мусульманські та ін.);
- культурологічні (товариства української, російської, європейської мов та ін.); просвітницькі (товариство «Просвіта»);
- спортивні, туристичні, тверезості, здоров'я тощо; наукові, науково-технічні (спілки викладачів, науковців, інженерів, спеціалізовані академії наук);
- оборонні (ТСОУ, аероклуби, мотоклуби);
- національні (товариства російської, єврейської, польської культури та ін.);
- екологічні («Зелений світ» та ін.).

Уся розмаїтість форм громадських об'єднань може бути інтерпретована через поняття «групи інтересів». Групами інтересів називають добровільні об'єднання людей із формальною структурою, у яких особисті вимоги поєднуються з матеріальною, духовною суспільною вигодою і які виражають себе всередині своєї організації або через співробітництво і впливи контактують з іншими групами та політичними інститутами. Групи інтересів функціонують як політичні організації тільки в тому разі, коли мають суто політичні завдання або реалізують свої інтереси політичними методами. Функції організацій:

- 1) представництво й захист групових інтересів;
- 2) суспільної активізації;
- 3) формування громадської думки;
- 4) підбір і підготовка кадрів;
- 5) виховна;
- 6) інформаційна.

Громадсько-політичні рухи відрізняються від громадських організацій зазвичай відсутністю фіксованого членства, хоча це не є головною характерною

ознакою. Громадсько-політичні рухи виникають як форми об'єднання громадян, що протидіють тоталітаризму й монополю панівним партіям. З часом вони дезінтегрують, втрачають свій вплив, водночас створюючи умови для формування багатопартійної системи. Громадсько-політичні рухи можна класифікувати так:

- а) політичні (антифашистські, антирасові чи національної дискримінації);
- б) соціальні (проти безробіття, за безкоштовну освіту, охорону здоров'я);
- в) нові (антивоєнні, екологічні, феміністичні, тендерні).

До класифікації політичних рухів можна застосувати типологію, яку запропонував американський політолог Е. Гідденс:

- 1) трансформаційні – спрямовані на радикальні зміни в суспільстві;
- 2) реформаційні – пов'язані з певними перетвореннями лише деяких аспектів суспільного життя;
- 3) рухи порятунку – звільнення людей від шляхів, які розцінюються як гріховні;
- 4) альтернативні – спрямовані на досягнення часткових індивідуальних змін.

Більшість політологів розрізняють в Україні кілька груп різнотипових громадських об'єднань:

1. За спонукальними мотивами виникнення:

- а) соціально усвідомлені (спілки ветеранів, студентської молоді);
- б) ціннісно орієнтовані (товариство «Просвіта», спілка «Чорнобиль»);
- в) традиціоналістичні (релігійні).

2. Залежно від цілей:

- а) соціальні;
- б) політичні;
- в) культурні.

3. За характером діяльності:

- а) пізнавальні;
- б) творчі;
- в) опозиційні;
- г) спонукальні;
- г) національні.

4. За сферою поширення:

- а) міжнародні;
- б) загальноукраїнські;
- в) міжрегіональні;
- г) регіональні;
- г) місцеві.

Отже, громадсько-політичні організації і рухи є: однією з форм реалізації самоврядування та суспільних зв'язків; індикатором демократичності політичної

системи й режиму; відображенням рівня політичної свідомості й культури; засобом упорядкування суспільно-політичного життя; особливою формою реалізації суспільних інтересів.

4. Участь політичних партій у міжнародних організаціях

Однією з найстаріших у світі міжнародних партійних організацій з тих, що діють нині, без сумніву, є «Соціалістичний інтернаціонал» (Соцінтерн), датою заснування якого вважається 20 липня 1889 р. Оскільки в Україні практично від самого початку виникнення політичних партій серед прихильників соціалізму не було єдності, то на членство в Соцінтерні претендувало одразу декілька партій.

Певного успіху вдалось досягти Соціал-демократичній партії України (з 1996 р. – Соціал-демократична партія України (об'єднана)). Делегація партії брала участь у двох Конгресах Соцінтерну – в 1992 та 1996 рр., а в 1994 р. партія стала членом Комітету у справах Центральної та Східної Європи Соціалістичного Інтернаціоналу. Цікавим є той факт, що на XV з'їзді партії, що відбувся в червні 2000 р., було ухвалено рішення про вступ до Соцінтерну, проте до сьогодні партія вважається лише консультативним членом, так і не отримавши статусу повноправного члена організації.

Тривалий час про свою приналежність до Інтернаціоналу заявляла Соціалістична партія України (СПУ). Проте насправді з 2006 р. СПУ була лише асоційованим членом організації, а рішенням Ради Соцінтерну, що відбулася 1–2 липня 2011 р., СПУ опинилась серед партій, які було виключено з лав організації за невідповідність дій цих партій основоположним принципам та цінностям Інтернаціоналу. Водночас СПУ входить до Форуму соціалістів країн СНД – організації, що об'єднує соціал-демократичні та соціалістичні партії на пострадянському просторі.

Окрім СПУ, до Форуму соціалістів країн СНД входить також партія «Об'єднані ліві і селяни». У грудні 2010 р. делегація цієї партії взяла участь у Третньому Конгресі Партії європейських лівих.

Впливовим сьогодні партійним об'єднанням у Європі є Європейська народна партія, що була заснована в 1976 р. Вона об'єднує окремі національні християнсько-демократичні та консервативні партії і нині включає 72 партії з 39 країн. Закономірно, що членство в цій організації видається привабливим для популярних українських партій. Українські політичні партії, як-от Батьківщина, Рух та Удар мають статус спостерігача в Європейській народній партії. У Європейській народній партії також є своя молодіжна організація – Молодь Європейської народної партії, з 1998 р. її повноправними членами є Батьківщина молода, Демократичний альянс та Молодий народний рух. Із травня 2013 р.

Європейська партія України стала повноправним членом (з правом голосу) міжнародного об'єднання ліберальних політичних партій Європи, що включає 50 партій з різних країн – Альянсу лібералів та демократів Європи. 2 грудня 2002 р. Християнсько-Демократичний Союз став повноправним членом Центристського демократичного інтернаціоналу (ЦДІ) – міжнародного об'єднання політичних партій та організацій на основі принципів християнського гуманізму. Перепоною для участі і співробітництва українських партій з іншими європейськими партіями є імідж української політичної системи як незрілої, не сформованої остаточно, політична платформа якої часто нечітко сформована, а ідеологічне спрямування невизначене.

ЛЕКЦІЯ № 19. ВИБОРЧА СИСТЕМА

1. Поняття виборчої системи.
2. Види мажоритарної системи та її недоліки.
3. Поняття системи пропорційного представництва політичних партій та її негативні риси.
4. Виборче право: поняття, основні принципи.
5. Види цензів. Виборча кампанія.
6. Суть «австралійського бюлетеня».
7. Форми та шляхи висування кандидатів.
8. Поняття передвиборної агітації.

1. Поняття виборчої системи

Поняття «виборча система» вживається у двох аспектах: у широкому розумінні – це впорядковані суспільні відносини, що становлять порядок виборів органів публічної влади. У вузькому розумінні – це спосіб розподілу депутатських мандатів між кандидатами залежно від результатів голосування виборців або інших уповноважених осіб. Виборча система – сукупність правил і законів, що забезпечують певний тип організації влади, участь суспільства у формуванні державних представницьких, законодавчих, судових і виконавчих органів.

Нині у світі існує понад 150 різновидів виборчих систем. Головною ознакою, що відрізняє одну виборчу систему від іншої є, порядок визначення результатів виборів. Якщо взяти цю ознаку за критерій класифікації виборчих систем, то можна виділити такі основні типи: мажоритарну, пропорційну та змішану.

2. Види мажоритарної системи та її недоліки

В основі мажоритарної виборчої системи лежить принцип більшості, який означає те, що перемагає той кандидат, який набрав найбільше голосів. Мажоритарна виборча система існує в трьох різновидах:

1) мажоритарна система абсолютної більшості – для обрання кандидата вимагає зібрати більше половини голосів виборців, тобто діє формула $50 \% + 1$ голос;

2) мажоритарна система відносної більшості – обраним вважається кандидат, який отримав найбільшу кількість голосів виборців;

3) мажоритарна система кваліфікованої більшості – обраним вважається кандидат або список кандидатів, який отримав певну, кваліфіковану більшість голосів виборців.

Головними недоліками пропорційної системи є втрата безпосереднього зв'язку виборців з кандидатами у депутати і вже обраними за партійними списками депутатами. Контроль за діяльністю депутата здійснює у цьому випадку безпосередньо політична партія, але частіше не в інтересах народу, а переважно у власних, партійних. До того ж застосування пропорційної виборчої системи з закритими списками в Україні стимулювало політичну корупцію, купівлю-продаж місць у прохідних частинах списку. На виборах до обласних та районних рад це призвело до порушення конституційного принципу рівного представництва громад відповідних територій у представницьких органах влади.

3. Поняття системи пропорційного представництва політичних партій та її негативні риси

Система пропорційного представництва ґрунтується на пропорційній відповідності між кількістю завойованих голосів та кількістю отриманих мандатів. За пропорційної системи депутатські мандати розподіляються між партіями пропорційно кількості голосів виборців, зібраних кожною з них у межах виборчого округу. Розрізняють такі види пропорційної системи:

- 1) з жорсткими списками;
- 2) з преференціями;
- 3) з напівжорсткими списками.

1. У разі застосування жорстких списків виборець безпосередньо голосує за список партії, що він обирає.

2. У разі застосування системи преференцій виборець не просто голосує за списки партії, що обирає, а й робить помітку навпроти номера того кандидата в кандидатському списку від партії, якому він віддає свій голос.

3. Напівжорсткі списки – коли мандат обов'язково одержує кандидат, який очолює партійний список, а розподіл інших мандатів, що їх одержала партія,

здійснюється залежно від кількості голосів, які одержав кандидат. Її серйозний недолік, на наш погляд, у тому, що вона не дає змоги враховувати інтереси більшості виборців. Тут кандидат у народні депутати може бути обраний і абсолютною меншістю, а це вже суперечить основоположному принципу демократії: в суспільстві проводиться політика більшості, яка і враховує інтереси та потреби меншості.

Мажоритарна система кваліфікованої більшості передбачає, що обраним вважається той кандидат (або список кандидатів), який отримав кваліфіковану більшість голосів виборців. Вона встановлюється законодавством і зазвичай завжди перевищує абсолютну більшість. Її позитивний фактор – можливість якнайповніше виявити волю усіх виборців або їх кваліфікованої більшості. Недолік цієї системи – внаслідок низької активності виборців під час голосування вона стає нерезультативною: вибори можуть не відбутись через низьку явку виборців на виборчі дільниці.

4. Виборче право: поняття, основні принципи

Термін «виборче право» – це сукупність правових норм, якими регулюються вибори у конкретній країні (право одержання голосу участі у виборах, оскарження результатів і порушень на виборах). У суб'єктивному сенсі виборче право складається з активного і пасивного. Активне виборче право (право голосу) – це право громадянина (підданого) стати активним учасником державно-правових відносин, які виникають під час проведення виборів, референдумів, під час реалізації права відкликання депутатів у тих країнах, де відкликання передбачено.

Під принципами виборчого права варто розуміти основоположні ідеї, які концентрують у собі соціально-політичні умови виборів і виступають як загальнообов'язкові безперечні нормативні вимоги. Принципи виборчого права закладені у природі суспільного устрою будь-якої держави і виконують функцію загальнонормативного орієнтира. Офіційно вони закріплюються зазвичай у конституціях відповідних держав і виборчих законах.

5. Види цензів. Виборча кампанія

Виборчий ценз (лат. *census* від *censeo* – «роблю перепис, опис») – встановлені в конституції або законах умови, що обмежують коло осіб, які мають право брати участь у виборах. Ценз буває майновий, віковий, статевий, релігійний тощо.

Виборчі цензи – сукупність умов, відповідність яким є підставою для допуску громадян до участі у виборах. Види виборчих цензів: необхідність володіти встановленим мінімумом власності (майновий ценз), вимога певного

мінімального рівня письменності або освіченості (ценз письменності та освітній ценз), вимога певний час проживати у цій країні чи навіть у цій місцевості (ценз осілості), певний визначений строк мати громадянство цієї країни (ценз громадянства). Розрізняють виборчі цензи права обирати і права бути обраним. Так, особа, яка бажає бути обраною, зазвичай повинна відповідати більш жорстким умовам, ніж та, що голосує. Сучасне значення терміна може позначати будь-які обмежуючі умови, а саме:

1. Виборчий ценз – встановлена законом умова, що обмежує допущення особи до здійснення певних політичних прав або умову, необхідну для внесення підприємства в певний список, реєстр; нагляд або цензура за змістом друкованої продукції та діяльністю ЗМІ.

2. Ценз статі – законодавче обмеження виборчого права (активного чи пасивного) за ознакою статі, а саме відмова у виборчому праві жінкам.

3. Віковий ценз – вікове обмеження на зайняття певної посади, вид діяльності або ж статистичний перепис.

4. Майновий ценз (англ. *property qualification*) – обмеження в правах людей, майно (або дохід) яких менший деякої певної величини.

Сьогодні у багатьох країнах застосовуються цензи:

- вікові (доволі часто);
- соціальні (неучасть у виборах військовослужбовців дійсної служби в Туреччині, перів у Великій Британії, злісних банкрутів в Італії, Франції та ін.);
- політичні (неучасть у виборах колишніх членів компартії в Індонезії);
- осілості (Німеччина, Бельгія, Нідерланди, Австрія, Швеція та ін.).

Традиційно відбувається поділ виборчих цензів на три групи: технічні, охоронні та дискримінаційні. Технічні цензи є умовами, що виведуть з числа виборців тих осіб, які не можуть «адекватно» голосувати, тобто вони дають змогу впорядкувати процедуру і підсумки виборів. До таких обмежень належать віковий ценз, осілість, громадянство, дієздатність, судимість (знаходження в місцях позбавлення волі), освіта, мовний ценз, релігійний та ін.

Найбільше розбіжностей виникає під час визначення віку, з якого людині необхідно надавати виборче право.

Ценз громадянства означає, що виборчі права як різновид політичних прав надаються тільки громадянам держави.

Ценз осілості позначає необхідність проживання на території держави протягом визначеного терміну для отримання виборчого права. Цей термін може варіюватися від декількох місяців (6 у Франції, 3 у Японії та ін.) до декількох років (США: кандидат у президенти повинен проживати на території країни не менше 14 років).

Технічний ценз судимості передбачає, що особи, які знаходяться в місцях позбавлення волі, а також мають судимість, не беруть участь у виборах. Так,

у більшості штатів США колишні ув'язнені протягом кількох років після відбуття покарання не беруть участь у виборах.

Релігійний ценз вимагає, щоб носій виборчого права сповідував певну релігію. Ця вимога – відносна рідкість і зазвичай поширюється на пасивне виборче право. Зокрема, в Ірані бути обраним може тільки мусульманин. Розглянутий ценз деякою мірою має дискримінаційну спрямованість.

Охоронні цензи є умовами, які виведуть з числа виборців тих осіб, голос яких не бажаний державі, які можуть «негативно» проголосувати. До таких обмежень належать посадовий ценз (ценз роду занять), судимість за злочини проти держави, банкрутство та ін.

Наступним цензом є ценз несумісності. Полягає він у тому, що не підлягає обранню особа, яка обіймає певну посаду або займається певною діяльністю. Наприклад, згідно з французьким виборчим кодексом, не можна одночасно бути депутатом і сенатором. Цей ценз дуже схожий з охоронним цензом (ценз занять), але має дещо іншу мету.

6. Суть «австралійського бюлетеня»

Система єдиного перехідного голосу була створена з метою зменшення змарнованих голосів виборців, щоб прибрати між виборцем і депутатом посередників у вигляді партій, а також для точнішого відтворення різноманітних інтересів населення в представницьких органах влади. Суть її полягає в тому, що виборець обирає не одного кандидата, а визначає свої преференції в багатомандатному окрузі. Маючи один голос і єдиний бюлетень, виборець позначає цифрами, починаючи з одиниці, свої уподобання. Під час визначення переможців відбувається передавання голосів. Якщо для того, щоб отримати мандат, прохідному кандидату вистачає перших голосів, зайві бюлетені з іншими цифрами переходять до інших кандидатів, які не добрали квоту, в порядку, визначеному самим виборцем. Перехід голосів відбувається доти, поки не будуть розподілені всі мандати в окрузі. Цей особливий вид виборчої системи називається квотно-преференційним голосуванням. Виборець може визначати свій власний набір уподобань, незалежний від партійного розподілу.

Система єдиного перехідного голосу (*single transferable vote*) була запропонована в середині XIX ст. незалежно один від одного англійцем Томасом Геєром (*Thomas Hare*) і датським математиком Карлом Андре (*Carl Andrae*). У 1896 р. вона була використана у Тасманії місцевим генеральним прокурором Ендрю Кларком, тому в Австралії її називають також виборчою системою Геєра–Кларка (*Hare–Clark proportional system*). Ця схема здобуває все більше поширення в сучасних демократіях. Основним недоліком процедури голосування за системою єдиного перехідного голосу є її складність.

7. Форми та шляхи висування кандидатів

Зі світової практики відомі чотири способи висування кандидатів:

- самовисування;
- висування групами виборців;
- висування політичними партіями або іншими об'єднаннями громадян;
- праймериз (первинні вибори: висування здійснюється в такому ж порядку, що й самі вибори).

Виборче законодавство України встановлює, що суб'єктами права висування кандидатів є громадяни України. Це право реалізується шляхом:

- 1) самовисування;
- 2) висування політичними партіями, виборчими блоками партій та через місцеві організації партій (блоків).

Строки висування – різні в різних видах виборів. Так, на виборах народних депутатів України висування кандидатів розпочинається за 119 днів і закінчується за 90 днів до дня виборів, на виборах Президента України відповідно за 119 і 95 днів, а на місцевих виборах – за 70 і 40 днів. Реєстрація кандидатів здійснюється: на виборах народних депутатів України та виборах Президента України – Центральною виборчою комісією, а на місцевих виборах – відповідною територіальною виборчою комісією. Повертається грошова застава лише тим партіям, що подолали загороджувальний бар'єр і взяли участь у розподілі депутатських мандатів.

8. Поняття передвиборної агітації

Передвиборна агітація – це здійснення будь-якої діяльності з метою спонукання виборців голосувати за або не голосувати за певного суб'єкта виборчого процесу. Право вести передвиборну агітацію мають місцеві організації партій, кандидати у депутати від яких зареєстровані в багатомандатному виборчому окрузі, а також кандидати у депутати в одномандатному, одномандатному мажоритарному виборчому окрузі, кандидати на посаду сільського, селищного, міського голови, зареєстровані відповідною територіальною виборчою комісією для участі у місцевих виборах (далі – суб'єкти агітації). Передвиборна агітація може здійснюватися:

- 1) шляхом проведення зборів, зустрічей з виборцями, мітингів, демонстрацій, процесій, публічних дебатів, дискусій та інших масових заходів;
- 2) шляхом розповсюдження друкованих агітаційних матеріалів;
- 3) через засоби масової інформації;
- 4) в інших формах, що не суперечать Конституції та законам України. Кандидат може розпочинати проведення передвиборної агітації наступного дня після його реєстрації Центральною виборчою комісією.

Передвиборна агітація закінчується о 24 годині останньої п'ятниці перед днем виборів. Передвиборна агітація у період виборчого процесу поза встановленими строками забороняється. Участь у передвиборній агітації забороняється:

1) іноземцям, особам, які мають подвійне громадянство, та особам без громадянства;

2) органам державної влади, органам місцевого самоврядування, правоохоронним органам і судам;

3) у робочий час посадовим та службовим особам органів державної влади, місцевого самоврядування, крім випадків, коли відповідна посадова чи службова особа є кандидатом у депутати чи кандидатом на посаду сільського, селищного, міського голови;

4) командирам військових частин та їх заступникам;

5) членам виборчих комісій протягом строку повноважень відповідних виборчих комісій.

ЛЕКЦІЯ № 20. ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ ТА ВИБОРЧИЙ ПРОЦЕС

1. Суть електоральної функції політичної партії.

2. Громадські об'єднання та виборчий процес.

3. Національні меншини та виборчий процес.

4. Поняття партійного списку.

5. Поняття виборчої коаліції.

6. Форми контролю політичних партій за виборчим процесом.

7. Утворення парламентських фракцій та порядок їх діяльності.

8. Поняття сучасного парламентського права.

1. Суть електоральної функції політичної партії

Функція електоральна, або боротьба за проведення виборчої кампанії. Організація політичної боротьби, спрямування її в цивілізоване русло: рекрутування нових прихильників; стимулювання ентузіазму виборців, акцентуючи на численності партії та важливості її мети; інформування виборців про політичні питання, які вирішує партія, про особисту гідність вождів і недоліки суперників; відбір кандидатів на певну посаду.

2. Громадські об'єднання та виборчий процес

Під час місцевих виборів громадські організації повинні мати право контролювати виборчий процес, адже дуже часто вони для того і створюються, щоб

розвивати якусь суспільну галузь. Новий Закон про місцеві вибори абсолютно не розширює повноважень чи можливостей впливу громадських організацій на перебіг виборчого процесу. Вони, як і за попереднім законодавством, не мають права висувати своїх кандидатів в місцеві ради. Відповідно до законодавства, громадські організації мають право делегувати спостерігачів для контролю за виборчим процесом. Проте інші норми закону, наприклад, процедура оскарження рішення комісії, абсолютно нівелюють вплив таких спостерігачів на кінцеве рішення комісії.

3. Національні меншини та виборчий процес

Більшість експертів схиляються до думки, що врахування інтересів меншин та забезпечення їх прав у виборчому процесі має відбуватися «під час формування меж виборчих округів» з огляду на місця компактного проживання національних меншин. Необхідно запроваджувати більш ефективні механізми імплементації та розвитку положень українського законодавства щодо забезпечення представництва меншин. Зокрема, одномандатні виборчі округи мають утворюватися так, щоб місця компактного проживання національних меншин охоплювалися одним виборчим округом, а не кількома.

4. Поняття партійного списку

Відкриті (вільні, пільгові) списки – така форма партійних списків, що надає право виборцям виражати своє ставлення до кожного з кандидатів, занесених у конкретний партійний список. Для цього в виборчому бюлетені вони вказують, кого з кандидатів від певної партії хотіли б бачити обраним у першу чергу, кого в другу тощо. Всі голоси, подані за кандидатів будь-якої партії, додаються, так, ніби вони були подані за партійними списками. Далі відбувається розподіл місць між партіями, але відповідно до кількості голосів, отриманих кожним із кандидатів. Відкриті списки – це не лише публікація списків, це фактично голосування за конкретного кандидата в цьому списку, і хто більше набирає, той піднімається в цьому рейтингу вище, тому конфігурація може змінитися кардинально, порівняно з тим, що на старті зареєструвала політична партія.

Відкриті списки – це можливість змінити порядок кандидатів у списку, запропонованому політичною партією. Тобто це зміна рейтингу через голосування за окремого кандидата у списку партії. Виборець голосує не за партію, а за кандидата від партії. Загальний результат партії буде залежати від кількості голосів, які в сукупності набрали кандидати.

У закритих списках пропорційної виборчої системи виборці можуть підтримати чи не підтримати весь список кандидатів. У разі закритих списків виборці не впливають на порядок кандидатів – він формується з'їздом партії.

5. Поняття виборчої коаліції

Партійна коаліція – форма співпраці між політичними партіями, які, спираючись на наявні можливості та умови, об'єднуються задля реалізації поставленої мети. Партії, що утворюють коаліцію, зазвичай відрізняються якими-небудь програмними установками, але водночас поділяють загальні програмні цілі. Політичну коаліцію утворюють політичні партії, а її різновид – парламентську коаліцію – фракції та окремі групи в парламенті.

За кількістю учасників партійні коаліції поділяються на двопартійні та багатопартійні.

Залежно від розміру партій, які формують партійну коаліцію, вони поділяються на коаліції великих партій, малих партій і середніх партій.

Залежно від мети формування коаліції вони поділяються на виборчі (варіант: передвиборчі, електоральні), парламентські та урядові коаліції. Учасники коаліції прагнуть зібрати більшу кількість голосів виборців, ніж коли вони збирають їх окремо. У зв'язку з цим виборчі коаліції поділяються на адитивні, субадитивні, суперадитивні.

Адитивна – тип виборчої коаліції, за якої політичні партії, що входять до її складу, отримують підтримку виборців, яка дорівнює сумі підтримки кожного учасника коаліції окремо. Коаліції, що отримують меншу сумарну підтримку, називаються субадитивними, а ті коаліції, які отримують більш сумарну підтримку, називаються суперадитивними. Виборчі коаліції в Україні почасти називаються блоками.

6. Форми контролю політичних партій за виборчим процесом

Політичні партії та блоки відповідно до частини вісімнадцятої статті 39 Закону здійснюють громадський контроль за процесом складання загальних списків виборців. Порядок утворення окружних та дільничних виборчих комісій визначений статтями 27–29 Закону України «Про вибори народних депутатів України».

Цим порядком передбачено, що підбір кандидатур персонального складу цих комісій повинні здійснювати саме політичні партії, які в поточному складі Верховної Ради України мали свої партійні фракції (фракції блоків) та інші партії (блоки) – суб'єкти виборчого процесу. Центральний керівний орган партії (керівний орган блоку) подає на паперових носіях список осіб від партії (блоку) – членів цієї партії (партій, що входять до блоку) або безпартійних, не більше однієї кандидатури до однієї комісії, для включення їх до складу відповідних окружних виборчих комісій.

Під час етапів виборчого процесу, як-от голосування, підрахунок голосів виборців та встановлення підсумків голосування, встановлення результатів

виборів депутатів, політичні партії, офіційні спостерігачі від партій (блоків) мають право спостерігати за всіма виборчими процедурами, забезпечуючи їх законність і легітимність.

7. Утворення парламентських фракцій та порядок їх діяльності

Народні депутати можуть добровільно об'єднуватися на партійній основі у депутатські фракції та на позапартійній основі у депутатські групи (у Верховній Раді України не створюються у зв'язку з переходом на пропорційну виборчу систему). Депутатські групи, сформовані на основі партійної належності депутатів, називаються депутатськими фракціями. До складу депутатської фракції можуть входити й позапартійні депутати, які підтримують програмні документи відповідної партії. Депутатські групи, сформовані на позапартійній основі, об'єднують депутатів, які поділяють однакові або схожі погляди з питань державного і соціально-економічного розвитку.

Відповідно до Регламенту Верховної Ради зареєстровані депутатські групи (фракції) користуються правами: на пропорційне (з огляду на кількість їх членів) представництво в усіх органах Верховної Ради України та офіційних парламентських делегаціях; на виступ свого представника з усіх питань порядку денного на парламентських засіданнях; депутатська група (фракція), з ініціативи якої розглядається питання, має право на виступ свого представника після припинення обговорення на засіданнях Верховної Ради та її органів. У формуванні депутатських груп (фракцій) мають бути дотримані певні загальні вимоги, а саме:

- а) чисельність групи (фракції) не може бути меншою від 15 депутатів;
- б) депутатські групи не можуть формуватися для захисту приватних, комерційних, місцевих, професійних чи релігійних інтересів;
- в) депутат не може входити до складу більш як однієї зареєстрованої депутатської групи (фракції). Голова Верховної Ради України і його заступники не входять до складу жодної депутатської групи (фракції);
- г) назва депутатської фракції має збігатися з назвою відповідної партії.

У разі, коли депутатська фракція об'єднує депутатів з кількох партій, її назва повинна містити назви всіх цих партій. Депутатські групи (фракції) реєструються в Апараті Верховної Ради. Депутатські фракції формуються на першій сесії Верховної Ради нового скликання до розгляду питань про обрання Голови Верховної Ради та створення парламентських органів. Якщо цього не відбулося, головуєчий на пленарному засіданні оголошує перерву для їх формування.

Депутатські фракції формуються на партійній основі народними депутатами, обраними за списком політичних партій (виборчих блоків політичних партій), які за результатами виборів отримали депутатські мандати. Водночас

одна політична партія (виборчий блок політичних партій) має право сформувати у Верховній Раді лише одну депутатську фракцію.

8. Поняття сучасного парламентського права

Парламентське право регулює організаційні, процесуальні відносини. Якщо для конституційного права загалом характерні методи, засновані на владно-імперативних засадах, то для парламентського – насамперед на засадах координації і узгодження. Статус парламентського права в системі національного права до кінця чітко не визначений. Можна визначити парламентське право як структурний елемент конституційного права, а саме як інститут підгалузі системи організації державної влади. А відтак, якщо не виходити за межі загальновизнаних поглядів на структуру конституційного права як сукупність інститутів, цілком допустимо визначити парламентське право як підінститут інституту системи державної влади, а це суттєво обмежує його роль у системі правового регулювання суспільних відносин і не вписується в площину політико-правової організації, за якої парламент відіграє головну роль.

ЛЕКЦІЯ № 21. ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ ТА ЇХ ФІНАНСОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

1. Політичні фінанси партій – шлях до прозорості.
2. Конституційні положення про регулювання фінансової діяльності партій.
3. Види джерел, з яких формуються кошти партій. Вступні та членські внески.
4. Фінансування політичних партій країн Європи та США.
5. Державне фінансування партій в Україні.
6. Приватне фінансування партій.

1. Політичні фінанси партій – шлях до прозорості

Створення передумов для прозорості політичних фінансів. Для констатації проходження цього базового рівня було б достатньо, щоб усі партії виконали прості і формальні вимоги нового законодавства:

1) внесли зміни у свої статuti, визначивши в них джерела матеріальної та фінансової підтримки, порядок здійснення витрат і внутрішньопартійного фінансового контролю, а також проведення зовнішнього незалежного фінансового аудиту;

2) відкрили рахунки в установах банків України, на які перераховуватимуться всі кошти у безготівковій формі, які отримуватиме партія чи її місцева організація, що набула статусу юридичної особи. Без виконання цих елементарних вимог Закону не може бути й мови про прозорість політичних фінансів.

Ситуація із імплементацією нового законодавства про фінансування партій, а також забезпеченням прозорості політичних фінансів, поступово поліпшується. Проте швидкість і якість імплементації зазначеного законодавства є нерівномірною (в одних випадках маємо доволі пристойні результати, а в інших – ганебні). Наразі варто говорити про те, що «світло в кінці тунелю» все ж таки є, але до прозорості політичних фінансів нам ще дуже-дуже далеко.

2. Конституційні положення про регулювання фінансової діяльності партій **Закон України «Про політичні партії в Україні». Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2001. № 23. Ст. 118**

Стаття 17. Фінансова звітність політичної партії. Політичні партії, місцеві організації політичних партій ведуть бухгалтерську звітність у встановленому порядку, проводять щорічний внутрішній фінансовий аудит своєї діяльності, а також проходять зовнішній незалежний фінансовий аудит у випадках, передбачених цим Законом. Щорічний внутрішній фінансовий аудит діяльності політичної партії, її місцевої організації, яка у встановленому законом порядку набула статусу юридичної особи, здійснюється органом (посадовою особою) відповідної політичної партії, місцевої організації політичної партії, уповноваженим здійснювати внутрішньопартійний фінансовий контроль (аудит) за надходженнями та витратами політичної партії (місцевої організації партії).

Політична партія, яка була суб'єктом виборчого процесу на виборах Президента України, виборах народних депутатів України або брала участь у чергових чи позачергових місцевих виборах, а також політична партія, яка отримує державне фінансування, зобов'язані пройти зовнішній незалежний фінансовий аудит звітності про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру в рік, наступний за роком проведення таких виборів чи отримання державного фінансування. Політичні партії, місцеві організації політичних партій зобов'язані надавати аудиторській фірмі, що проводить їх зовнішній незалежний фінансовий аудит, інформацію (документи), необхідну для проведення такого аудиту. Політична партія має право укладати договір на проведення аудиту з тією самою аудиторською фірмою не більш як три роки поспіль.

Політична партія щоквартально, не пізніше ніж на сороковий день після закінчення звітного кварталу, зобов'язана подати до Національного агентства з питань запобігання корупції у паперовій формі (за підписом керівника політичної партії, засвідченим печаткою політичної партії), а також на електронному носії звіт політичної партії про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру за відповідний квартал, а також оприлюднює такий звіт на своєму офіційному вебсайті (за наявності) у цей самий строк.

3. Види джерел, з яких формуються кошти партій.

Вступні та членські внески

У всій Європі, і в Україні зокрема, прийнята практика так званих масових партій. Відповідно цей тип політичних партій передбачає фіксоване членство – людина стає членом партії за певною процедурою: пише заяву, отримує партійний квиток тощо. Тут поширена практика членських внесків. Але такий тип фінансування не може забезпечити навіть на мінімальному рівні життєдіяльність партії. Тому існує спонсорство, залучення коштів (як офіційно, так і неофіційно) для діяльності. Тому членські внески є лише одним із формальних елементів функціонування партії. Членські внески сьогодні необов'язкові, це ретроградна модель фінансування політичних сил.

У Європі переходять на бюджетне чи державне фінансування партій і підходять до скасування процедури благодійних внесків. До того ж у законодавстві існує поняття непрямого фінансування політичних партій. Тут закон передбачає два типи: податкова знижка на 15 %, яку мають політпартії, і друге – розміщення у ЗМІ під час виборів певних інформаційних повідомлень кандидатів чи політичних партій. Закон передбачає лише дві форми, все інше є прямим фінансуванням, де кошти перераховуються на рахунок певної партії.

4. Фінансування політичних партій країн Європи та США

Політичні партії у переважній більшості країн Європи та США фінансуються з таких джерел: вступні й членські внески, підприємницька діяльність партії (якщо таке дозволено законодавством), державне фінансування (якщо передбачено законодавством), пожертви, приватне фінансування. Діяльність як парламентських, так і великих позапарламентських партій, пов'язана з виборами, участю в акціях, зустрічах у регіонах.

Історично першими джерелами самофінансування політичних партій були членські внески та підприємницька діяльність. Вперше державне фінансування політичних партій запрацювало у ФРН, і вже потім у 60-х рр. воно було введено у Франції, Австрії, Швеції, Фінляндії, Данії й у 70-х рр. – в Італії, Норвегії. У деяких країнах політичні партії можуть отримати фінансову допомогу від держави, здобувши субсидії для партійної преси (Швеція), дослідницьких інститутів, що створюються партіями (Нідерланди), молодіжних партійних організацій (Австрія, Нідерланди, ФРН, Швеція). У США членські внески, пожертви, продаж книг, сувенірної продукції, організація зустрічей – ось завдяки чому живуть партії.

5. Державне фінансування партій в Україні

Стаття 17-1. Форми державного фінансування політичних партій.

Завдяки коштам державного бюджету:

1) фінансується статутна діяльність політичних партій, не пов'язана з їхньою участю у виборах народних депутатів України, виборах Президента України і місцевих виборах, зокрема оплата праці працівників статутних органів політичної партії, її місцевих організацій в порядку, передбаченому законодавством;

2) відшкодовуються витрати політичних партій, пов'язані з фінансуванням їхньої передвиборної агітації під час чергових та позачергових виборів народних депутатів України. У разі поділу державного бюджету на загальний та спеціальний фонди витрати, передбачені частиною першою цієї статті, провадяться із загального фонду державного бюджету.

Стаття 17-2. Щорічний обсяг державного фінансування статутної діяльності політичних партій. Щорічний обсяг державного фінансування статутної діяльності політичних партій, які відповідно до цього Закону мають право на таке фінансування, становить дві сотих розміру мінімальної заробітної плати, встановленої на 1 січня року, що передує року виділення коштів державного бюджету, помноженого на загальну кількість виборців, які взяли участь у голосуванні у загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі на останніх чергових або позачергових виборах народних депутатів України.

Стаття 17-3. Підстави та порядок отримання політичною партією права на державне фінансування її статутної діяльності. Політична партія має право на отримання державного фінансування її статутної діяльності, якщо на останніх чергових або позачергових виборах народних депутатів України її виборчий список кандидатів у народні депутати України у загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі отримав не менше 2 % голосів виборців від загальної кількості голосів виборців, поданих за всі виборчі списки кандидатів у народні депутати України у загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі.

Для отримання коштів з державного бюджету, що виділяються на державне фінансування статутної діяльності політичної партії, політична партія зобов'язана відкрити окремий рахунок у національній валюті України в установі банку України. Кошти, отримані політичною партією з державного бюджету на фінансування її статутної діяльності, зараховуються виключно на такий окремий рахунок. Зарахування на такий рахунок інших коштів, окрім коштів державного бюджету, виділені на фінансування статутної діяльності партії, забороняється. Рішення про надання політичній партії державного фінансування її статутної діяльності або про відмову у наданні такого фінансування приймається відповідно до цього Закону Національним агентством з питань

запобігання корупції на підставі результатів останніх чергових або позачергових виборів народних депутатів України у загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі у п'ятиденний строк з дня офіційного оприлюднення результатів виборів народних депутатів України за умови подання керівником або іншою уповноваженою особою партії довідки установи банку України про відкриття окремого рахунку партії в національній валюті України.

Головним розпорядником коштів для відшкодування політичним партіям витрат, пов'язаних із фінансуванням їхньої передвиборної агітації, є Центральна виборча комісія. Для отримання відшкодування витрат, пов'язаних з фінансуванням своєї передвиборної агітації, політична партія зобов'язана відкрити окремий рахунок у національній валюті України в установі банку України. Кошти для відшкодування політичній партії витрат, пов'язаних із фінансуванням її передвиборної агітації, на підставі відповідного рішення Центральної виборчої комісії перераховуються Центральною виборчою комісією на спеціально відкритий рахунок відповідної політичної партії не пізніше як на тридцятий день з дня набуття чинності законом про Державний бюджет України, у якому передбачаються кошти на відшкодування політичним партіям витрат, пов'язаних із фінансуванням їхньої передвиборної агітації.

6. Приватне фінансування партій

Оскільки приватне фінансування, зокрема пожертви, створює можливості для впливу та корупції, мають застосовуватися такі правила:

- 1) заборона пожертв від державних підприємств, підприємств, що знаходяться під державним контролем, фірм, що виробляють товари чи надають послуги для публічного адміністративного сектору;
- 2) заборона пожертв від компаній, розташованих в офшорних зонах;
- 3) суворі обмеження на пожертви від юридичних осіб;
- 4) законодавча межа максимальної суми пожертв;
- 5) заборона пожертв від релігійних інституцій.

Забороняються пожертви від іноземних держав чи підприємств. Але це не має перешкоджати фінансовим пожертвам від громадян, які перебувають за кордоном. Має гарантуватися прозорість приватного фінансування кожної партії. Для досягнення цього партія повинна щороку оприлюднювати річний фінансовий звіт за попередній рік, що має містити список усіх пожертв, окрім членських внесків.

ЛЕКЦІЯ № 22. ФОРМИ Й СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ

1. Форми державного фінансування.
2. Варіанти прямого державного фінансування статутної діяльності політичних партій у Європі.
3. Механізм фінансового контролю. Державні органи, що здійснюють контроль за фінансуванням політичних партій в Україні.
4. Форми юридичної відповідальності політичних партій за порушення положень про фінансові джерела в Україні.

1. Форми державного фінансування

Завдяки коштам Державного бюджету України фінансується статутна діяльність політичних партій, не пов'язана з їх участю у виборах до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, а також відшкодовуються витрати політичних партій, зокрема й тих, що входили до виборчих блоків політичних партій, пов'язані з фінансуванням їх передвиборної агітації під час чергових та позачергових виборів народних депутатів України. У разі поділу Державного бюджету України на загальний і спеціальний фонди витрати здійснюються із загального фонду Державного бюджету України. Щорічний обсяг фінансування статутної діяльності політичних партій (партій, що входили до виборчих блоків політичних партій) із Державного бюджету України становить 0,01 обсягу мінімальної заробітної плати, встановленого на 1 січня року, що передує року виділення коштів, помноженого на кількість громадян, внесених до списку виборців на останніх чергових виборах народних депутатів України. Кошти, виділені з Державного бюджету України на фінансування статутної діяльності політичних партій, Міністерство юстиції України розподіляє між політичними партіями, зокрема і тими, які входили до складу виборчих блоків політичних партій, пропорційно до кількості голосів виборців, поданих за списками кандидатів у депутати від таких політичних партій та виборчих блоків політичних партій відповідно до інформації про офіційні результати виборів, яка надається Міністерству юстиції України Центральною виборчою комісією.

Політичні партії отримують право на фінансування державою їх статутної діяльності з дня набуття повноважень Верховною Радою України відповідного скликання. Право на державне фінансування статутної діяльності політичних партій припиняється у день набуття повноважень Верховною Радою України нового скликання, якщо тільки такі політичні партії не здобули це право повторно. Міністерство юстиції України забезпечує щоквартальне перерахування коштів, виділених із Державного бюджету України на фінансування статутної діяльності політичних партій, на рахунки відповідних політичних партій. Ці

кошти перераховуються авансом на початку кожного кварталу. Державний контроль за використанням політичними партіями коштів, виділених із Державного бюджету України на фінансування їх статутної діяльності, здійснює Рахункова палата, Головне контрольно-ревізійне управління України.

2. Варіанти прямого державного фінансування статутної діяльності політичних партій у Європі

Варіанти прямого державного фінансування статутної діяльності політичних партій у Європі:

1) фінансуються тільки політичні партії, представлені в парламенті, а субсидії розподіляються між ними пропорційно до числа отриманих мандатів;

2) державні субсидії розподіляються з урахуванням кількості отриманих на виборах голосів, так державне фінансування одержують ті партії, які або подолали необхідний прохідний бар'єр, або отримали необхідну згідно з чинними в країні нормами кількість голосів;

3) державні субсидії на поточну діяльність політичних партій, представлених у парламенті, розподіляються пропорційно як до чисельності мандатів, отриманих партіями, так і до кількості отриманих голосів;

4) фінансується статутна діяльність усіх політичних партій, що взяли участь у виборах, незалежно від посади у парламенті.

3. Механізм фінансового контролю. Державні органи, що здійснюють контроль за фінансуванням політичних партій в Україні

Стаття 19. Заходи, які можуть вживатися до політичних партій. У разі порушення політичними партіями Конституції України, цього та інших законів України до них можуть бути вжиті такі заходи:

1) попередження про недопущення незаконної діяльності;

2) заборона політичної партії.

Зупинення або припинення державного фінансування статутної діяльності політичної партії у порядку, встановленому цим Законом, не може бути підставою для застосування заходів, передбачених частиною першою цієї статті. Заборона діяльності політичної партії тягне за собою припинення діяльності політичної партії, розпуск її керівних органів, обласних, міських, районних організацій і первинних осередків та інших структурних утворень, передбачених статутом партії, припинення членства в політичній партії, а також прийняття центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державної реєстрації (легалізації) об'єднань громадян, інших громадських формувань, та його територіальними органами рішень про припинення політичної партії та її структурних утворень відповідно.

4. Форми юридичної відповідальності політичних партій за порушення положень про фінансові джерела в Україні

У разі, якщо в рішенні суду про заборону діяльності політичної партії не призначена комісія (ліквідаційна комісія) з припинення політичної партії, її структурних утворень, які мають статус юридичної особи, в рішенні про припинення політичної партії, її структурних утворень визначається як голова комісії з припинення (ліквідаційної комісії) політичної партії, її структурних утворень керівник органу управління або особа, яка згідно з відомостями, внесеними до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань, має право вчиняти юридичні дії від імені юридичної особи без довіреності, якщо інше не встановлено рішенням суду.

Стаття 23. Припинення діяльності політичної партії. Політичні партії припиняють свою діяльність шляхом реорганізації чи ліквідації (саморозпуску), або в разі заборони їх діяльності чи анулювання реєстрації в порядку, встановленому цим та іншими законами України.

ЛЕКЦІЯ № 23. РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ІДЕОЛОГІЧНИХ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ОСНОВ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ

1. Регламентация ідеології і програм політичних партій.
2. Поняття політичного та ідеологічного плюралізму.
3. Поняття статусу політичних партій.
4. Поняття символіки партії.
5. Поняття вільного та добровільного членства у політичних партіях України.
6. Європейська конвенція про захист прав людини й основних свобод.

1. Регламентация ідеології і програм політичних партій

Основними функціями політичної ідеології є: оволодіння суспільною свідомістю, впровадження в неї власних критеріїв оцінки минулого, сьогодення і майбутнього, створення позитивного образу в очах громадської думки пропонує нею цілей і завдань політичного розвитку. Водночас політична ідеологія покликана не стільки поширювати, пропагувати свої цілі та ідеали, скільки добиватися цілеспрямованих дій громадян на виконання поставлених нею завдань.

З погляду політичних функцій, ідеологія прагне згуртувати, інтегрувати суспільство або на основі інтересів якої-небудь певної соціальної (національної,

релігійної тощо) групи, або для досягнення цілей, які не спираються на конкретні верстви населення (наприклад, ідеологія анархізму, фашизму). Відмінності між різними типами ідеологічного обґрунтування політики стосуються організації економічної та інших сфер суспільного життя, місця і ролі держави в суспільстві, взаємодії особи, суспільства і держави, шляхів і засобів суспільних перетворень.

Відповідно до цього виділяють **3 основні політичні ідеології**: лібералізм, консерватизм, соціал-демократія. Але жодна ідеологія в демократичному суспільстві не повинна бути державною, примусовою, офіційною, тобто виключається ідеологічний монополізм. Надмірна ідеологізація політики робить її нездідною визначати і вирішувати суспільно важливі питання, породжує тоталітарні режими зі всіма наслідками, що з цього випливають, кожна ідеологія відносно конкретної особи, громадянина дійсно не повинна мати обов'язкового або примусового характеру.

2. Поняття політичного та ідеологічного плюралізму

Плюралізм політичний (від лат. *pluras* – «множинний») – принцип влаштування й функціонування політичної системи, що передбачає різноманіття й вільне змагання політичних ідей, поглядів, концепцій, партій та ін. інститутів, наявність у суспільстві легально активної опозиції, різних політичних суб'єктів (акторів) і їх конкурентну боротьбу за владу в межах закону. Стимулюючи різноманіття політичного життя, політичний плюралізм покликаний сприяти задоволенню різноманітних потреб людей, наростанню багатства ідей і форм політичної організації, підвищенню ймовірності знаходження оптимальних політичних рішень, укладів життя й шляхів суспільного розвитку.

Політичний плюралізм слугує недопущенню узурпації та монополізації влади якою-небудь одною особою, групою або партією, використання її в інтересах вузької групи осіб. Найважливіша вимога плюралізму – створення в політиці й суспільстві різноманітних стримань і противаг, що зрівнюють вплив найбільш потужних політичних сил і дають змогу контролювати владу. Політичний плюралізм базується на наявності в переважній більшості громадян, що є представниками їх партій та інших організацій консенсусу, згоди у сфері основних політичних цінностей – загальної зацікавленості в збереженні й зміцненні держави, визнанні демократичних правил гри, що включають чесне суперництво в боротьбі за владу, терпимість до опозиції, повагу до закону, рішень більшості, прав людини, а також автономії та права меншості на власну думку і його вільне відстоювання в межах закону, відмова від антиконституційного використання сили для вирішення спірних питань тощо.

Політичний плюралізм – це визнання множинності соціальних інтересів і способів їх вираження в політиці. Політичний плюралізм спрямований на

відшукання міри оптимального сполучення в політиці та суспільстві різноманіття і єдності, децентралізації й централізму, автономії та об'єднання, волі й відповідальності, конкуренції й солідарності. Найважливіша умова його конструктивного використання – збереження політичної стабільності, контрольованість різноманіття, процесу дозволу конфліктів.

3. Поняття статусу політичних партій

Регулювання правового статусу політичних партій, громадських об'єднань має два рівні – конституційний і поточний. До першого належить Конституція України, до другого – Закони України про політичні партії в Україні, про вибори народних депутатів України, про вибори Президента України, про Центральну виборчу комісію, про вибори депутатів Верховної ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів, про банки і банківську діяльність, про державну контрольно-ревізійну службу в Україні тощо.

Водночас партії мають свій статут, який визначає передусім норми внутрішньопартійної демократії. У партійному статуті регламентується назва політичної партії, перелік статутних органів, порядок їх утворення, їх повноваження та терміни цих повноважень, порядок вступу до політичної партії, зупинення та призупинення членства в ній, права та обов'язки членів політичної партії, порядок створення, загальну структуру та повноваження обласних, міських, районних організацій політичної партії та її первинних осередків, порядок внесення змін та доповнень до статуту та програми політичної партії, порядок скликання та проведення партійних з'їздів, джерела матеріальних, зокрема фінансових надходжень та порядок здійснення витрат політичної партії, використання її коштів та іншого майна, що залишилося після її ліквідації (само-розпуску) та ін. Партійний статут ухвалюється на установчому з'їзді політичної партії. Політичні партії в Україні створюються і діють тільки зі всеукраїнським статусом. Завдяки цьому вони стають важливим чинником політичної інтеграції суспільства.

4. Поняття символіки партії

Стаття 9. Закону України «Про політичні партії в Україні». Найменування та символіка політичної партії. Найменування політичної партії, її символіка не повинні збігатися з найменуванням чи символікою іншої (зарєєстрованої) політичної партії. Забороняється буквально відтворення у символіці політичної партії державних символів України, використання символів іноземних держав. У символіці політичної партії не може використовуватися символіка комуністичного, націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів. Політична партія може мати партійну символіку, до якої належать

партійний гімн, прапор, розпізнавальний знак, девіз. Символіка політичної партії затверджується уповноваженим статутним органом політичної партії у порядку, визначеному її статутом. Рішення про затвердження символіки має містити: вид символіки (партійний гімн, прапор, розпізнавальний знак, девіз), її зображення та опис.

Опис символіки повинен містити інформацію про кольори, масштаби та пропорції елементів символіки. Зображення символіки повинно містити повне або скорочене найменування політичної партії і не може відтворювати:

– державні символи України; інші офіційні символи чи знаки, що використовуються державними органами, органами влади Автономної Республіки Крим та органами місцевого самоврядування;

– державні та інші нагороди, печатки та інші відмітні знаки зазначених органів; державні герби, прапори або офіційні назви інших держав;

– ім'я або зображення фізичної особи без письмової згоди такої особи або її спадкоємців, засвідченої в установленому законом порядку, якщо інше не передбачено законом;

– інші символи та знаки, використання яких обмежено законом.

Символіка політичної партії має бути відмінною від зображення вже зареєстрованої символіки інших політичних партій та підлягає державній реєстрації в порядку, визначеному Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань».

5. Поняття вільного та добровільного членства у політичних партіях України

Стаття 6. Закону України. Членами політичних партій не можуть бути:

- 1) судді;
- 2) прокурори;
- 3) поліцейські;
- 4) співробітники Служби безпеки України;
- 5) військовослужбовці;
- 6) працівники органів доходів і зборів;
- 7) персонал Державної кримінально-виконавчої служби України;
- 8) працівники Національного антикорупційного бюро України;
- 9) державні службовці у випадках, передбачених Законом України «Про державну службу»;
- 10) члени Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг.

Громадянин України має право в будь-який час зупинити чи припинити своє членство в політичній партії шляхом подання заяви до відповідних статутних органів політичної партії. Членство в політичній партії зупиняється чи припиняється з дня подання такої заяви та не потребує додаткових рішень. Обов'язковою умовою фіксації членства в політичній партії є наявність заяви громадянина України, поданої до статутного органу політичної партії, про бажання стати членом цієї партії. Форма фіксації членства в політичній партії визначається статутом політичної партії.

6. Європейська конвенція про захист прав людини й основних свобод

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод прийнята відповідно до Загальної декларації прав людини з метою додержання країнами-підписантами (учасниками Ради Європи) та забезпечення на своїй території прав та основоположних свобод людини. Конвенція була відкрита для підписання 4 листопада 1950 р., набула чинності 3 вересня 1953 р. Вона запровадила судовий механізм захисту визнаних міжнародним правом загальних стандартів політичних, економічних, соціальних і культурних прав та свобод людини в країнах-членах Ради Європи. Витрати на роботу суду фінансуються з внесків країн-членів Ради Європи. Звернутися до Європейського суду з прав людини можна тоді, коли вичерпані всі засоби національного правового захисту прав людини. Скарга повинна подаватися мовою національного судочинства, до неї обов'язково додаються рішення всіх судових інстанцій. Термін розгляду справи – у середньому 3–5 років.

Україна, ставши 9 листопада 1995 р. членом Ради Європи, взяла на себе зобов'язання дотримуватися положень названої конвенції. 23 квітня 1998 р. кабінет міністрів України ухвалив постанову «Про уповноваженого у справах дотримання конвенції 1950 р. «Про захист прав і основних свобод людини»».

У листопаді 1998 р. Європейський суд з прав людини та Європейська комісія з прав людини були об'єднані в новий постійно діючий орган – Європейський суд. До його складу увійшов представник України, який бере участь у засіданнях вищої палати суду під час розгляду справ за позовами українських громадян. Конвенція набула чинності для України 11 вересня 1997 р. МЗС України затвердило офіційний переклад 27 січня 2006 р.

РОЗДІЛ II

ІНСТРУКТИВНО-МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ ДО ПРОВЕДЕННЯ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 1

Історія і теорія політичних партій

Професійна орієнтація студентів: ознайомлення з предметом, історією політичних партій.

Студент повинен:

вміти – аналізувати поняття партійного апарату, соціальну базу партій, головні теорії, якими керуються партії у своїй діяльності;

розуміти – процес виникнення перших політичних партій у Стародавньому Римі, Англії, середньовічній Франції, США та теорій партій;

знати – провідні погляди європейських науковців на трактування поняття «партія».

Методичні вказівки

Засвоєння цієї теми допоможе студенту набути знання з таких питань: співвідношення політичних партій та представницької демократії; місце політичних партій у політичній системі суспільства; походження політичних партій і особливості їх розвитку; підходи до визначення політичних партій.

Основні поняття: партії внутрішнього та зовнішнього походження, генетична модель походження партій, бар'єри розвитку (репрезентації) партій, протопартії, псевдопартії, критерії партій, політична партія, державна партія, електоральна партія, вузьке і широке визначення партії.

Питання для обговорення

1. Предмет і структура політичних партій.
2. Партогенез в Україні.
3. Виникнення політичних партій.
4. Ознаки, цілі і функції політичних партій.

Рекомендовані джерела інформації

1. Базовкін Є. Шляхи становлення, форми прояву багатопартійності. *Політика і час*. 1991. № 10.
2. Литвин В. Партія як форма політичної організації суспільства. *Політика і час*. 1992. № 1.
3. Павловський М. Роль політичних партій у суспільстві. Конфлікти та консенсус. *Стратегія розвитку суспільства. Україна і світ. Економіка. Політологія. Соціологія*. Київ. 2001.

4. Піча В. М., Стеблич Б. А. Політичні партії у політичній системі суспільства: навч. посіб. Львів. 1994.

5. Тізенгаузен фон В. Партії: що вони собою являють і для чого вони потрібні. *Складаві демократії* / за матеріалами радіостанції «Німецька хвиля». Київ. 1993.

6. Шведа Ю. Аренд Лійпхарт про партії та партійні системи. *Студії політологічного центру «Гене́за»*. 1995. № 5.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 2

Етапи історичного розвитку партій

Професійна орієнтація студентів: вивчення взаємозв'язку історії та теорії політичних партій.

Студент повинен:

вміти – з'ясувати соціально-історичні передумови виникнення політичних партій;

розуміти – особливості виникнення і формування американських політичних партій та появу партій у постколоніальних країнах;

знати – суть теорії «кризи партій».

Методичні вказівки

Засвоєння цієї теми допоможе студенту набути знання з таких питань: взаємозв'язок історії та теорії політичних партій; соціально-історичні передумови виникнення політичних партій; схема визначення етапів історичного розвитку партій; особливості виникнення і формування американських політичних партій та партій у постколоніальних країнах; теорія «кризи партій».

Основні поняття: партії як аристократичні угруповання, партії як політичні клуби, масові партії, теорія «кризи партій».

Питання для обговорення

1. Соціально-історичні причини виникнення політичних партій.
2. Характерні ознаки аристократичних партій.
3. Особливості партій як політичних клубів.
4. Загальна характеристика розвитку партій знаті у Великій Британії.
5. Загальна характеристика партій-клубів континентальної Європи.
6. Особливості формування політичних партій у США.
7. Етапи розвитку та особливості масових політичних партій.
8. Загальна характеристика розвитку масових політичних партій у Європі.

9. Загальна характеристика розвитку політичних партій у постколоніальних країнах.

10. Суть теорії «кризи партій».

Рекомендовані джерела інформації

1. Мигранян А. История теории демократии: Лекции по политологии. Таллин. 1991.

2. Відкрите суспільство та його вороги. Т. 1–2 / пер. з англ. О. Коваленка. Київ: Основи, 1994. 444 с.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 3

Етапи становлення теорії політичних партій і партійних систем

Професійна орієнтація студентів: вивчення етапів зародження теорії політичних партій.

Студент повинен:

вміти – аналізувати трактування політичних партій у романо-германських політико-правових ученнях;

розуміти – етапи формування сучасної теорії політичних партій та партійних систем;

знати – шляхи формування класичної теорії політичних партій.

Методичні вказівки

Засвоєння цієї теми допоможе студенту набути знання з таких питань: зародження теорії політичних партій; трактування політичних партій в англо-американській політичній традиції; про формування концепції партій у романо-германських політико-правових ученнях; формування класичної теорії політичних партій; формування сучасної теорії політичних партій та партійних систем.

Основні поняття: реальні та особисті партії, справжні (несправжні) партії, органологічна конструкція партій, великі та дрібні партії, форма теорії політичних партій, галузь застосування теорії політичних партій, проєкт Джанди, залізний закон олігархії.

Питання для обговорення

1. Загальна характеристика становлення політичних партій в англійській політичній філософії XVI–XVIII ст.

2. Особливості сприйняття політичних партій в американській політичній традиції.

3. Проблеми партій у вченні французьких революційних демократів XVII–XVIII ст.

4. Класифікація політичних партій Й. Блунчлі та А. де Токвілем.
5. М. Дюверже та Дж. Сарторі – засновники сучасної теорії політичних партій і партійних систем.
6. Формування та основні положення теорії партійних систем.
7. М. Острогорський про «партійні машини».
8. Соціологія політичних партій Р. Міхельса.
9. М. Вебер про роль лідера в становленні партійного типу.
10. Проєкт Джанди.

Рекомендовані джерела інформації

1. Зародження сучасної західної політології та розвиток української політичної думки. Вступ до політології / за заг. ред. В. Й. Скиби. Київ. 1998.
2. Ковальчук В. Теоретико-методологічні засади вивчення політичних партій. *Студії політологічного центру «Генега»*. 1995, № 2.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 4

Елементи політичної партії

Професійна орієнтація студентів: вивчення елементів політичних партій.

Студент повинен:

вміти – з'ясувати місце партій у політичному спектрі та в системі влади; визначати соціальну базу політичних партій; орієнтуватися у партійних програмах та партійному керівництві;

розуміти – способи організації політичних партій; фактори участі та стимули партійної діяльності; чинники, які роблять партію незалежною і демократичною;

знати – партійні стратегії і тактики; суть інституалізації та легітимації політичних партій.

Методичні вказівки

Засвоєння цієї теми допоможе студенту набути знання з таких питань: з яких елементів складаються політичні партії; способи організації партій; фактори участі та стимули партійної діяльності; те, що робить партію незалежною і демократичною; місце партій у політичному спектрі та в системі влади; соціальна база політичних партій; партійні програми та партійне лідерство; партійна стратегія і тактика; інституалізація та легітимація партій.

Основні поняття: елементи (індикатори) політичної партії, організаційна структура, формальна організаційна структура партії, клієнтела, тривалість існування партій, організаційна інкапсуляція, централізація влади, закрита (відкрита) модель партії, організаційна політика, американські (європейські) політичні

партії, демократична партія, внутрішньопартійна демократія, залізний закон олігархії, залученість, членство в партії, коефіцієнт членства, стимули партійної діяльності, раціонально-ефективна модель партії, партійно-демократична модель, криволінійна невідповідність, узгодженість, згуртованість, фракційність, автономія, пряме (непряме) членство в партії, панівна коаліція, проблемна орієнтація партій, структурні (неструктурні) соціальні проблеми, ліво-права шкала політичних цінностей, проблемно-орієнтовані (структурні) партії, теорія «нової політики», політичний спектр, класовість, класові партії, соціально-економічні розколи, соціальна єдність партії, теорія «замороження» партійної системи, соціальна база партії, партійна програма, стратегія і тактика, центр (фокус) звернення партій, рівень прагнень (аспірації) партій, партії принципу, партії виборчого успіху, електоральний успіх партій, електоральна і політична ефективність партій, місце в системі влади, урядущі та опозиційні партії, урядовий статус партії, інституціоналізація політичних партій, правова інституціоналізація політичних партій, легітимація політичних партій.

Питання для обговорення

1. Елементи політичних партій за К. Джандою та М. Дюверже.
2. Організаційна структура європейських політичних партій. Особливості організаційної будови американських партій.
3. Критерії визначення рівня залученості партії. Дослідження рівня членства в партіях і їх результати.
4. Узгодженість партії, її складники; фактори, що впливають на згуртованість партії.
5. Типи фракційності; фактори, що її обумовлюють.
6. Фактори, що обмежують автономію партій.
7. Панівна коаліція і автономність партій.
8. Особливості проблемної орієнтації політичних партій на сучасному етапі. Суть теорії «нової політики».
9. Фактори, що визначають соціальну базу партій.
10. Види стратегій. Типи виборчих стратегій партій.
11. Класифікація партій за їх місцем у системі влади.
12. Місце і роль опозиційних партій у здійсненні політичного керівництва.

Рекомендовані джерела інформації

1. Литвин В. Партія як форма політичної організації суспільства. *Політика і час*. 1992. № 1.
2. Оксак О. Платформи політичних партій: зміст та критерії порівняльного аналізу. *Нова Політика*. 2000. № 2.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 5

Функції політичних партій

Професійна орієнтація студентів: вивчення функцій політичних партій, їх типології.

Студент повинен:

вміти – порівнювати та характеризувати функції партій у недемократичних та постколоніальних державах;

розуміти – суть функцій формування політичних цілей та завдань, функції артикуляції та інтеграції соціальних інтересів, функції політичної ідентифікації та функції мобілізації мас; суть виборчої функції;

знати – партійні стратегії і тактики; суть інституціоналізації та легітимації політичних партій, роль функції зв'язку та керівництва політичної партії.

Методичні вказівки

Засвоєння цієї теми допоможе студенту набути знання з таких питань: функції партій і їх типологія; функція формування політичних цілей та завдань; функція артикуляції та інтеграції соціальних інтересів; функція політичної ідентифікації; функція мобілізації мас; виборча функція; функція зв'язку та керівництва; функції партій у недемократичних та постколоніальних державах.

Основні поняття: функції партій, виражені і приховані функції, функція «босизму», трибунна функція, партійна лояльність, праймеріз.

Питання для обговорення

1. Головні підходи до визначення функцій партій.
2. Партії як джерела ідентичності. Партійна лояльність.
3. Головна функція політичних партій у демократичних системах та етапи її реалізації.
4. Процедури формування виборчих програм.
5. Політичні партії у тоталітарних режимах.
6. Політичні партії у постколоніальних державах.
7. Політичні партії у перехідних суспільствах.

Рекомендовані джерела інформації

1. Желев Ж. Фашизм. Документальне дослідження німецького, італійського та іспанського фашизму. *Філософська та соціологічна думка*. 1991. № 1.
2. Піча В. М., Стеблич Б. А. Політичні партії у політичній системі суспільства: навч. посіб. Львів. 1994.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 6

Партійне керівництво

Професійна орієнтація студентів: визначити суть, моделі, принципи та типи партійного керівництва.

Студент повинен:

вміти – характеризувати партійні коаліції та їх типи;

розуміти – фактори, які визначають характер партійного керівництва; суть теорій коаліцій та теорії «кризи партійного керівництва»;

знати – суть соціологічного закону Дюверже.

Методичні вказівки

Засвоєння цієї теми допоможе студенту набути знання з таких питань: суть, моделі, принципи та типи партійного керівництва; фактори, які визначають характер партійного керівництва; «соціологічний закон Дюверже»; партійні коаліції і їх типи, теорія коаліцій; теорія «кризи партійного керівництва».

Основні поняття: партійне керівництво, соціологічний закон Дюверже, партійна коаліція, виборча коаліція, парламентська коаліція, урядова коаліція, ініціативні партії, доповнюючі партії, теорія коаліцій, мінімально виграшні коаліції, максимально закриті коаліції, партії-обгортки, комплементарні партії, буферні партії, балансуєчі партії, партії-крила.

Питання для обговорення

1. Визначальні засади принципу партійного керівництва та моделі його реалізації.
2. Вплив типу виборчої системи на характер партійного керівництва.
3. Форми правління і тип партійного керівництва.
4. Види партійних та виборчих коаліцій.
5. Опозиція та її роль у керівництві державою.
6. Виборчі системи та їх політичні наслідки.
7. А. Ліпхарт про моделі політичного керівництва.
8. Проблеми і труднощі політичного керівництва у перехідний період.

Рекомендовані джерела інформації

1. Батенко Т. Анатомія опозиції (європейський контекст). *Українські варіанти*. 1998. № 3–4.
2. Кермонн Ж. Л. Западные политические режимы. Париж. 1986.
3. Оксак О. Відповідальність проти популізму: виборці, партії та уряд у демократичному суспільстві. *Нова політика*. 2000. № 1.
4. Політологія посткомунізму. Політичний аналіз посткомуністичних суспільств / кер. авт. кол. В. Полохало. Київ. 1995.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 7

Ідеології політичних партій

Професійна орієнтація студентів: з'ясування ролі ідеології в житті політичних партій.

Студент повинен:

вміти – визначити основні засади ідеології політичних об'єднань;

розуміти – ідеології радикальних, центристських політичних партій;

знати – суть ідеології ліво-ліберальних політичних об'єднань.

Методичні вказівки

Засвоєння цієї теми допоможе студенту набути знання з таких питань: поняття «політична ідеологія»; понятійно-категоріальний апарат сучасних політичних ідеологій як науки і навчального предмета, її місце в структурі сучасної політичної науки, процесі підготовки фахівців; взаємозалежність і взаємообумовленість ідеології та філософії, ідеології та науки, ідеології та релігії; зв'язок між поняттями «ідеологія» та «утопія», «ціна» ідеології; феномен, особливості та аспекти ідеологічного мислення, проблематика нової ідеології; основні напрями розвитку ідей та концепцій ідеології в ХХ та на початку ХХІ ст.

У контексті вивчення формування та розвитку основних ідейно-політичних течій необхідно розкрити поняття: ідея, концепція, доктрина, теорія та ідеологія; охарактеризувати типологію європейської ідеології, а також вплив метафізики, позитивізму, емпіризму, ірраціоналізму та нігілізму, модерну і постмодерну на процес становлення і розвитку сучасних політичних ідеологій. Варто зосередити увагу на понятті «політична свідомість»; простежити та охарактеризувати умови виникнення та шляхи її формування як сукупності уявлень, що опосередковують відношення суб'єктів до явищ політичної влади; зупинитись на розгляді особливостей та специфіки індивідуальної і групової політичної свідомості.

Необхідно охарактеризувати політичну свідомість як чинник, що впливає на процес політичної соціалізації індивіда, а також простежити залежність політичної свідомості від наявності спеціальних знань і форм участі людини у відносинах влади. Особливу увагу необхідно приділити аналізу структури політичної свідомості: гносеологічна, аксіологічна, соціологічна, а також рівнів функціонування (теоретико-концептуальний, програмно-політичний, актуалізований) та самих функцій політичної свідомості. Також необхідно простежити зв'язок між політичною свідомістю і політичною поведінкою як структурними елементами політичної системи суспільства.

Підлягають ретельному вивченню тенденції розвитку та особливості політичної свідомості українського суспільства. Студент має з'ясувати сутність і функції (об'єднуюча і регулююча) політичної ідеології як учення про ідеї.

Необхідно зосередити увагу на характеристиці рівнів і механізмів реалізації політичної ідеології; розглянути політичну ідеологію і політичну психологію як форми вияву, організації, способи існування політичної свідомості та її функціонування. Також необхідно зосередити увагу на понятті «політична поведінка» як різновиді соціальної активності суб'єктів та універсальній характеристиці політичного життя.

Основні поняття: ідеологія, утопія, релігія, ідея, концепція, доктрина, теорія, політична поведінка, політична психологія.

Питання для обговорення

1. Суть поняття «ідеологія» та підходи до його розуміння.
2. Взаємозв'язок ідеології та політики. Головні типи ідеології.
3. Загальна характеристика ідеології традиціоналізму.
4. Головні положення марксизму-ленінізму. Суть та різновиди неомарксизму та лівого екстремізму.
5. Християнський та ісламський теїзм.
6. Теорія та практика ісламізму.
7. Засадничі основи християнської демократії.
8. Екологізм – основа зеленого руху. Різновиди екологізму.
9. Жіночий рух і фемінізм. Теорії феміністичного руху.
10. Сексизм і теорія соціального партнерства статей.
11. Пацифізм та його витоки.
12. Постіндустріалізм як ідеологія майбутнього суспільства.
13. Антиглобалізм як альтернатива постіндустріалізму.
14. Політична структуризація Європарламенту: історія та сучасність.

Рекомендовані джерела інформації

1. Білоус А. Політико-правові системи: світ і Україна. Київ. 1997.
2. Білоус А. Політичні об'єднання України. Київ. 1993.
3. Ковальчук В. Теоретико-методологічні засади вивчення політичних партій. *Студії політологічного центру «Гене́за»*. 1995. № 2.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 8

Базові характеристики політичних об'єднань

Професійна орієнтація студентів: вивчення характерних відмінностей політичної ідеології.

Студент повинен:

вміти – визначати та аналізувати електорат різних політичних напрямів;

розуміти – стратегічні напрями та платформи політичних партій і соціальну базу політичних об'єднань;

знати – механізми утворення «партії влади» та її негативний вплив на суспільно-політичні процеси в Україні.

Методичні вказівки

Засвоєння цієї теми допоможе студенту набути знання з таких питань: погляди на політичну ідеологію канадських дослідників М. Дікерсона, Т. Фленейджена; характеристика комунізму, неоконсерватизму як ідеології; особливості розвитку комунізму на Кубі, у Північній Кореї, Китаї; головні складники ідеології сучасної соціал-демократії; характеристика головних цінностей ідеології лібералізму. Розвиток класичного лібералізму. Особливості неолібералізму; характерні риси ідеології консерватизму. Суть сучасного неоконсерватизму; характерні ознаки фашизму як ідеології; розвиток сучасного неофашизму у Європі.

Основні поняття: соціалізм, капіталізм, лібералізм, неолібералізм, консерватизм, неоконсерватизм, комунізм, соціал-демократія, націоналізм, фашизм.

Питання для обговорення

1. Політична ідеологія, її типи.
2. Політична платформа, методи і способи діяльності. Соціальна база та електорат політичних партій.
3. Електоральний розкол України.

Рекомендовані джерела інформації

1. Білоус О. Політичні об'єднання України. Київ: Україна, 1993. С. 10–91.
2. Гавриленко І. Ідеологічна ситуація в Україні. Ресурси соціальної взаємодії. *Віче*. 1997. № 4. С. 3–17.
3. Гавриленко І. Ідеологічні альтернативи у дзеркалі інтересів. *Віче*. 1997. № 5. С. 3–19.
4. Гавриленко І. Ідеологія. Варіації на тему. *Віче*. 1997. № 2. С. 3–17.
5. Гавриленко І. Чи потрібна державі ідеологія? *Віче*. 1996. № 4. С. 46–55.
6. Заблоцький В. П. Суспільна ідеологія України: філософія і концептуальний дизайн. *Схід*. 2000. № 1. С. 24–30.
7. Заблоцький В. П. Політичні ідеології: природа, морфологія, сутність. *Схід*. 1998. № 6. С. 3–11.
8. Мигул І. Політичні ідеології: порівняльний аналіз. Київ: Українська перспектива. 1997.
9. Манерчук В. Партії і електорат в Україні і в західних демократіях. *Нова політика*. 1996. № 6.

10. Назаренко Б. О. Сучасні політичні партії України: деякі проблеми та перспективи розвитку. *Нова політика*. 1996. № 2.
11. Оскак Ю. Платформи політичних партій. *Нова політика*. 2000. № 2.
12. Панасюк Б. Основы идеологии общественной жизни. *Экономика Украины*. 1999. № 12. С. 4–15.
13. Сенистебан Л. Политика и идеология. *Діалог*. 1993. № 8–9. С. 40–43.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 9

Лібералізм та неолібералізм

Професійна орієнтація студентів: ознайомлення з історією зародження ліберального руху в європейських країнах та засновниками лібералізму.

Студент повинен:

вміти – орієнтуватися у специфіці та особливостях розвитку американського лібералізму; характеризувати різних напрями лібералізму;

розуміти – принципи та недоліки, помилки у діяльності українських лібералів та проблеми українського лібералізму;

знати – погляди європейських та українських лібералів.

Методичні вказівки

Засвоєння цієї теми допоможе студенту набути знання з таких питань: філософсько-політологічні витоки, історичні умови формування, теоретичні засади політичної доктрини лібералізму, основні цінності ліберальної ідеології (Дж. Локк, Ш.-Л. Монтеск'є, А. Сміт, І. Кант, А. де Токвіль, І. Бентам, Ф. Науманн, Дж. Дьюї, Г. Спенсер, Дж. С. Мілль, Дж. Кейнс, Ф. Д. Рузвельт, В. Жіскар д'Естен, К. Поллен та ін.).

Так, лібералізм ще на початкових етапах свого формування, успадкувавши ідейне багатство Д. Локка, А. Сміта, Т. Гоббса, які пов'язували свободу особистості з повагою до основних прав людини, а також із системою приватної власності, поклав в основу своєї концепції ідеали вільної конкуренції, ринку, підприємництва. Відповідно провідними політичними ідеалами лібералізму виступали правова рівність громадян, договірна природа держави, а потім і рівноправність суперництва в політиці.

На ліберальній ідейній основі отримали розвиток численні теорії політичної участі, партисипаторної демократії, а також елітарні концепції, що підкріпило популярність лібералізму серед прибічників різних моделей політичного облаштування суспільства на основі приватної власності, акцентувало на забезпеченні стабільності капіталістичних відносин. Також необхідно зупинитися на особливостях лібералізму, зумовлених історичним розвитком та політичними традиціями різних регіонів світу.

Лібералізм у ХХ ст. «Новий курс» Ф. Д. Рузвельта ліберал-технократизм. Ліберал-реформізм. Неолібералізм. Політичні програми американських лібералів. Характерні риси ідеології та політики європейських лібералів. Лібералізм в Азії, Африці і Латинській Америці. Ліберальні ідеї в практиці державного будівництва в Україні.

Основні поняття: лібералізм, неолібералізм, ліберал-технократизм, ліберал-реформізм, особливості лібералізму в Україні.

Питання для обговорення

1. Розвиток ліберальної думки.
2. Основні принципи лібералізму. Сучасний лібералізм.
3. Ліберальна ідея в Україні.
4. Ліберальна партія України та її вплив на політичні процеси.

Рекомендовані джерела інформації

1. Гудименко Д. Либерализм на Западе и в России. *Вибір*. 1995. № 2. С. 132–154.
2. Денисов В. Парламентаризм і ліберальна традиція індивідуальної свободи. *Віче*. № 1.
3. Заблоцький В. Лібералізм, ідея, ідеал, ідеологія. Донецьк: Янтра. 2001.
4. Заблоцький В. П., Ляшенко В. І. Українська мрія і ліберальний вибір. *Схід*. 1995. № 3. С. 3–7.
5. Коваленко А. Проблема взаємодії виконавчої та законодавчої влад у політичному вченні Дж. Локка. *Нова політика*. 2000. № 5.
6. Ролз Д. Політичний лібералізм. Київ: Основи, 2000.
7. Терлична В. Державна політика в умовах ліберальної демократії: аналіз деяких концептуальних засад. *Вісник Української академії державного правління при Президентіві України*. 2000. № 3.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 10

Консерватизм та неоконсерватизм

Професійна орієнтація студентів: вивчення історії зародження та розвитку консерватизму.

Студент повинен:

вміти – порівнювати головні течії консерватизму;

розуміти – ідеологію консерватизму, його особливості та відмінності, порівняно з іншими провідними світовими ідеологічними течіями сучасності;

знати – причини успішного розвитку сучасного неоконсерватизму у США; погляди європейських та українських лібералів.

Методичні вказівки

Засвоєння цієї теми допоможе студенту набути знання з таких питань: сутність консервативної ідеології у працях її творців (Ф. Шатобріан, Е. Берк, С. Колрідж, У. Вордсворт, Ж. де Местр, Ф. Ламенне, Л. Бональд, Г.-К. Кальтенбруннер, Р. Скрутон, Г. Моргентгау та ін.), а також характеристика класичного консерватизму і традиціоналізму.

Фундаментальна ідея консерватизму, сформульована ще Е. Берком у «Роздумах про французьку революцію» (1790), була у визнанні протиприродності свідомої перебудови суспільства. У руслі такого підходу цінності свободи, рівності та прогресу втрачали свою першопричину, порівняно з ідеями традиціоналізму, наступності, ієрархічності, аристократизму. Необхідно прослідкувати еволюцію ідеологічного вдосконалення консерватизму та зміцнення позицій неоконсерватизму у світовій політичній практиці.

У другій половині ХХ ст. соціально-економічні й політичні зміни у світі змусили консерваторів перейти до більш складної аргументації в апологетиці західного способу життя і демократії. Неоконсервативна течія (Д. Белл, З. Бжезинський, Н. Подгорець) зробила натиск на вимогу зміни законності та правопорядку, протистояння будь-яким починанням, здатним підірвати стабільність політичної системи Заходу й зменшити владу великого капіталу. Консервативні ідеї в практиці діяльності політичних партій України.

Основні поняття: консерватизм, неоконсерватизм, традиціоналізм, християнська демократія.

Питання для обговорення

1. Консерватизм: історія та сучасність.
2. Доктрина неоконсерватизму.
3. Особливості консервативних партій України як учасників політичного процесу.
4. Неоконсерватизм.
5. Місце правих політичних партій у здійсненні влади в Україні.

Рекомендовані джерела інформації

1. Воронкова В. Г. Современный французский консерватизм. Київ: Либідь. 1990.
2. Гордієнко О. Творчий потенціал консервативної орієнтації. *Віче*. 1998. № 1.
3. Дергачов О. Місце політичних партій у здійсненні влади в Україні. *Політична думка*. № 1. С. 3–23.

4. Костенко Ю. Фракція, що сповідує ідеологію державотворення. *Віче*. 2000. № 2.
5. Ломака Л. Знайомтеся: група «Незалежні». *Віче*. 2000. № 6.
6. Матвієнко А. Час «Соборності». *Віче*. 2000. № 6.
7. Тимошенко Ю. Фракція «Батьківщина»: подолання системної кризи в Україні можливе. *Віче*. 1999. № 12.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 11

Соціалізм та його різноманіття

Професійна орієнтація студентів: з'ясування особливостей соціалізму як ідеології.

Студент повинен:

вміти – аналізувати вчення Маркса, його розуміння суті соціалізму та виявлення помилкових підходів у його вченні;

розуміти – причини краху комунізму в СРСР та країнах східної Європи; причини успішного розвитку соціал-демократії у країнах Західної Європи;

знати – особливості комуністичної ідеології, її базові елементи; відмінності у комуністичній та соціал-демократичній ідеології.

Методичні вказівки

Засвоєння цієї теми допоможе студенту набути знання з таких питань: витоки та історичні передумови виникнення сучасної соціал-демократії, зокрема так звані «ліві ідеології».

Виникнувши в середині XIX ст., обумовлена початковим, найбільш гострим етапом боротьби робітничого класу й буржуазії, ідеологія марксизму-ленінізму особливу увагу приділяла революційним методам переходу від капіталізму робітничого руху до соціалізму, обґрунтуванню диктатури пролетаріату, розробці стратегії і тактики революційного руху. Необхідно підкреслити основну відмінність між ліворадикальною течією марксизму-ленінізму та соціал-демократією: на відміну від марксизму, соціал-демократична ідеологія виходила й виходить із пріоритету поступовості історичної еволюції суспільства в напрямі ладу соціальної справедливості й рівності громадян незалежно від їх суспільного становища, збереження під час цього соціального та міждержавного миру.

У контексті вивчення історичної еволюції соціал-демократії необхідно зупинитись на постатях відомих ідеологів та практиків: Ф. Лассаль, Е. Бернштейн, А. Мільєран, Г. Фольмар, В. Брандт, Л. Жоспен, Ф. Міттеран, П. Моруа, У. Пальме, Х.-Й. Фогель, Ж.-П. Шевенман, Е. Епплер та ін. Необхідно також

охарактеризувати особливості соціал-демократії в різних регіонах світу (Азії, Африці та Латинській Америці), а також в Україні.

Основні поняття: соціалізм, комунізм, соціал-демократія, «диктатура пролетаріату» комуні, артїлі.

Питання для обговорення

1. Соціалізм та його марксистське розуміння.
2. Комуністичний рух.
3. Соціал-демократичний рух.
4. Українські ліві.
5. Еволюція комуністичного руху на сучасному етапі.
6. Розвиток української соціал-демократії.

Рекомендовані джерела інформації

1. Білоус А. О. Політико-правові системи: світ і Україна. Київ: АМУПЛ. 2000. С. 32–38.
2. Курило О. Соціал-демократичний шлях. *Політика і час*. 2001. № 8.
3. Мороз О. Лівий марш. *Віче*. 1999. № 9.
4. Політологія посткомунізму. Порівняльний аналіз посткомуністичних суспільств / кер. авт. кол. В. Полохало. Київ: Політична думка, 1995.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 12

Стратегія і тактика політичного центризму

Професійна орієнтація студентів: з'ясування суті політичного напрямку – центризму.

Студент повинен:

вміти – визначати суть та відмінність українського центризму, його позитивні та негативні сторони;

розуміти – основні погляди, постулати, завдання сучасного центризму;

знати – вплив центризму на сучасне політичне життя країн світу та України.

Методичні вказівки

Засвоєння цієї теми допоможе студенту набути знання з таких питань: політичні ідеології діляться на праві, визначальними ідеалами яких є вільна конкуренція, ринок, приватна власність і індивідуалізм; ліві – ідеалами яких виступає суспільна власність, соціальна рівність і справедливість; центристи прагнуть подолати крайнощі перших двох ідеологій, знайти компроміс між ними, визнаючи соціально-орієнтовану ринкову економіку, ідеологічний і політичний плюралізм.

У багатопартійній системі сучасної України до центристських партій можна віднести до 50 партій. Більшість партій цього напрямку вважають себе прихильниками лібералізму – ідеології свободи підприємництва та торгівлі, парламентського устрою, плюралістичної демократії, широких свобод у політичній, економічній та інших сферах життя суспільства.

До групи політичних партій центристсько-прагматичного напрямку приєднуються так звані «технічні» – штучно створені партії. Лише за перші місяці 2005 р. до виборів у ВР 5-го скликання Міністерством юстиції було зареєстровано 22 нові партії, більше половини з яких належать до центристського напрямку. Ознайомлення з програмами цих партій виявляє певну ідентичність у питаннях зовнішньої та внутрішньої політики. Прихильність до класичних ідеологій поступається ідеологіям синтетичним, що вбирають у себе гасла та положення класичних ідейних течій. Особливістю цих ідеологій є те, що вони орієнтовані на кон'юнктурне вирішення поточних політичних проблем, на прихильність виборців.

У програмних документах партій: Всеукраїнської партії Народної Довіри; Всеукраїнського об'єднання «Громада»; Демократичної партії уторців України; Ліберальної партії України; Народної Партії; Народно-демократичної партії; Партії «Відродження»; Партії «Демократичний Союз»; Партії державного нейтралітету України; Партії Зелених України; Партії «НАШ ДІМ Україна»; Партії «Прагматичний вибір»; Партії промисловців і підприємців України; Партії розбудови, права захисту недержавних організацій України – «Партія правозахисту»; Партії Свободи; Патріотичної партії України; Політичної партії «Вперед, Україно!»; Політичної партії «Всеукраїнське об'єднання «ЦЕНТР»»; Політичної партії «Інформаційна Україна»; Політичної партії «Ліберальна Україна»; Політичної партії «Справедлива Україна»; Політичної партії «Трудова Україна»; Української морської партії; Української партії «Єдність»; Української партії Справедливості – Союзу ветеранів, інвалідів, чорнобильців, афганців; Української соціал-демократичної партії; Християнсько-ліберальної партії України, – загальнополітичні аспекти представлені повно та системно.

Позиція центристів щодо наявних або потенційних загроз майже однозначна: вони не вбачають конкретних держав, які загрожували б незалежності та територіальній цілісності України, а тому вважають, що головним засобом забезпечення незалежності та попередження зовнішніх загроз є проведення активної миролюбної зовнішньої політики, хоча і не оголошують себе пацифістами. Спираючись на принципові положення програм, партії формують свої позиції щодо допустимих механізмів вирішення конфліктів, можливості застосування воєнної сили: розв'язання конфліктів необхідно проводити шляхом переговорів. На їх думку, Україна повинна виступати за політику миру,

безпеки і добросусідських відносин з іншими країнами, за цілісність і недоторканність своїх кордонів, за дотримання загально визнаних норм і принципів міжнародного права. Майже у всіх центристських політичних сил є ознаки багатовекторності нейтралітету. Партії виступають за переосмислення підходів до організації системи національної безпеки крізь призму безпеки особистості, що відповідає ідеологічним принципам ліберальних партій. Рівність націй є необхідною передумовою миру і стабільності у світі. Україна повинна поважати національний суверенітет і незалежність кожної держави, національна безпека пов'язана зі співпрацею з міжнародними та європейськими організаціями, участю в колективних зусиллях світового співтовариства щодо запобігання збройним конфліктам. Зовнішня політика української держави має бути політикою миру та проводитись в інтересах народу на основі пріоритету загальнолюдських цінностей. Інтеграція України, як миролюбної демократичної держави, у світове співтовариство повинна бути спрямованою на забезпечення мирних і дружніх стосунків з усіма сусідніми державами.

Основні поняття: політична діяльність, політичний процес, політичне керівництво, політична платформа, політична стратегія, політична тактика, політичний курс, політичний наступ, політичний відступ, політичний маневр.

Питання для обговорення

1. Політичний стратегічний курс центризму.
2. Політична тактика центризму.
3. Центризм і Україна.
4. Влада, психологія і політика консенсусу.
5. Тактика центризму на сучасному етапі.

Рекомендовані джерела інформації

1. Литвин В. Центризм. Місце злагоди змінити не можна. *Віче*. 1994. № 1.
2. Рябчук М. Демократія та «партія влади» в Україні. *Політична думка*. 1994. № 3.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 13

Партійна система. Типологія партійних систем

Професійна орієнтація студентів: визначити суть поняття «партійна система» та фактори, що визначають її конфігурацію.

Студент повинен:

вміти – виділяти засадничі основи типології партійних систем;

розуміти – відмінності у типології партійних систем перехідних держав;

знати – основні типології партійних систем.

Методичні вказівки

Засвоєння цієї теми допоможе студенту набути знання з таких питань: суть поняття «партійна система» і фактори, що визначають її конфігурацію; засадничі основи типології партійних систем; головні типології партійних систем.

Основні поняття: партійна система, конфігурація партійної системи, лінії соціально-політичного розмежування, теорія «замороження» партійних систем, конкурентні (неконкурентні) партійні системи, гегемонні та змінні партійні системи, ідеологічні та прагматичні партійні системи, центри змагання партійних систем, ідеологічна дистанція (ступінь поляризації).

Питання для обговорення

1. Поняття «партійна система»; коло стосунків, яке вона охоплює.
2. Фактори, що впливають на конфігурацію партійної системи.
3. Головні причини та напрями трансформації партійних систем.
4. М. Дюверже про типологію партійних систем.
5. Типологія партійних систем: Дж. Блонделя та Дж. Сарторі.
6. Типологія партійних систем П. Маєра та Дж. Смітта.
7. Типологія партійних систем перехідних держав.
8. А. Лійпхарт про виникнення і суперечності становлення партійних систем.

Рекомендовані джерела інформації

1. Білоус А. Політико-правові системи: світ і Україна. Київ, 1997.
2. Рябов С. Багатопартійність. *Політика і час*. 1991. № 8.
3. Шведа Ю. Аренд Лійпхарт про партії та партійні системи. *Студії політологічного центру «Гене́за»*. 1995. № 5.
4. Шведа Ю. Аренд Лійпхарт про протиріччя та конфлікти партійних систем. *Українські варіанти*. 1998. № 2.
5. Шведа Ю. Методологічні застереження Дж. Сарторі щодо аналізу партійних систем. *Нова політика*. 1998. № 5.
6. Шведа Ю. Соціологія партійних систем Моріса Дюверже. *Нова політика*. 1996. № 4.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 14

Типи партій і партійних систем

Професійна орієнтація студентів: вивчення різноманітних типологій політичних партій та особливості поділу партій; з'ясування цінностей та різновидів партійних систем.

Студент повинен:

вміти – оволодіти різноманітними політичними технологіями;

розуміти – різноманіття політичних груп, їх взаємодія з партіями та вплив загалом на суспільні процеси країн Європи та України;

знати – співвідношення партійної та виборчої систем і типів партійних систем, виявити їх сильні та негативні сторони; основні типології партійних систем.

Методичні вказівки

Засвоєння цієї теми допоможе студенту набути знання з таких питань: головні підходи до типології партій; головні типи і види політичних партій; джерела і напрями трансформації партій; класифікація політичних партій.

Основні поняття: партії патронажу, партії інтересу, світоглядні партії, партії репрезентації, інтеграційні партії, кадрові партії, масові партії, партії виборців, національно-визвольні партії, транзитні партії, партія-комітет, партія-група, народні партії, революційні партії, фашистські партії, великі (малі) партії, маргінальні партії, партія-петля, відірвані партії, істотні (неістотні) партії, потенціал шантажу партії, потенціал коаліційності партії, парламентські (поза-парламентські) партії, антисистемні (просистемні) партії, протестні партії, ідеологічні (прагматичні) партії.

Питання для обговорення

1. Типологізація політичних партій.
2. Сутність і різновиди партійних систем.
3. Партії та зацікавлені групи. Функції й типологія груп інтересів.
4. Новітні тенденції в еволюції партій.
5. Структура і класифікація партій.
6. «Групи тиску»: генеза й класифікація.

Рекомендовані джерела інформації

1. Білоус А. О. Політико-правові системи: світ і Україна. Київ: АМУПП. 2000. С. 16–27.
2. Примуш М. В. Структуралізація політичних партій та партійних систем. *Політологічний вісник КНУ ім. Т. Г. Шевченка*. 2000. № 6.
3. Примуш М. В. Типи партій і партійних систем. *Схід*. 1999. № 3. С. 43–47.
4. Шведа Ю. Р. Соціалізація партій Моріса Дюверже. *Нова політика*. 1996. № 4. С. 31–36; № 5. С. 57–64.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 15

Регулювання порядку утворення, тимчасового зупинення й припинення діяльності політичних партій

Професійна орієнтація студентів: ознайомлення та вивчення законодавства провідних країн світу, українського законодавства з регулювання порядку реєстрації, розвитку партій.

Студент повинен:

вміти – порівнювати та характеризувати позитивні і негативні сторони з регулювання порядку реєстрації, розвитку партій;

розуміти – особливості механізмів реєстрації політичних партій в Україні та світі;

знати – основні принципи припинення діяльності політичних партій.

Методичні вказівки

Засвоєння цієї теми допоможе студенту набути знання з таких питань: конституційні обмеження щодо діяльності і заборони партій; поняття явочного порядку, довільного утворення політичної партії; характерні риси реєстраційного порядку утворення партій; знати основні види та характеризувати державні органи, що проводять реєстрацію партій; орієнтуватися у питаннях тимчасового зупинення й припинення діяльності політичних партій.

Основні поняття: свобода утворення політичних партій; міжнародний політичний пакт; поняття явочного порядку утворення політичних партій; поняття довільного порядку утворення політичних партій; явочно-реєстраційний порядок утворення політичних партій.

Питання для обговорення

1. Свобода утворення та діяльності політичних партій.
2. Регулювання порядку утворення й діяльності політичних партій.
3. Політико-правове регулювання порядку тимчасового зупинення й припинення діяльності політичних партій.
4. Законодавство України про політичні партії.

Рекомендовані джерела інформації

1. Бабій С. І. Політичні партії і державна влада: до проблеми правового регулювання діяльності політичних партій. *Трибуна*. 1997. № 9, 10.

2. Бабій С. І. Політичні партії: минуле, сучасність, проблеми правового статусу. *Трибуна*. 1997. № 1, 2.

3. Закон України «Про політичні партії в Україні». *Урядовий кур'єр*. 28 квітня 2001 р. № 77.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 16

Політичні партії – суб'єкт «партійного права»

Професійна орієнтація студентів: набуття нових знань у сфері партійного права.

Студент повинен:

вміти – орієнтуватися та визначати законність дій тієї чи іншої партії;

розуміти – та виявляти порушення партіями прав і свобод громадян;

знати – конституційні та нормативні документи щодо правової діяльності політичних партій.

Методичні вказівки

Засвоєння цієї теми допоможе студенту набути знання з таких питань: основні ознаки, притаманні політичній партії як правовому інституту; причини різних правових статутів політичних партій; знати завдання, функції, права й обов'язки політичних партій; аналізувати політичні права і свободи політичних партій; орієнтуватися у суті майнових прав політичних партій.

Основні поняття: правові інститути; політичний статут партії; завдання партій; права партій; обов'язки партій; виховні завдання партій; ідеологічні завдання партій; політичні завдання партій; функції політичних партій; урядуща політична партія; опозиційна політична партія.

Питання для обговорення

1. Юридичне визначення політичної партії.
2. Завдання, функції, права й обов'язки політичних партій.
3. Опозиційні партії та їх особливий статус.
4. Партії та їх вплив на суспільну думку.

Рекомендовані джерела інформації

1. Белашко С. Специфіка виконання функцій політичних партій у пострадянських суспільствах. *Нова політика*. 2001. № 5.
2. Костецький В. Політичні партії в системі «громадянське суспільство і держава». *Право України*. 1995. № 12.
3. Лаврінчук І. Принципи рівних можливостей – і у правильних приписах, і на практиці. *Віче*. 2000. № 9.
4. Литвин В., Нечипоренко Г. Політична опозиція. *Політика і час*. 1994. № 1.
5. Примуш М. В. Партії і партійні організації. *Віче*. 2002. № 5. С. 22–27.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 17

Правова інституціоналізація політичних партій: формування «партійного права»

Професійна орієнтація студентів: вивчення етапів інституціоналізації політичних партій.

Студент повинен:

вміти – характеризувати форми роботи парламентської діяльності політичних партій на прикладі України; пропонувати власні зміни до партійного права України;

розуміти – особливості правової інституціоналізації політичних партій у тоталітарних та авторитарних державах;

знати – публічні та приватні цілі політичних партій; ознайомитися із формою правової інституціоналізації політичної партії.

Методичні вказівки

Засвоєння цієї теми допоможе студенту набути знання з таких питань: засвоїти поняття та етапи інституціоналізації політичних партій, орієнтуватися у зовнішньому та внутрішньому методах регулювання правового статусу і порядку діяльності політичних партій; знати особливості правової інституціоналізації партій у тоталітарних державах; розуміти суть парламентської діяльності партій.

Основні поняття: інституціоналізація політичної партії; зовнішній метод регулювання правового статусу і порядку діяльності політичних партій; внутрішній метод регулювання правового статусу і порядку діяльності політичних партій; публічні цілі партій; приватні цілі партій; парламентська діяльність партій.

Питання для обговорення

1. Поняття та етапи інституціоналізації політичних партій.
2. Форми правової інституціоналізації політичних партій.
3. Українське законодавство і правове регулювання діяльності політичних партій.
4. Правова інституціоналізація політичних партій у демократичних і тоталітарних державах: порівняльний аналіз.

Рекомендовані джерела інформації

1. Аніщук В. Форми правового забезпечення діяльності політичних партій в Україні. *Право України*. 2000. № 2.
2. Білоус А. Виборче законодавство та партійна система України в порівнянні з деякими країнами ЄС та Східної Європи. *Нова політика*. 1999. № 1.

3. Заєць А. Український парламентаризм. Формування й удосконалення. *Віче*. 1999. № 2.

4. Мельниченко В. Політичні партії на правовій орбіті. *Віче*. 1996. № 12.

5. Примуш М. В. Політичні партії як правовий інститут. *Юридичний вісник України*. 18–24 серпня; 25–31 серпня 2001.

6. Перегуда Є. До проблем законодавчої регламентації багатопартійності в Україні. *Право України*. 2001. № 4.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 18

Політичні партії та їх взаємодія з інститутами політичної системи

Професійна орієнтація студентів: ознайомлення та вивчення діяльності і безпосередньої роботи депутата на прикладі парламентів країн світу та України.

Студент повинен:

вміти – з'ясувати регламентацію відносин політичних партій із громадськими об'єднаннями;

розуміти – механізми відносин депутата з його партією;

знати – форми участі політичних партій у міжнародних організаціях.

Методичні вказівки

Засвоєння цієї теми допоможе студенту набути знання з таких питань: знати, як відбуваються відносини депутата з його партійною фракцією, орієнтуватися у видах депутатських мандатів, знати основні варіанти регламентації відносин депутата й політичної партії, як влаштовані відносини між партією та урядом, між партією та громадськими організаціями.

Основні поняття: політична партія, партійна система, принципи партійної політики, державна політика та політична партія, партійна фракція, імперативний депутатський мандат, вільний депутатський мандат, політичні та неполітичні громадські об'єднання.

Питання для обговорення

1. Відносини депутата із партійною фракцією.
2. Регламентація відносин політичних партій та уряду.
3. Політико-правова регламентація відносин політичних партій з громадськими об'єднаннями.
4. Партійні фракції як елемент парламентаризму.
5. Роль політичних партій у формуванні уряду.

Рекомендовані джерела інформації

1. Грушанська Н., Кушніров М. «Парламентська криза» в Україні – наслідок законодавчої неврегульованості. *Нова політика*. 2000. № 1.
2. Доморослий В. Біля витоків українського парламентаризму. *Віче*. 1999. № 1.
3. Корнієвський О. Чи варто розраховувати українським партіям на підтримку молоді. *Віче*. 1998. № 1.
4. Корнієвський А. О., Якушик В. М. Молодіжний рух та політичні об'єднання в сучасній Україні. Київ: Київське братство, 1997.
5. Мудра О. Роль комітетів Верховної Ради України у законодавчому процесі. *Право України*. 2000. № 12.
6. Полешко А. Депутатська недоторканість: український та європейський досвід. *Право України*. 1999. № 4.
7. Політичні партії в демократичному суспільстві. Київ, 1997.
8. Шаповал В. Парламент як орган народного представництва. *Віче*. 1999. № 5.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 19

Виборча система

Професійна орієнтація студентів: вивчення основних видів мажоритарної та пропорційної виборчих систем.

Студент повинен:

вміти – характеризувати особливості проведення виборчих кампаній у країнах світу та в Україні;

розуміти – основні принципи виборчого права, види цензів;

знати – позитивні сторони та недоліки зазначених виборчих систем.

Методичні вказівки

Засвоєння цієї теми допоможе студенту набути знання з таких питань: доброї чи поганої виборчої системи не існує. Просто через певні традиції в суспільстві або відсутність таких найкращі здобутки різних виборчих систем можуть бути використані краще або спотворені так, що від застосування певної виборчої системи доводиться відмовлятися. Зрештою, встановлення тієї чи іншої виборчої системи є результатом суб'єктивного вибору, який нерідко визначається співвідношенням політичних сил у законодавчому органі. Ті чи інші способи визначення підсумків виборів часто опиняються вигіднішими для окремих партій, і вони виступають за включення до виборчого законодавства саме таких вигідних для них способів. І дійсно, встановлення певного типу

виборчої системи залежить не тільки від того, які результати необхідно отримати, а й від того, які результати є чинними. Адже будь-яка урядуша партія або коаліція з власної волі не буде прагнути змінювати виборчу систему, завдяки якій прийшла до влади. Саме тому варто не змінювати «правила гри» кардинально, а м'яко трансформувати чинну виборчу систему так, аби виборчі списки були відкритими, а голосування за партії – персоніфікованим, тоді відповідальність політиків перед населенням буде більшою. До того ж політичні реалії сучасної України свідчать про те, що ані мажоритарна, ані пропорційна системи не можуть гарантувати існування стабільної більшості у парламенті, яка зможе ефективно сформувати та співпрацювати з урядом. А досвід проведення виборів в Україні свідчить про те, що з застосуванням саме пропорційної системи зменшуються можливості маніпулювання результатами виборів.

Основні поняття: виборча система; виборче право; референдум; виборча кампанія; мажоритарна виборча система; пропорційна виборча система; голосування на виборах; відкриті виборчі списки; закриті виборчі списки; порушення під час проведення виборів.

Питання для обговорення

1. Виборчий процес, механізм і процедура.
2. Виборче право: поняття, основні принципи, цензи, обмеження виборчого права.
3. Виборча кампанія.
4. Особливості виборчої системи в Україні.

Рекомендовані джерела інформації

1. Білоус А. Виборче законодавство та партійна система України в порівнянні з деякими країнами ЄС та Східної Європи. *Нова політика*. 1999. № 1.
2. Білоус А. Пропорційні вибори в Україні: ілюзії чи реалії? *Нова політика*. 2001. № 1.
3. Бебик В. М. Менеджмент виборчої кампанії. Ресурси. Технології. Маркетинг: навчально-методичний посібник. Київ, 2001.
4. Виборчі технології: збірник матеріалів. Київ, 1998.
5. Довга О. Вибори і референдуми: шляхи вдосконалення. *Віче*. 2001. № 21.
6. Душин І., Сысун А, Ложкин Б. Технологии избирательных кампаний. Харьков, 1998.
7. Кісь Т. Вибори і виборчі системи. *Нова політика*. 1997. № 1, № 2.
8. Коваль М. Як організувати вибори. *Віче*. 1999. № 5.
9. Лаврінович О. Реформа виборчої системи і Парламент України. *Право України*. 2000. № 1.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 20

Політичні партії та виборчий процес

Професійна орієнтація студентів: ознайомлення із регламентацією участі політичних партій у виборчому процесі.

Студент повинен:

вміти – з'ясувати, чому громадські організації не можуть бути учасниками виборчого процесу та як виборчий процес може порушити права національних меншин;

розуміти – роль фракцій у діяльності парламенту;

знати – умови розпуску фракції.

Методичні вказівки

Засвоєння цієї теми допоможе студенту набути знання з таких питань:

1) політичні партії в сучасному розумінні остаточно сформувалися одночасно з еволюцією виборчого права в напрямі утвердження прямих, рівних, загальних виборів за умови таємного голосування;

2) наприкінці ХХ ст. політичні партії почали позбуватися традиційної класовості і звертатися не стільки до певних соціальних прошарків, скільки до всіх груп населення;

3) на зміну політичним партіям як суб'єктам політичної боротьби приходять невеликі групи професіоналів, що оперативно впливають на свідомість виборців, виникають партії нового типу – «технологічні» партії, або «електоральні машини», діяльність яких ґрунтується переважно на маркетингових технологіях;

4) партії на пострадянському просторі є в певному сенсі недоробленим товаром, який доводиться до кондиції політичними технологами, а вибори перетворюються на певні «конкурси електоральних проєктів»;

5) існує формальна партійна система, яка складається з офіційно зареєстрованих політичних партій, а також є реальна «воутингова» партійна система, яку утворює лише невелика кількість політичних партій, за які голосує електорат;

6) за умови впровадження пропорційної системи виборів в Україні політичні партії перетворюються на гравців-монополістів, єдиних дієвих суб'єктів в електоральному процесі та отримують потужний імпульс для свого розвитку.

Основні поняття: партійний список, виборча коаліція, національні меншини, парламентське право, виборча стратегія, мобілізаційна діяльність партії, політична конкуренція.

Питання для обговорення

1. Участь політичних партій у виборчому процесі.
2. Парламентська діяльність політичних партій.

3. Діяльність політичних фракцій у Верховній Раді України.
4. Місце і роль політичних партій України у Верховній Раді.

Рекомендовані джерела інформації

1. Бабій С. І. Політичні партії: минуле, сучасність, проблеми правового статусу. *Трибуна*. 1997. № 1–2.
2. Білоус А. О. Політико-правові системи: світ і Україна. Київ, 1997.
3. Ващенко К. Деякі підсумки виборчої кампанії партій та блоків: регіональний аспект. *Нова політика*. 1998. № 2.
4. Виборче законодавство України. Київ, 2001.
5. Гаєва Н. П. Політичні партії – суб'єкти виборчого процесу в Україні. *Держава і право: збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки*. Вип. 8. Київ, 2000. С. 105–112.
6. Головченко Д. Деяко навчальне з історії досвіду передвиборчої боротьби в Україні. *Вибір*. 1997. № 3, 4.
7. Право вибору: політичні партії та виборчі блоки. *Вибори до Верховної Ради*. Київ, 1998.
8. Примуш М. В. *Вибори. Демократія. Партії. Політика і час*. 2000. № 5, 6.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 21

Політичні партії та їх фінансова діяльність

Професійна орієнтація студентів: ознайомлення з фінансовою діяльністю політичних партій.

Студент повинен:

вміти – характеризувати форми, шляхи, механізми залучення коштів для партійної діяльності;

розуміти – шляхи поповнення партійних бюджетів;

знати – порушення у сфері партійного фінансування в Україні.

Методичні вказівки

Засвоєння цієї теми допоможе студенту набути знання з таких питань:

1) орієнтуватися у механізмі фінансування політичних партій та аналізувати українські реалії фінансування політичних партій;

2) окреслити перспективи змін на політичному ринку у світлі ключових новацій закону та джерел фінансування партій.

Студент повинен дійти висновку, що у демократичному світі спостерігається тенденція до законодавчого регулювання процесу фінансування партій і

виборчих кампаній. Європейська практика показує, що краще, якщо б це відбувалося за державні кошти з чітким відмежуванням бізнесу від політики і з можливістю спостерігати за надходженням пожертв на рахунки суб'єктів виборчого процесу, сліпо копіювати будь-яку європейську модель було б нерозумно. Але інтегруючи чужий досвід, можна створювати свою, унікальну українську модель партійного фінансування.

Основні поняття: політичні партії, бюджетне фінансування політичних партій, субсидії держави політичним партіям, надходження фінансових ресурсів, аудит фінансової діяльності політичних партій.

Питання для обговорення

1. Розвиток законодавства про фінанси політичних партій.
2. Фінансові джерела політичних партій.
3. Фінансування політичних партій України.

Рекомендовані джерела інформації

1. Білоус А. О. Політико-правові системи: світ і Україна. Київ, 1997.
2. Дудоров О. Доходи і витрати у законодавчому контексті. *Віче*. 1999. № 1.
3. Закон України «Про політичні партії в Україні». *Урядовий кур'єр*. 2001. № 7.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 22

Форми й системи державного фінансування політичних партій

Професійна орієнтація студентів: ознайомлення та вивчення різноманітних форм державного фінансування політичних партій в країнах світу та в Україні.

Студент повинен:

вміти – аналізувати механізми впливу держави на політичні партії за порушення ними положень про фінансові джерела;

розуміти – механізм фінансового контролю у сфері фінансування державою політичних партій;

знати – основні порушення у сфері партійного фінансування в Україні.

Методичні вказівки

Засвоєння цієї теми допоможе студенту набути знання з таких питань:

1) сьогодні в Україні існує невелика група партій, які мають необхідні ресурси, зокрема фінансові, для успішної діяльності. Вони здатні брати участь у виборчих перегонах та формуванні органів державної влади, в ухваленні та реалізації необхідних їм державних рішень;

2) для розвитку демократії держава має сприяти формуванню політичного ринку на базі ідеологічного плюралізму;

3) важливими суб'єктами політичного ринку є впливові політичні партії;

4) зміцненню партій та зменшенню їх «я» від олігархів сприяє державне фінансування статутної діяльності. Але держава має фінансувати конкретні важливі для суспільства проекти партій, заохочувати громадян до фінансової підтримки партій шляхом надання податкових пільг, використовуючи модель змішаного регулювання;

5) покладання юридичної відповідальності не тільки на політичні партії, але і на всіх осіб, що порушують розпорядження про їх фінансування, безсумнівно, підвищить ефективність зусиль у боротьбі з політичною корупцією. У змінах до законів мають формулюватися нові «правила гри», що забезпечать збереження і розвиток політичних партій на основі політичної конкуренції, сприятимуть формуванню балансу політичних сил в інтересах суспільства.

Основні поняття: фінансування партій, державне регулювання, приватні пожертви партіям, фінансова звітність, поняття фінансування партій.

Питання для обговорення

1. Форми та системи державного фінансування.
2. Механізм фінансового контролю.
3. Політичні партії України та їх фінансування.

Рекомендовані джерела інформації

1. Білоус А. О. Політико-правові системи: світ і Україна. Київ, 1997.
2. Дудоров О. Доходи і витрати у законодавчому контексті. *Віче*. 1999. № 1.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 23

Регламентация ідеологічних та організаційних основ політичних партій

Професійна орієнтація студентів: вивчення механізмів та шляхів регламентації ідеологічних основ політичних партій у країнах світу та в Україні.

Студент повинен:

вміти – здійснити аналіз, чи не порушує українська держава регламентацію діяльності політичних партій;

розуміти – суть Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та Європейської конвенції про захист прав людини й основних свобод; механізм фінансового контролю у сфері фінансування державою політичних партій;

знати – програми, статuti основних, впливових політичних партій України.

Методичні вказівки

Засвоєння цієї теми допоможе студенту набути знання з таких питань: створений протягом багатьох століть досвід існування політичних партій у різних країнах світу, засади їх організації та функціонування є невід'ємною частиною світової юридичної практики сьогодення.

Більшість із них становить загальнообов'язкові вимоги міжнародного права до законодавчих стандартів демократичних країн, що реалізується у підписанні спільних міжнародних конвенцій, договорів тощо. Однак кожна держава залишає за собою можливість встановити власний спектр специфічних вимог, що спрямовані як на попередження виникнення суспільно небезпечних явищ, так і на оптимізацію, посилення, зростання політичних партій. Досвід законодавчого регулювання відносин у розглядуваній сфері показує, що держави, в яких політико-правова регламентація як порядку утворення та функціонування політичних партій загалом, так і організаційної будови зокрема є значно деталізованою, зазвичай мають багатопартійну систему.

Варто зазначити, що загальносвітовою тенденцією є детальне регулювання організаційної будови партій. Це значною мірою зумовлено розвитком корпоративного права політичних партій як ефективного засобу посилення їх організаційної структури. До того ж законодавець у багатьох країнах з метою захисту політичного режиму поставив за мету скерувати найважливіші питання партійного корпоративного права. Подібне політико-правове регулювання в жодному разі не є наступом держави на свободу політичних об'єднань, їх самоврядування, а насамперед має на меті захист самої демократії. Так, організаційна структура партії зумовлюється нормами права в політико-правовій системі суспільства. І виключно нормами права суспільство може коригувати, посилювати чи послаблювати їх роль у державі. Як зазначає В. Лапаєва, «внутрішній устрій партії – це модель її уявлення про організацію та функціонування державної влади. Не може бути, щоб партія, побудована за авторитарним, тоталітарним типом, свої дії спрямовувала б на реалізацію демократичних принципів».

Основні поняття: організаційна будова, інституціоналізація, статутні органи, принципи організаційної діяльності, структура партії, членство.

Питання для обговорення

1. Політико-правова регламентація ідеології і програм політичних партій.
2. Об'єкти регулювання внутрішньопартійних організаційних відносин.
3. Організаційна будова політичних партій України.
4. Політичні партії України: типологія, основні характеристики, тенденції розвитку.

Рекомендовані джерела інформації

1. Осак О. Платформи політичних партій: зміст та критерії порівняльного аналізу. *Нова політика*. 2000. № 2.
2. Партійна політика: вплив недержавних громадських організацій на формування та впровадження. Київ, 2007.
3. Хімченко О. Г. Політичні партії і виборчий процес в умовах розбудови демократичного суспільства. Київ: Професіонал, 2006. С. 10–83.

РОЗДІЛ III
ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ
З КУРСУ «ІСТОРІЯ ТА ТЕОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ
ПАРТІЙ ТА ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ»

Тема 1. Історія і теорія політичних партій

Завдання

1. У чому полягає суть генетичної моделі походження партій?
2. Як формуються партії внутрішнього та зовнішнього походження?
3. Які існують бар'єри розвитку (репрезентативності) партій?
4. У чому суть етимологічного визначення партії?
5. Що розуміли під партією в Стародавньому Римі?
6. Яка різниця між поняттями «партія» та «політична партія»?
7. Які існують визначення партій у різних сферах гуманітарних наук?
8. У чому полягає різниця між поняттями «протопартія», «псевдопартія» і «партія»?
9. Які існують основні політологічні підходи до визначення поняття «партія»?
10. Які критерії поняття партії виділяють Ж. Ла Паломбара і М. Вейнер? Дайте їм характеристику.
11. Яку структуру визначення партії пропонує Ф. Сорауф?
12. У чому полягає суть визначення партії як «політичного підприємства»? Хто його автор?
13. У чому різниця між вузьким та широким визначеннями політичної партії?
14. Дайте загальне визначення поняття «політична партія».
15. Якою є роль політичних партій у житті суспільства?
16. Які інституційні гарантії демократії виділяє Р. Дал?

Реферати та повідомлення

1. Політичний плюралізм – основа формування політичних партій.
2. Громадянське суспільство і політичні партії.
3. Роль політичних партій у перехідних суспільствах.
4. А. Лійпхарт про виникнення політичних партій.

Тема 2. Етапи історичного розвитку партій

Завдання

1. Як співвідносяться між собою історія та теорія політичних партій?
2. Які соціально-історичні причини виникнення політичних партій?

3. На які фактори, що зумовлюють виникнення політичних партій, вказували Дж. Ла Паломбара і М. Вейнер?
4. Які характерні ознаки аристократичних партій?
5. У чому особливості партій як політичних клубів?
6. Дайте загальну характеристику розвитку партій знаті у Великій Британії.
7. Дайте загальну характеристику партій-клубів континентальної Європи.
8. Які особливості формування політичних партій у США?
9. Чим зумовлене виникнення масових політичних партій? У чому їх особливості, етапи розвитку?
10. Дайте загальну характеристику розвитку масових політичних партій у Європі.
11. Дайте загальну характеристику розвитку американських політичних партій.
12. Дайте загальну характеристику розвитку політичних партій у постколоніальних країнах.
13. У чому суть теорії «кризи партій»? Які її головні аргументи та їх інтерпретація?

Реферати та повідомлення

1. Місце теорії політичних партій у загальному курсі політології. Її зв'язок з іншими дисциплінами.
2. Партії і «відновлення» історії.
3. М. Вебер про етапи історичного розвитку партій.

Тема 3. Етапи становлення теорії політичних партій і партійних систем

Завдання

1. Дайте загальну характеристику відношення до політичних партій в англійській політичній філософії XVI–XVIII ст.
2. Як поділяє політичні партії Д. Юм?
3. У чому полягає заслуга Е. Берка у вивченні і сприйнятті політичних партій?
4. Які особливості сприйняття політичних партій в американській політичній традиції?
5. Проблема партій у вченні французьких революційних демократів XVII–XVIII ст.
6. Політичні партії у теорії «народного представництва» Ж.-Ж. Руссо.
7. Які причини зумовили особливе ставлення до політичних партій у політичній думці Німеччини?

8. У чому полягає суть «органологічного» підходу до партій Ф. Ромера?
9. Класифікація політичних партій за Й. Блунчлі.
10. У чому полягає особливість сприйняття політичних партій А. де Токвілем? Його класифікація політичних партій.
11. Як визначає Дж.-С. Мілль місце політичних партій у представницькому правлінні?
12. Які ідейно-теоретичні витоки класичної теорії політичних партій?
13. Яку періодизацію етапів розвитку уявлення про політичні партії пропонує Г. Трипель?
14. Класична теорія політичних партій.
15. М. Дюверже і Дж. Сарторі – засновники сучасної теорії політичних партій і партійних систем.
16. Якими є основні проблеми теорії політичних партій на сучасному етапі? Назвіть основних представників сучасної теорії політичних партій.
17. Формування та основні положення теорії партійних систем.
18. Дискусії щодо форми та галузі застосування теорії політичних партій.
19. У чому полягає суть «проєкту Джанди»? Його роль у формуванні теорії політичних партій.

Реферати та повідомлення

1. А. де Токвіль про політичні партії в Америці.
2. М. Острогорський про «партійні машини».
3. Соціологія політичних партій Р. Міхельса.
4. М. Вебер про роль лідера в становленні партій нового типу.
5. Проєкт Джанди.

Тема 4. Елементи політичної партії

Завдання

1. Що слугує критерієм визначення політичних угруповань як політичних партій?
2. Які найважливіші елементи політичних партій виділяє К. Джанда?
3. Який елемент політичних партій виокремлює як основний М. Дюверже? Яким є його розуміння цього елемента?
4. Чим політична партія відрізняється від протопартії, клієнтели, монопартії?
5. Які фактори впливають на організаційну структуру партій?
6. Як поділяються партії залежно від їх організаційної будови?
7. У чому полягає особливість організаційної будови американських партій? Чим вона зумовлена?

8. Якою є організаційна структура європейських політичних партій?
9. Що робить партію демократичною?
10. Дайте характеристику дослідженням проблем внутрішньопартійної демократії. Назвіть два основні підходи до її інтерпретації.
11. Які основні характеристики визначення рівня внутрішньої партійної демократії?
12. Які критерії визначення рівня залученості партії?
13. Дослідження рівня членства в партіях і їх результати.
14. Теоретичні проблеми вступу і виходу з партії.
15. Дослідження проблеми участі в партійній діяльності і їх результати.
16. Якими є визначальні стимули участі членів партії у партійній діяльності?
17. Що таке узгодженість партії? Які її складники?
18. Які фактори впливають на згуртованість партії?
19. Які існують типи фракційності? Фактори, що її зумовлюють.
20. Назвіть фактори, які обмежують автономію партій.
21. Фінансова автономія партій. Джерела фінансування партій.
22. Державне фінансування партій і його соціальні наслідки.
23. Як впливає тип партійного членства на автономію партії?
24. Панівна коаліція і автономність партії.
25. Назвіть способи визначення місця партій на ліво-правій шкалі.
26. Які особливості проблемної орієнтації політичних партій на сучасному етапі? В чому суть теорії «нової політики»?
27. Політичний спектр та його конфігурація. Основні характеристики лівих та правих політичних цінностей.
28. Який елемент політичних партій є визначальним у марксистській методології? Чому?
29. Назвіть чинники, які дають змогу визначити класовість політичних партій.
30. Соціально-економічні розколи – причини появи політичних партій.
31. Назвіть чинники, які впливають на соціальну єдність партії.
32. Які явища в житті партій відображає теорія «замороження» і «розмороження» партійних систем?
33. Фактори, що визначають соціальну базу партій.
34. Які існують базові положення та відмінності у програмах політичних партій?
35. Які функції партійних програм?
36. Специфіка співвідношення між партійною програмою і партійним лідерством.
37. У чому полягає різниця між партіями залежно від прагнень партії, центру їх звернення?

38. Чим визначається стратегія партій? Які існують види стратегій?
39. Типи виборчих стратегій партій.
40. Чинники, які впливають на електоральний успіх партій.
41. Класифікація партій за їх місцем у системі влади.
42. Місце і роль опозиційних партій у здійсненні політичного керівництва.
43. Специфіка впливу партійної програми на діяльність урядущої партії.
44. Назвіть чинники, що визначають рівень інституалізації політичних партій.
45. Суть та способи легітимації політичних партій.
46. Правова інституалізація політичних партій.

Реферати та повідомлення

1. Лінії соціально-політичного розмежування – основа партійного поділу.
2. Залізний закон олігархії Р. Міхельса.
3. М. Острогорський про організацію американських партій.

Тема 5. Функції політичних партій

Завдання

1. Назвіть головні підходи до визначення функцій партій.
2. Які функції партій належать до виражених і які до прихованих?
3. Які з функцій партій мають соціальний, державно-публічний і організаційний характер?
4. Охарактеризуйте функцію формування політичних цілей та завдань. Як поділяються політичні партії за характером реалізації цієї функції?
5. Якими способами реалізується функція артикуляції та інтеграції соціальних інтересів? Чим відрізняються політичні партії від груп інтересів?
6. Партії як джерела ідентичності. Партійна лояльність.
7. На виконання яких завдань мобілізують населення політичні партії?
8. Яка функція політичних партій вважається головною в демократичних системах? Назвіть етапи її реалізації.
9. Які існують способи добору кандидатів? Які фактори впливають на добір кандидатів?
10. Які існують процедури формування виборчих програм?
11. Що таке структуризація голосів виборців?
12. Політичні партії як «ланцюги зв'язків». Функція зв'язку.
13. Функція керівництва і особливості її реалізації.
14. У чому полягає роль опозиційної партії в здійсненні керівництва державою?

15. У чому полягають особливості функцій партій у недемократичних системах?

16. Як реалізують свої функції політичні партії в постколоніальних державах?

Реферати та повідомлення

1. Політичні партії в тоталітарних режимах.
2. Політичні партії в постколоніальних державах.
3. Політичні партії в перехідних суспільствах.

Тема 6. Партійне керівництво

Завдання

1. Які визначальні засади принципу партійного керівництва?
2. Які існують моделі реалізації принципу партійного керівництва? Від чого залежить тип партійного керівництва?
3. Як впливає тип виборчої системи на характер партійного керівництва?
4. Як впливає структура парламенту на характер партійного керівництва?
5. Форми правління і тип партійного керівництва.
6. Назвіть наявні типи партійного керівництва.
7. Які існують види партійних коаліцій?
8. Що таке виборча коаліція і які її види?
9. Які є види парламентських коаліцій?
10. Урядові коаліції та умови їх формування.
11. Теорія коаліцій та її різновиди.
12. Яка роль малих партій у формуванні партійних коаліцій?
13. У чому суть теорії кризи партійного керівництва? Її інтерпретація.

Реферати та повідомлення

1. Опозиція та її роль у керівництві державою.
2. Виборчі системи та їх політичні наслідки.
3. А. Лійпхарт про моделі політичного керівництва.
4. Проблеми і труднощі політичного керівництва у перехідний період.

Тема 7. Ідеології політичних партій

Завдання

1. Розкрийте суть поняття «політична ідеологія» як систематизованої сукупності ідейних поглядів.
2. Охарактеризуйте ідеологію як форму мотивації політичної поведінки групових суб'єктів.
3. Дайте характеристику політичної свідомості як найважливішого спектра політичної діяльності.
4. Поясніть відмінність ідеології від науки з огляду на їх функціональні аспекти.
5. Охарактеризуйте політичну ідеологію як специфічну форму свідомості та самосвідомості.
6. Проаналізуйте структурні елементи політичної ідеології (ідеї, гіпотези, концепції, теорії, ідеали).

Реферати та повідомлення

1. Проблематика та завдання дослідження сучасної політичної ідеології як науки, її місце в системі наук.
2. «Ціна» ідеології.
3. Особливості політичної свідомості українського суспільства.
4. Громадська думка як форма політичної свідомості.
5. Поняття про основні типи європейської ідеології. Проблема нової ідеології.

Тема 8. Базові характеристики політичних об'єднань

Завдання

1. З'ясуйте зміст і значення сучасної соціал-демократії.
2. Ознайомтесь із науковою спадщиною Е. Бернштейна як основоположника соціал-реформізму.
3. Дайте характеристику ліберал-технократизму та ліберал-реформізму.
4. Назвіть та дайте характеристику основним цінностям консервативної ідеології.
5. Проаналізуйте джерела та історичні типи націоналізму.

Реферати та повідомлення

1. Марксизм-ленінізм як одна з найбільш конфронтаційних ідеологій.
2. Концепція «соціального партнерства»: сутність, витоки, еволюція.

3. Історичні умови формування, теоретичні засади політичної доктрини лібералізму.

4. Теорія політичної участі.

5. Теорія партисипаторної демократії.

6. Фундаментальні ідеї консерватизму у працях Е. Берка.

7. Основні засади неоконсерватизму.

8. Порівняльна характеристика більшовизму та фашизму.

9. Особливості українського націоналізму.

Тема 9. Лібералізм та неолібералізм

Завдання

1. Як можна пояснити взаємозв'язок між негативною і позитивною свободою?

2. У чому полягає суть конституціоналізму?

3. Поясніть, чому протягом 50–60-х рр. ХХ ст. у межах доктрин лібералізму розвивались соціальний лібералізм і неолібералізм.

4. Що спільного й особливого між соціальним лібералізмом і неолібералізмом?

5. Які соціально-економічні та політичні чинники зумовили формування неолібералізму?

6. Спільне та відмінне між поміркованим і радикальним лібералізмом.

7. Як впливає глобалізація на сучасний неолібералізм?

8. Яке взаємовідношення індивідуалізму та політичного плюралізму на зламі ХХ–ХХІ ст.?

9. У чому полягають перспективи та проблеми подальшого розвитку лібералізму на початку ХХІ ст.?

Реферати та повідомлення

1. Велика Французька революція та лібералізм.

2. Ідеї та цінності ліберальної доктрини.

3. Особливості неолібералізму США.

4. Суть соціального лібералізму.

5. Особливості українського лібералізму.

Тема 10. Консерватизм та неоконсерватизм

Завдання

1. Чим зумовлено існування авторитарного напрямку консерватизму першої половини ХХ ст.?
2. У чому полягає сутність «консервативної революції»?
3. Що спільного та відмінного між авторитарним консерватизмом першої половини ХХ ст. та націонал-соціалізмом у Німеччині?
4. Поясніть місце, роль та сутність традиціоналізму в консерватизмі.
5. Чим зумовлювався взаємозв'язок між консерватизмом та релігією?
6. Що спільного і відмінного між патерналістським консерватизмом і соціальним лібералізмом?
7. Чим був зумовлений антикомунізм консерватизму?
8. Що таке неоконсерватизм?
9. Чи можемо говорити про кризу консерватизму наприкінці ХХ ст.?

Реферати та повідомлення

1. Теоретичні засади українського консерватизму.
2. Неоконсерватизм.
3. Порівняльна характеристика консерватизму та неоконсерватизму.

Тема 11. Соціалізм та його різноманіття

Завдання

1. Сучасна соціал-демократія (демосоціалізм, соціальна демократія).
2. Теорія «демократичного соціалізму».
3. Практика діяльності Соціалістичного Інтернаціоналу. «Народний капіталізм».
4. Самоврядувальні засади в діяльності соціал-демократів.
5. Соціал-демократи в Азії, Африці та Латинській Америці: теорія та практика.
6. Розвиток ідей соціалізму, комунізму соціал-демократії у практиці державно-правового будівництва в Україні.

Реферати та повідомлення

1. Основні ідеї соціалізму та комунізму.
2. Комунізм у поглядах К. Маркса, Леніна, Сталіна.
3. Особливості китайського комунізму.
4. Особливості кубинського комунізму.

5. Соціал демократія та причини її успішного розвитку в країнах Західної Європи в середині ХХ ст.

6. Особливості розвитку соціалізму, комунізму та соціал-демократії в Україні.

Тема 12. Стратегія і тактика політичного центризму

Завдання

1. Чим відрізняються центристи від лівих та правих ідеологій?
2. Які українські партії можна віднести до центристського спрямування?
3. Що спільного між лібералізмом та центризмом?
4. Погляди українських центрстів на внутрішню політику держави.
5. Погляди українських центрстів на зовнішню політику держави.

Реферати та повідомлення

1. Суть центристської ідеології політичних партій.
2. Особливості українського центрризму.
3. Розвиток центрризму в Європі.
4. Представники центристських партій країн Західної Європи.

Тема 13. Партійна система. Типологія партійних систем

Завдання

1. Що ми розуміємо під широким та вузьким визначеннями поняття «партійна система»?
2. Яке коло відношень охоплює поняття «партійна система»?
3. Чи всі наявні в державі політичні партії формують її партійну систему?
4. Яке місце займають нелегальні партії у партійній системі?
5. Які фактори впливають на конфігурацію партійної системи?
6. Який характер відношень між виборчою та партійною системами?
7. Які головні соціально-політичні суперечності визначають конфігурацію партійних систем?
8. Назвіть головні причини трансформації партійних систем.
9. Які головні напрями трансформації сучасних партійних систем?
10. Які головні критерії «розмороження» партійних систем?
11. Які головні критерії класифікації партійних систем?
12. Як поділяються партійні системи на підставі кількісного критерію?

13. Як поділяються партійні системи на підставі якісного критерію?
14. Дайте характеристику головним типологіям партійних систем.
15. У чому полягає особливість типології партійних систем Дж. Сарторі?
16. У чому полягають особливості типології партійних систем перехідних держав?

Реферати та повідомлення

1. М. Дюверже про типологію партійних систем.
2. А. Лійпхарт про виникнення і суперечності становлення партійних систем.
3. Дж. Сарторі про партійні системи, що формуються.

Тема 14. Типи партій і партійних систем

Завдання

1. Яке співвідношення між типологією та класифікацією партій? Їх значення для теорії партій.
2. Суть типології партій М. Вебера.
3. Типологія партій З. Нейманна.
4. Типологія партій М. Дюверже. Її значення в розвитку теорії партій.
5. О. Кірчхеймер і Ж. Шарло про новий тип партій.
6. Що таке тип партії? Які основні типи партій ви знаєте?
7. Дайте порівняльну характеристику кадрових, масових і виборчих партій.
8. Які головні характеристики національно-визвольних партій?
9. Які головні характеристики транзитних партій?
10. Дайте характеристику основних різновидів партій.
11. Назвіть головні напрями трансформації політичних партій.
12. Які фактори зумовлюють трансформацію політичних партій?
13. Як класифікують партії за їх величиною? Що розуміється під величиною партії?
14. Які існують підходи до визначення поняття «мала партія»?
15. Як поділяються малі партії?
16. Як класифікуються партії за рівнем репрезентативності?
17. Що робить партію репрезентативною?
18. Класифікація партій за їх походженням.
19. Класифікація партій на підставі організаційного критерію.
20. Класифікація партій за класовим критерієм.
21. Класифікація партій на основі їх відношення до політичної системи.
22. Яка різниця між антисистемними і протестними партіями?
23. Класифікація партій за їх ідеологічним критерієм.

Реферати та повідомлення

1. Особливості організації та діяльності політичних партій США.
2. Політичні партії Великої Британії як приклади партій європейського типу.
3. Національно-визвольні партії та їх внесок у визвольну боротьбу проти системи колоніалізму.
4. Трансформація сучасних партій у країнах Східної Європи.

Тема 15. Регулювання порядку утворення, тимчасового зупинення й припинення діяльності політичних партій

Завдання

1. Суть Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р.
2. Які існують конституційні обмеження в країнах щодо діяльності та заборони партій?
3. Назвіть основні види та охарактеризуйте державні органи, що проводять реєстрацію партій.
4. Які існують вимоги в країнах щодо чисельності членів партій?
5. Які закони регулюють порядок тимчасового зупинення й припинення діяльності політичних партій?

Реферати та повідомлення

1. Порядок утворення, тимчасове зупинення і припинення діяльності політичних партій у США.
2. Порядок утворення, тимчасове зупинення і припинення діяльності політичних партій в Україні.
3. Порядок утворення, тимчасове зупинення і припинення діяльності політичних партій у країнах Європейського Союзу.
4. Порядок утворення, тимчасове зупинення і припинення діяльності політичних партій у країнах з авторитарно-тоталітарним політичним режимом.
5. Порядок утворення, тимчасове зупинення і припинення діяльності політичних партій у країнах із демократичним політичним режимом.

Тема 16. Політичні партії – суб'єкт «партійного права»

Завдання

1. Назвіть основні кваліфікаційні ознаки, притаманні політичній партії як правовому інституту.

2. Назвіть функції політичних партій.
3. Суть політичних завдань партій.
4. Суть ідеологічних завдань партій.
5. Суть виховних завдань партій.
6. Різниця між урядущими та опозиційними політичними партіями.

Реферати та повідомлення

1. Політичні права і свободи партій у США.
2. Політичні права і свободи партій у Великій Британії.
3. Політичні права і свободи партій у Німеччині.
4. Політичні права і свободи партій у Франції.
5. Політичні права і свободи партій в Україні.
6. Політичні права і свободи партій з авторитарно-тоталітарним політичним режимом.

Тема 17. Правова інституціоналізація політичних партій: формування «партійного права»

Завдання

1. Охарактеризуйте етапи та поняття інституціоналізації політичних партій.
2. У чому суть зовнішнього методу регулювання правового статусу і порядку діяльності політичних партій?
3. У чому суть внутрішнього методу регулювання правового статусу і порядку діяльності політичних партій?
4. Суть концепції «партійної держави».
5. Суть парламентської діяльності партії.

Реферати та повідомлення

1. Форми інституціоналізації за П. Арвілем.
2. Особливості правової інституціоналізації партій у тоталітарних державах.
3. Форми правової інституціоналізації політичних партій.
4. Українське законодавство і правове регулювання діяльності політичних партій.

Тема 18. Політичні партії та їх взаємодія з інститутами політичної системи

Завдання

1. Охарактеризуйте відносини депутата з його партійною фракцією.
2. Суть концепції партійного імперативного мандата П. Кельзена.
3. Назвіть основні варіанти регламентації відносин депутата й політичної партії.
4. Що вам відомо про участь політичних партій у міжнародних організаціях?
5. Як відбувається співпраця політичних партій із громадськими організаціями та об'єднаннями?
6. Суть регламентації відносин політичних партій з урядом.

Реферати та повідомлення

1. Діяльність Європарламенту.
2. Участь політичних партій України в міжнародних організаціях.
3. Особливості діяльності партій у президентських республіках зі змішаною формою правління.
4. Взаємодія та співпраця політичних партій із громадськими організаціями та об'єднаннями.

Тема 19. Виборча система

Завдання

1. Що таке інститути безпосередньої демократії?
2. Які інститути безпосередньої демократії відомі політико-правовій практиці України та зарубіжних держав?
3. Дайте визначення поняття «вибори».
4. Назвіть функції виборів.
5. Що таке виборче право?
6. Розкрийте поняття суб'єктивного і об'єктивного значення виборчого права.
7. Проаналізуйте сутність і зміст пасивного та активного виборчого права.
8. Що таке виборчі цензи? Охарактеризуйте виборчі цензи, оцініть їх значення.
9. Назвіть принципи виборчого права. У чому полягає їх суть і значення?
10. Що таке виборча система? Які типи виборчих систем існують?
11. Визначте поняття, особливості та види мажоритарної виборчої системи.
12. Розкрийте специфіку пропорційної виборчої системи.
13. У чому полягають особливості змішаної виборчої системи?

14. Що таке виборчий процес? Проаналізуйте стадії виборчого процесу.
15. Дайте визначення поняття референдум. Проаналізуйте значення цього інституту безпосередньої демократії для суспільства і держави.
16. Що таке обов'язковий референдум? Факультативний референдум?
17. Що таке консультативний референдум? Імперативний референдум?
18. Розкрийте юридичні наслідки консультативного референдуму; імперативного референдуму.

Реферати та повідомлення

1. Особливості проведення виборів в Україні.
2. Характеристика виборчої системи США.
3. Суть виборчої системи Великої Британії.
4. Виборча система Німеччини.
5. Особливості проведення виборів у Франції.

Тема 20. Політичні партії та виборчий процес

Завдання

1. Як відбувається регламентація участі політичних партій у виборчому процесі на прикладі України?
2. Поняття партійного списку.
3. Суть виборчої функції партії.
4. Назвіть типи відбору кандидатів.
5. Охарактеризуйте особливості висунення кандидатів.
6. Стратегія партії на виборах.

Реферати та повідомлення

1. Національні меншини та виборчий процес.
2. Громадські об'єднання та виборчий процес.
3. Формування виборчої програми.
4. Діяльність політичних фракцій у Верховній Раді України.

Тема 21. Політичні партії та їх фінансова діяльність

Завдання

1. Суть європейських стандартів у сфері фінансування політичних партій.
2. Види статутної діяльності партій в Україні.

3. Права політичних партій.
4. Яка діяльність політичної партії не може визнаватися статутною?
5. Якою може бути відповідальність політичних партій та їх посадових осіб згідно з бюджетним законодавством?
6. Чи має бути поняття «статутна діяльність політичної партії» визначене в законі?
7. Які можуть бути наслідки невизначення поняття «статутна діяльність політичної партії»?

Реферати та повідомлення

1. Розвиток законодавства про фінанси політичних партій.
2. Фінансові джерела політичних партій.
3. Фінансування політичних партій України.

Тема 22. Форми й системи державного фінансування політичних партій

Завдання

1. Назвіть форми та системи державного фінансування.
2. Які вам відомі види державного фінансування?
3. Назвіть основні системи державного фінансування.
4. Розкрийте суть механізму фінансового контролю.
5. Назвіть форми юридичної відповідальності політичних партій за порушення положень про фінансові джерела в Україні.

Реферати та повідомлення

1. Форми та системи державного фінансування.
2. Механізм фінансового контролю.
3. Політичні партії України та їх фінансування.

Тема 23. Регламентация ідеологічних та організаційних основ політичних партій

Завдання

1. Суть поняття політичного та ідеологічного плюралізму.
2. Способи та механізми втручання держави у сферу партійної ідеології.
3. Суть Міжнародного пакту про громадянські і політичні права.

4. Поняття символіки партії.
5. Суть європейської конвенції про захист прав людини й основних свобод.

Реферати та повідомлення

1. Політико-правова регламентація ідеології і програм політичних партій.
2. Об'єкти регулювання внутрішньопартійних організаційних відносин.
3. Організаційна будова політичних партій України.
4. Політичні партії України: типологія, основні характеристики, тенденції розвитку.

РОЗДІЛ IV
ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ІСПИТУ
З ДИСЦИПЛІНИ «ІСТОРІЯ ТА ТЕОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ
ПАРТІЙ ТА ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ»

1. Предмет і структура політичних партій.
2. Виникнення політичних партій. Поява партій у Стародавньому Римі.
3. Виникнення перших партій в Англії. Розвиток політичних партій Великої Британії – вігів та торі.
4. Особливості становлення партійної системи у Франції та США.
5. Ознаки, цілі та функції політичних партій. Поняття партійного апарату.
6. Партії як аристократичні угруповання. Партії як політичні клуби. Політичні клуби континентальної Європи.
7. Проблемна орієнтація (ідеології) партій. Ліво-права шкала.
8. Партійна програма. Функції партійних програм. Партійні програми та партійні лідери.
9. Стратегія і тактика. Види стратегій.
10. Історична еволюція законодавства про політичні партії. Правова інституалізація політичних партій. Легітимація політичних партій.
11. Політична ідеологія, її типи. Поняття «ідеологія».
12. Характеристика комунізму, неокомунізму як ідеології.
13. Головні складники ідеології сучасної соціал-демократії.
14. Характеристика головних цінностей ідеології лібералізму. Розвиток класичного лібералізму. Особливості неолібералізму.
15. Характерні риси ідеології консерватизму. Суть сучасного неоконсерватизму.
16. Характерні ознаки фашизму як ідеології. Розвиток сучасного неофашизму у Європі.
17. Поняття «політичної платформи». Поняття «електорату».
18. Основні принципи лібералізму. Політичний лібералізм. Економічний лібералізм. Культурний лібералізм. Соціальний лібералізм.
19. Суть марксистського вчення. Комуністичний рух. Історична «місія» робітничого класу. Вчення про диктатуру пролетаріату.
20. Соціал-демократичний рух. Соціал-демократія та демократичний соціалізм.
21. Суть соціал-демократичної ідеології.
22. Політичний стратегічний курс центризму. Поняття центризму.
23. Концепція солідаризму Л. Дюгі.
24. Політична тактика центризму.
25. Поняття масової партії. Поняття кадрової партії.

26. Регулювання порядку утвердження та діяльності політичних партій.
27. Поняття явочного порядку утворення політичних партій.
28. Поняття довільного порядку утворення політичних партій.
29. Характерні риси явочно-реєстраційного порядку утворення партій.
30. Основні види та характеристика державних органів, що проводять реєстрацію партій.
31. Вимоги щодо чисельності членів партій.
32. Регулювання порядку тимчасового зупинення й припинення діяльності політичних партій.
33. Поняття та етапи інституціоналізації політичних партій.
34. Форми правової інституціоналізації політичних партій.
35. Поняття парламентської діяльності політичних партій.
36. Парламентські фракції.
37. Поняття імперативного та вільного депутатського мандату.
38. Поняття політичних і неполітичних громадських об'єднань.
39. Поняття виборчої системи.
40. Види мажоритарної системи та її недоліки.
41. Поняття системи пропорційного представництва політичних партій та її негативні риси.
42. Виборче право: поняття, основні принципи.
43. Поняття виборчої коаліції.
44. Утворення парламентських фракцій та порядок їх діяльності.
45. Види джерел, з яких формуються кошти партій. Вступні та членські внески.
46. Приватне фінансування партій.
47. Форми державного фінансування.
48. Механізм фінансового контролю. Державні органи, що здійснюють контроль за фінансуванням політичних партій в Україні.
49. Форми юридичної відповідальності політичних партій за порушення положень про фінансові джерела в Україні.
50. Регламентація ідеології і програм політичних партій.

РОЗДІЛ V РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ

Основна література

1. Примуш М. В. Історія і теорія політичних партій: навчально-методичний посібник. Донецьк: Юго-Восток. 2012.
2. Партологія: навч. посіб. / М. І. Обушний, М. В. Примуш, Ю. Р. Шведа; за ред. М. І. Обушного. Київ: Арістей. 2006. 432 с.
3. Закон України «Про політичні партії в Україні». *Відомості Верховної Ради України*. 2001 р. № 23. С. 118. Зі змінами, внесеними згідно з Законами, включно від 06.10.2016 р. № 1666-VIII.
4. Теорія політичних партій та партійних систем: навчально-методичний посібник для студентів спеціальності «політологія» (освітньо-кваліфікаційний рівень «Бакалавр») / укл. І. С. Монолатій. Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. 2018. 78 с.
5. Шведа Ю. Р. Теорія політичних партій та партійних систем. Львів: Тріада плюс. 2004. 528 с.
6. Андрощук А. М. Ультраправі політичні партії, їхнє походження, ідеологічне позиціонування та місце в партійній системі Чехії (1990–2015 рр.). *Політикус*. 2016. Вип. 1. С. 7–12.
7. Політичні партії: теорія та функціональні практики: навч. посіб. / О. В. Новакова, Г. С. Агафонова, А. С. Моїсеєва, П. А. Струнін. Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля. 2014. 300 с.
8. Політичні партії України: в 3-х т. / укл. Ю. Шайгородський. Київ: Український центр політичного менеджменту. 2005. Т. 3. 855 с.
9. Примуш М. В. Еволюція інституту політичних партій у сучасному суспільстві. *Збірник матеріалів V Всеукраїнської конференції*. Луганськ. 2011.
10. Примуш М. В. Партія європейських соціалістів: стратегія парламентської діяльності. *Трибуна*. 2001. № 1–2.
11. Примуш М. В. Неолібералізм, політична діяльність: економічні наслідки. *Трибуна*. 2007. № 3–4.
12. Green J., Jennings W. The politics of competence: parties, public opinion and voters. Cambridge, United Kingdom: Cambridge University Press. 2017. XVII. 309 p.
13. Jacobs K., Spierings N. Social media, parties, and political inequalities. New York, NY: Palgrave Macmillan. 2016. X. 221 p.
14. Tyulkina S. Militant democracy: undemocratic political parties and beyond. London: Routledge, Taylor & Francis Group. 2015. VI. 227 p.

Допоміжна література

1. Аслунд А., Дянков С. Велике переродження. Уроки перемоги капіталізму над комунізмом. Львів: Видав. Старого Лева. 2015. 437 с.
2. Аджеглоу Д., Джонсон С., Робінсон Дж. Чому нації занепадають: походження влади багатства і бідності. Київ: Наш формат. 2016. 450 с.
3. Бакумов О. С. Конституційне право громадян України на участь у виборах і референдумах та проблеми його реалізації: монографія. Харків: Право. 2015. 248 с.
4. Балашова О. В. Політичні партії України: стабілізуючий чи дестабілізуючий чинник у забезпеченні національної безпеки держави? *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія*. 2019. Вип. 25. С. 64–76.
5. Бернацький Б. Позбавлення та обмеження активного виборчого права у контексті міжнародних виборчих стандартів та демократичних принципів. *Український часопис міжнародного права*. 2016. № 3. С. 67–76.
6. Богашева Н. В. Конституційно-правові засади діяльності політичних партій в Україні: стан, проблеми, напрями удосконалення. *Трансформація партійної системи: український досвід у європейському контексті* / за ред. Ю. Якименка. Київ: Центр Разумкова. 2017. С. 296–314.
7. Ганжа А. М. Політичні партії України як формалізовані патронажно-клієнтарні мережі. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Питання політології*. 2016. Вип. 30. С. 62–65.
8. Горло Н. В. Політичні партії як суб'єкти політики іредентизму. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. 2015. Вип. 17. С. 59–64.
9. Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права: Матеріали Венеціанської Комісії: в 2-х част. / пер. з англ.; за ред. Ю. Ключковського. 3-є вид., випр. і доповн. Київ: Логос. 2016. Ч. 1. С. 181–201.
10. Кармазіна М. Регіональні політичні партії в Україні (1991 – початок 2018 р.). *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2018. Вип. 1. С. 3–54.
11. Кремена В. І. Партійна система України та традиційні типології політичних партій. *Вісник Дніпропетровського університету*. 2015. № 3. С. 98–104.
12. Лавренюк І. Т. Інститут партійного лідерства у системі партієтворення сучасної України. *Грані. Політологія*. 2015. № 10. С. 48–54.
13. Літвін Л. Політичні партії та організації націоналістичного спрямування як суб'єкти реалізації національних інтересів сучасної України. *Evropsky politicky a pravni diskurz*. 2015. Vol. 2, iss. 4. С. 239–243.
14. Молочко П. Кількісні індикатори розвитку партійної системи України. *Наукові записки ІПЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2016. Вип. 3–4. С. 337–352.

15. Олексеєнко В. О. Трансформація партійної системи України: 1991–2017. *Гілея. Науковий вісник: збірник наукових праць*. 2017. Вип. 127. С. 383–386.
16. Примуш М. В. Виборчий бар'єр як виклик парламентської кампанії 2012. *Політологічний вісник. Збірник наукових праць*. 2011. № 58.
17. Примуш М. В. Ідеологія й утопія. *Трибуна*. 2005. № 1–2.
18. Примуш М. В. Трансформація партійної системи Польщі у світі вступу країни в ЄС. *Політологічні та соціологічні студії: зб. наук. праць*. Т. 8. Чернівці: Букрек, 2009.
19. Примуш М. В. Українські ліві та популізм. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. 2008. № 8(25).
20. Сергієнко І. Т. Місце та роль партії і політичній системі держави: європейський досвід. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія*. 2015. Вип. 13–14. С. 297–303.
21. Червоіваненко А. В. Політичні партії: їх роль та функції у сучасних процесах державного будівництва в Україні. *Теорія та практика державного будівництва*. 2015. Вип. 3. С. 91–99.
22. Шелемба М. М. Вплив парламентських виборів 2012 р. на націоналізацію партійної системи України. *Гілея. Науковий вісник: збірник наукових праць. Політичні науки*. 2018. Вип. 139. С. 80–84.
23. Bertoli A., Dafoe A., Trager R. F. Is There a War Party? Party Change, the Left–Right Divide, and International Conflict. *Journal of Conflict Resolution*. 2019. Vol. 63(4). P. 950–975.
24. Destradi S., Plagemann J. Populism and International Relations: (Un)predictability, Personalisation, and the Reinforcement of Existing Trends in World Politics. *Review of International Studies*. 2019. Vol. 45, Special iss. 5. P. 711–730.
25. Johansson K. M. The Role of Europarties in EU Treaty Reform: Theory and Practice. *Acta Politica*. 2017. Vol. 52, № 3. P. 286–305.
26. Raunio T., Wagner W. The Party Politics of Foreign and Security Policy. *Foreign Policy Analysis*. 2020. Vol. 16, iss. 4. P. 515–531.

Інформаційні ресурси в мережі «Інтернет»

1. Comparative Politics. URL: <http://web.gc.cuny.edu/jcp/index.htm>
2. Відомості про політичні партії України. URL: <http://www.cvk.gov.ua/paty/>
3. Індекс електронної участі (e-participation). URL: <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Reports/UN-E-Government-Survey-2014>
4. Індекс сприйняття корупції (The Corruption Perceptions Index (CPI)). URL: <http://cpi.transparency.org/>
5. Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва. URL: <https://dif.org.ua/>

6. Інформаційний ресурс. URL: www.sociolog.in.ua

7. Політичні новини та аналітика. URL: www.zn.ua; www.korrespondent.net;
www.pravda.com.ua

8. Спеціалізовані інтернет-ресурси для політологів. URL: www.politik.ua;
<http://www.politik.org.ua>

Додаткова література надана в РПНД та в курсі за посиланням:

<https://dnu.sharepoint.com/:f:/g/portals/fmit/EqchEXJ3WdFGn63VXz-7raUB2JTmBlGAhwo6JVTsrolBRw?e=nOUnd>

РОЗДІЛ VI

ГЛОСАРІЙ

Абсентеїзм (лат. *absentia* – «відсутність») – ухилення виборців від участі в голосуванні на виборах парламенту, президента, місцевих органів влади тощо. Основними причинами абсентеїзму є аполітичність громадян, індиферентне ставлення до політики, втрата довіри до неї, низький рівень політичної компетентності виборців, невпевненість громадян у правильності свого вибору.

Автаркія (грец. *autarkeia* – «самозадоволення») – політика та ідеологія, спрямована на відокремлення економіки однієї держави чи групи держав від економіки інших країн з метою створення замкнутої системи господарювання, зорієнтованої на самозабезпечення.

Авторитаризм (лат. *auctoritas* – «влада, вплив») – тип політичного режиму, який характеризується субординацією суб'єктів політичних відносин, наявністю сильного центру, що має концентровану владу, можливістю застосування насильства чи примусу.

Авторитет (лат. *auctoritas* – «влада, вплив») – визнання суспільством, соціальною групою, колективом, державою, суспільно-політичною організацією особистих і суспільних якостей певної особистості чи групи людей, що відображає їх реальний, вагомий вплив на стан справ у суспільстві й державі.

Анархізм (грец. *anarchia* – «безвладдя») – ідейно-теоретична й суспільно-політична теорія, в основу якої покладено заперечення інституціонального, насамперед державного, управління суспільством.

Біхевіоризм (лат. *behaviour* – «поведінка») – психологічний напрям у політології та соціології, що орієнтує на вивчення проблем політики і політичних відносин крізь призму поведінки особи і груп як сукупності різноманітних реалій на вплив оточуючого середовища.

Вето (лат. *veto* – «я забороняю») – передбачений конституціями деяких країн акт, завдяки якому глава держави або верхня палата парламенту можуть призупинити впровадження законів або рішень, прийнятих парламентом чи його нижньою палатою.

Вибори – процедура обрання або висунення певних осіб способом відкритого чи закритого (таємного) голосування; найбільш поширений механізм створення органів та інститутів влади.

Виборча система змішана (грец. *systeme* – «утворення») – такий порядок визначення результатів голосування, у якому поєднані елементи мажоритарної та пропорційної систем.

Виборча система мажоритарна (лат. *major* – «більший») – такий порядок організації виборів і визначення результатів голосування, коли обраним вва-

жається кандидат (або список кандидатів), який отримав більшість голосів у виборчому окрузі.

Виборча система пропорційна – такий порядок організації виборів і визначення результатів голосування, за якого розподіл мандатів між партіями, які висунули своїх кандидатів у представницький орган, проводиться згідно з кількістю отриманих партією голосів.

Вождизм – владні відносини, засновані на поділі групи (організації) на керівників і підлеглих, на особистій відданості політичному лідеру, вождю. Вождизм переважно властивий для тоталітарних і авторитарних режимів.

Волюнтаризм (лат. *voluntarius* – «залежний від волі») – позиція суб'єкта політики, згідно з якою головним чинником досягнення поставленої мети є воля, особисті устремління й політичні наміри.

Геополітика (грец. *ge* – «земля» і *politike* – «політика») – політологічна концепція, що вбачає в політиці якоїсь держави визначальну роль географічних чинників (просторове розташування країни, клімат, розмір території, кількість населення, наявність природних ресурсів та ін.).

Гласність – один з найважливіших принципів демократизму, який полягає у невід'ємному праві кожного громадянина на отримання повної й достовірної інформації з будь-якого питання громадського життя, що не становить державної чи військової таємниці.

Глобалізм (франц. *global* – «загальний, всесвітній») – політична практика, зорієнтована на розв'язання локальних суспільних проблем з урахуванням їх взаємозв'язку з проблемами зовнішніми, більш загальними, з передбаченням їх наслідків для світових процесів.

Громадські об'єднання – об'єднання, створені з метою реалізації та захисту громадянських, політичних, економічних, соціальних і культурних прав, інтересів людини, які сприяють розвитку творчої активності й самостійності громадян, їх участі в управлінні державними та громадськими справами.

Група тиску (Прованс, *drop* – «вузол», *gropar* – «зв'язувати») – суспільно-політичне об'єднання, яке прагне задоволення власних інтересів через вплив на державну владу або політичні партії. Від партії група тиску відрізняється тим, що вона безпосередньо не бореться за владу, не бере участі в керівництві та управлінні державою.

Делегат (лат. *delegatus* – «посланець») – обраний або призначений представник спільноти, громадсько-політичної організації, наділений повноваженнями приймати авторитетні рішення, здійснювати, репрезентувати й захищати їх інтереси на переговорах, нарадах, з'їздах тощо.

Демократія представницька – порядок розгляду і вирішення державних і громадських питань повноважними представниками населення (виборними або призначеними).

Доктрина (лат. *doctrina* – «учення») – систематизоване філософське, політичне чи ідеологічне учення, сукупність принципів, концепцій.

Екстремізм (лат. *extremus* – «крайній») – в ідеології й політиці схильність до крайніх поглядів і способів досягнення певних цілей. Екстремісти виступають проти наявних громадських структур та інститутів, намагаючись підірвати їх стабільність, розхитати й ліквідувати їх силою заради своїх групових цілей.

Електорат (лат. *elector* – «виборець») – громадяни, які мають право голосу для участі в політичних виборах. Рішення й настрої електорату визначають склад виборних органів влади, впливають на позиції політичних лідерів і партій.

Етатизм (франц. *etat* – «держава») – поширення активності та впливу держави на соціально-політичне життя із застосуванням централізації бюрократизації та концентрації політичної влади.

Ідеологія (грец. *idea* – «поняття» і *logos* – «учення») – система концептуально оформлених уявлень, ідей і поглядів на політичне життя, яка відображає інтереси, світогляд, ідеали, умонастрій людей, класів, націй, суспільства, політичних партій, громадських рухів та інших суб'єктів політики.

Іміджологія – наука, що вивчає проблеми формування й створення в суспільній свідомості образів суспільних інститутів (держави, політичних партій, організацій, установ) та окремих політичних лідерів, виробляє сукупність прийомів, технологій і засобів формування в суспільній свідомості відповідних образів реальних суб'єктів політики.

Імпічмент (англ. *impeachment* – «звинувачення») – особливий порядок і встановлена законом процедура притягнення до відповідальності за грубі порушення закону вищих посадових осіб до завершення терміну одержаних ними внаслідок виборів повноважень.

Інавгурація (лат. *inaugure* – «присвячую») – урочиста церемонія вступу на посаду глави держави. Процедура інавгурації передбачає публічне виголошення новим главою держави клятви та програмної промови.

Істеблішмент (англ. *establishment* – «установа») – панівна еліта, керівні кола якоїсь країни.

Кворум (лат. *quorum praesentia sufficit* – «числі присутності достатньо») – встановлена правилами процедури, регламентом якогось органу чи установи найменша кількість учасників зборів, засідань керівних та представницьких органів, конференцій, з'їздів тощо, необхідна й достатня для того, щоб почати роботу форуму, колективного органу або прийняти правомочне рішення на ньому.

Консерватизм (лат. *conservare* – «зберігати, охороняти») – політична ідеологія і практика суспільно-політичного життя, зорієнтована на збереження і

підтримання наявних форм соціальної структури, традиційних цінностей і морально-правових засад.

Конституціоналізм – теорія і практика обмеження всевладдя держави за допомогою права, основні норми якого відображено в конституції.

Конформізм (лат. *conformis* – «подібний, відповідний») – пристосовництво, пасивне беззаперечне прийняття наявних порядків, панівних ідей і цінностей, стандартів поведінки, норм, правил, безумовне схиляння перед авторитетами.

Легітимність (лат. *legitimus* – «законний, правомірний») – здатність політичного режиму досягати суспільного визнання й виправдання обраного політичного курсу, винесених ним політичних рішень, кадрових або функціональних змін у структурах влади.

Лібералізм (лат. *liberalis* – «вільний») – політична та ідеологічна течія, що об'єднує прихильників парламентського ладу, вільного підприємництва та демократичних свобод і обмежує сфери діяльності держави.

Лобізм (англ. *lobby* – «кулуари») – діяльність соціальних груп, які обстоюють свої особливі політичні інтереси; групи тиску на органи законодавчої та виконавчої влади.

Макіавеллізм – різновид політичної поведінки, що виправдовує будь-які засоби (зокрема й віроломні, жорстокі) заради досягнення поставленої мети. Термін пов'язаний з ім'ям італійського політичного діяча й мислителя Н. Макіавеллі.

Номенклатура (від лат. *nomen* – «ім'я») – коло посадових осіб, призначення та затвердження яких належить до компетенції вищестоящих органів.

Неоконсерватизм (грец. *neos* – «новий» і лат. *conservare* – «зберігати») – сучасна політична течія, що пристосовує традиційні цінності консерватизму до реалій постіндустріального суспільства і визначає урядову політику та політичний курс багатьох провідних країн світу наприкінці ХХ ст. («рейганоміка», «тетчеризм»).

Неолібералізм (грец. *neos* – «новий» і лат. *liberalis* – «вільний») – сучасна політична течія, різновид традиційної ліберальної ідеології та політики, що сформувався як відображення трансформації буржуазного суспільства від вільного підприємництва до державно-монополістичного регулювання економіки, інституалізації нових форм державного втручання в суспільне життя; «етатистський» різновид лібералізму зі збереженням принципу демократії, вільної конкуренції, приватного підприємництва.

Неофашизм (грец. *neos* – «новий», *fascio* – «пучок, в'язка») – різноманітні варіанти відтворення елементів ідеології і політичної практики фашизму, соціальну базу яких становлять маргінальні верстви населення.

Олігархія (грец. *oligarchie* – «влада небагатьох») – політичне та економічне панування, влада, правління невеликої групи людей, а також сама панівна

група. Термін було запроваджено Платоном і Арістотелем у V–IV ст. до н. е. для позначення однієї з найгірших, на їхню думку, форм правління, коли «владарюють багаті, а бідні не беруть участі у правлінні». Розрізняють олігархію аристократичну і фінансову.

Опозиція (лат. *oppositio* – «протиставлення») – протидія, опір певній політиці, політичній лінії, політичній дії; організація, партія, група, особа, які виступають проти панівної думки, уряду, системи влади, конституції, політичної системи загалом.

Охлократія (грец. *ochlos* – «натовп» і *cratos* – «влада») – домінування в політичному житті суспільства впливу натовпу, юрби; один із способів здійснення політичної влади, що суттєво доповнює кризові політичні режими.

Парламент (лат. *pariari* – «говорити, розмовляти») – найвищий законодавчий і представницький орган влади в державі з республіканською формою правління, який обирається населенням.

Плебіцит (лат. *plebes* – «простолюд» і *scitum* – «рішення, постанова») – усезагальне опитування громадян з метою виявити їхню думку, волю й позицію щодо якогось спільного й значимого питання.

Плюралізм (лат. *pluralis* – «множинний») – ідейно-регулятивний принцип суспільно-політичного й соціального розвитку, що випливає з існування декількох (чи багатьох) незалежних начал політичних знань і розуміння буття; система влади, заснована на взаємодії та протилежності дій політичних партій і громадсько-політичних організацій.

Політична боротьба – явище політичного життя, в основі якого лежить зіткнення інтересів різних політичних сил, кожна з яких прагне досягти певної політичної мети.

Політична етика (грец. *ethika*, від *ethos* – «звичай, характер») – галузь, аспект загальної етики, що досліджує моральні засади політики і влади (у широкому розумінні), професійну етику суб'єктів політичної діяльності (у вузькому розумінні).

Політична зрілість – рівень розвитку особистості, що характеризує ступінь і повноту оволодіння нею досвідом політичних відносин.

Політична ідеологія – система концептуально оформлених політичних, правових, релігійних, естетичних і філософських уявлень, поглядів та ідей, які відображають ставлення людей до дійсності й одне до одного, способи пізнання та інтерпретації буття з позицій цілей, ідеалів, інтересів певних соціальних груп та суб'єктів політики.

Політична криза – фаза політичного процесу, яка характеризується порушенням політичної стабільності в суспільстві, неможливістю ефективного функціонування політичної системи; гострий, важкий політичний стан суспільства, державно-правової системи, партій.

Політична опозиція – легальна форма протистояння, протидії певної соціальної або політичної групи чи партії офіційному курсові.

Політична орієнтація (франц. *orientation* – «звернений на схід», від лат. *oriens* – «схід») – певні уявлення політичних суб'єктів про цілі, завдання діяльності політичних партій, політичного режиму, суспільства загалом.

Політична партія – організована група однодумців, яка виражає інтереси частини народу, класу, класів, соціальної верстви, верств, намагається реалізувати їх завдяки здобуттю державної влади або участі в ній.

Політична подія – конкретна, відносно обмежена взаємодія груп людей з політичною владою з метою впливу на неї задля задоволення власних вимог і побажань.

Політична свідомість – опосередковане відображення політичного життя, формування, розвиток, задоволення інтересів та потреб політичних суб'єктів, а також сукупність поглядів, оцінок, установок, які відображають політико-владні відносини.

Політична ситуація – конкретне співвідношення політичних сил, сукупність подій, результат політичної діяльності.

Політична система суспільства – інтегрована сукупність відносин влади, суб'єктів політики, державних та недержавних соціальних інститутів, покликаних виконувати політичні функції щодо захисту, гармонізації інтересів соціальних угруповань, спільнот, суспільних груп, забезпечувати стабільність і соціальний порядок у життєдіяльності суспільства.

Політична участь – залучення людей до процесу політико-владних відносин, здійснення ними певних актів, заходів, що виражають інтереси, потреби, уподобання, думки, погляди та настрої, вплив на органи влади з метою реалізації соціальних інтересів.

Політичне прогнозування – наукове дослідження (передбачення) перспектив конкретного політичного суб'єкта, політичної ситуації та політичного процесу загалом.

Політичний блок (англ. *block* – «угода, союз») – об'єднання, союз політичних партій, громадських організацій, груп людей задля узгоджених дій, досягнення спільних, насамперед політичних цілей.

Політичний маркетинг – сукупність форм, методів і технологій дослідження, проектування, регулювання та впровадження в суспільно-політичну практику певних настанов суспільної свідомості з метою завоювання та утримання контролю за ринком влади.

Політичний менеджмент – система управління політичними процесами; наука і мистецтво аналізу тенденцій політичного розвитку, передбачення його

наслідків, вироблення рекомендацій для політичного керівництва та забезпечення реалізації в політичній практиці.

Політичні технології (грец. *techne* – «мистецтво, майстерність») – сукупність методів і систем послідовних дій, спрямованих на досягнення необхідного політичного результату.

Популізм (лат. *populus* – «народ») – загравання певних політиків і політичних сил із масами, гра на їх труднощах та обіцянки надзвичайних успіхів у вирішенні соціально-економічних проблем у разі приходу до влади.

Система багатопартійна – цілісне утворення, що формується всередині політичної системи суспільства на основі усталених зв'язків між політичними партіями, які відрізняються програмними настановами, тактикою, внутрішньою структурою. Система багатопартійна є одним із критеріїв розвиненої політичної системи суспільства та її атрибутів; існує лише в демократичних країнах із чітким правовим регулюванням соціально-політичного життя та наявністю громадянського суспільства.

Система однопартійна – неконкурентний тип партійної системи, що складається з представників або членів однієї політичної партії. Існувала в СРСР, деяких інших соціалістичних країнах. На сучасному етапі поширена в постколоніальних країнах, де поки що не сформувалися сучасна розвинена соціальна структура і відповідний їй політичний плюралізм.

Соціал-демократія – ідеологічна й політична течія, яка виступає за здійснення ідей соціалізму в усіх сферах суспільного життя; важливий складник політики лівих сил сучасності, передусім Західної Європи.

Соціалізм (лат. *socialis* – «суспільний») – вчення і теорії, які стверджують ідеал суспільного устрою, заснованого на суспільній власності, відсутності експлуатації, справедливому розподілі матеріальних благ і духовних цінностей залежно від затраченої праці, на основі соціально забезпеченої свободи особистості.

Технології виборчі – сукупність політико-організаційних, інформаційних, пропагандистських та інших дій з метою приведення до влади певного політика, групи політиків, політичної організації чи їх об'єднання.

Толерантність (лат. *tolerantis* – «терплячий») – терпиме ставлення до інших, чужих думок, вірувань, політичних уподобань та позицій. Є неодмінною умовою демократичного, правового, стабільного суспільно-політичного устрою.

Фашизм (лат. *fascio* – «пучок, в'язка») – ідейно-політична течія, що сформувалася на основі синтезу сутності нації як вічної та найвищої реальності та догматизованого принципу соціальної справедливості; екстремістський політичний рух, різновид тоталітаризму.

Форма правління – організація верховної державної влади, порядок утворення її органів та їх відносини з населенням.

ДЛЯ ПОДАТК

ДЛЯ ПОДАТОК

Навчальне видання

Примуш Микола Васильович

**«ІСТОРІЯ ТА ТЕОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ
ТА ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ»**

*Навчально-методичний посібник з дисципліни
для студентів денної форми навчання
галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки
спеціальності 052 Політологія*

Редактор О. А. Солдатова
Технічний редактор Т. О. Важеніна-Гопрак

Підписано до друку 23.09.2024.
Формат 60×84/16. Папір офсетний.
Друк – цифровий. Умовн. друк. арк. 11,16.
Тираж 30. Зам. 73.

Донецький національний університет імені Василя Стуса
21021, м. Вінниця, 600-річчя, 21
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру
серія ДК № 5945 від 15.01.2018